

AKADEEMILISE KIRJANDUSÜHINGU TOIMETISED

PUBLIKATIONEN DER AKADEMISCHEN LITERARISCHEN VEREINIGUNG ZU TARTU

==== XI =====

AUGUST ANNIST / GUSTAV SAAR

KREUTZWALD, JEAN PAUL JA
WITSCHEL

TARTU 1936

AKADEEMILISE KIRJANDUSÜHINGU KIRJASTUS

AKADEEMILISE KIRJANDUSÜHINGU TOIMETISED
PUBLIKATIONEN DER AKADEMISCHEN LITERARISCHEN VEREINIGUNG ZU TARTU

XI

AUGUST ANNIST / GUSTAV SAAR

**KREUTZWALD, JEAN PAUL JA
WITSCHER**

TARTU 1936

AKADEEMILISE KIRJANDUSÜHINGU KIRJASTUS

F. R. KREUTZWALDI
„PAARI SAMMOKESE“ ALGUPÄRA

AUGUST ANNIST

MIT EINEM REFERAT:
DIE ENTSTEHUNGSGESCHICHTE VON F. R. KREUTZWALDS
„PAAR SAMMOKEST“

Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XXXIX. 3.

K. Mattieseni trükik. o.-ü., Tartu 1936.

Allpool on sagedamini tsiteeritud järgmisi teoseid:

1. Paar sammokest rändamise teed. Üks elopuu küllest nopitud mälestuseleht. Tartus. Trükitud ja müa H. Laakmanni jures. 1853. 48 lk. Lühendatud: „P. s.“.

2. Jean Pauls sämtliche Werke. Historisch-kritische Ausgabe. I. Abteilung. II. Band. Herausgegeben v. E. Berend. Weimar 1927. Et Kreutzwaldi poolt tarvitatud väljaanne on raske täpselt kindlaks määrata, on siin võrdlusaluseks võetud see tekstikriitiline väljaanne, ainult nimi „Wuz“ on säilitatud nii Saksas ku meil harjumuslikuks saand kujul, kuigi eelmainitud väljaanne tarvitab „Wutz“. Lühendatud: „Wuz“.

3. F. R. Kreutzwald. Paar sammukest rändamise teed. Kolmas trükk, 1922. Fr. Tuglase eessõna.

4. V. Reiman, Kivid ja killud I. Tartu 1907.

5. Dr. K. A. Hermann. Eesti kirjanduse ajalugu. Tartu 1898.

6. M. Kampmann. Eesti kirjanduse loo peajooned. II jagu. Tartu 1913. Lühend.: EKLPj. II.

1. Sissejuhatus.

„Kreutzwaldi „Paar sammukest rändamise teed“ esitavad Eesti vanema kirjanduse üht kõige ilusamat avaldust. Kesk ümb-ruse hallust ja kuivust puhkeb see kui lillevihk, kerge romantili-sest hingest, raske tõelisest tundest. Ligi viiskümmend aastat vana, elu rõõmud juba seljataga, ees ainult pettumused ja vana dus, nõnda on Kreutzwald Võru vaikusel need liigutavad lehekül-jed paberile pannud. Seda iseäralikum tundmus valdab seda isiku-list raamatukest lugedes, kui meele tuletada, et Kreutzwaldi tähele-panu just neil ajal kõige vastasemate sihtide, rahvusliku eepose ja rahvalgustuse kirjanduse poole oli pöördud.“ Nii kirjutab a. 1915 Fr. Tuglas, „Paari sammukese“ teise trüki toimetaja, ning, võiks peagu öelda, üldse selle raamatukese teiskordne avas-taja, pärast seda kui „Paari sammukest“ 60 aastat keegi suure-mat polnud tähele pannud. Ja edasi kirjutab Tuglas (võime teda tsiteerida siin üsna omagi seisukoha avaldajana):

„See oli esimene uue aja inimese hääl meie kirjanduses (kui Kr. J. Peterson maha arvata) ja jäi ka kauaks ajaks ainsaks. Kui ainult meele tuletada, mis oli meie kirjandus 70 aastat tagasi, kui kiriklik ja õpetlik oli see sisuliselt ja kui tuim ning kare koore poolest, siis ei või muud kui imestada Kreutzwaldi raamatukese väärtuslikke omadusi. Näeme esimest korda kirjanikku filosoofina vaatlevat ja luuletajana kõnelevat. Meid paneb imestama vähe-nõudlikkus aine valimises, veel enam aga kuju leidmises, kus aja-järgu vaimu mõjul nii kergesti vale tooni oleks võinud langeda. Nii üldinimlik, kui on see teos, on see ometi ka nii erandlikult kohalik, et mujalt võrdlusi ei leia.“ Ning edasi peab Tuglas ometi võimalikuks võrrelda Kreutzwaldi „armsama kahvatut palet kuu hõbedases kumas haledalt padjal, kuhu õitseva õunapuu vari õuest langeb“ — ei kellegi vähema võrdlusobjektiga kui D a n t e „veri-punasesse mässitud tütarlapsel surma käsivarrel“, Beatrice'ga.

Raamatu kui niisuguse kohta käivalt vastab see hinnang hästi tema väärtusele; kuigi vahest viimane võrdlus ka sääli ikkagi

juba on liiga ilus, et olla ka veel midagi muud. Mis minu käesolevale ettekandele põhjust annud, on aga väide, et sellele teosele „mujalt võrdlusi ei leia“, teiste sõnadega, selle esituse aineks on probleem, kas „P. s.“ on täitsa algupärane teos, ja kui mitte, siis kust tuleb otsida tema eeskuju.

Juba kõnesoleval küsimusel endal on oma väike ajalugu. Küll pole teose algupärasuses kaheldud, aga seda enam on otsitud tema tegevustikust fakte autori isiklikust elust. Juba K. A. Hermanni kirjandusloos tutvustatakse raamatut järgmiselt: „A. 1853 ilmus esimene algusjutt Kreutzwaldi sulest; see oli „P. s.“, uues kirjaviisis kirjutatud. Selles jutus kirjutab Kreutzwald, kui ta sissejuhatuseks enesest on jutustanud, ühe väga härda ja haleda kui ka lihtlabase loo noorest neuu-õiest, kes elu hommikul surmale närtsis. Jutt näib nagu Kreutzwaldi enese elust võetud olevat, ja noor neuu, keda kirjutaja kõige ilu ja õrnusega ehib ja kirjeldab, näitab, nagu oleks ta kuulsa kirjamehe enese südamearm“ (lk. 391).

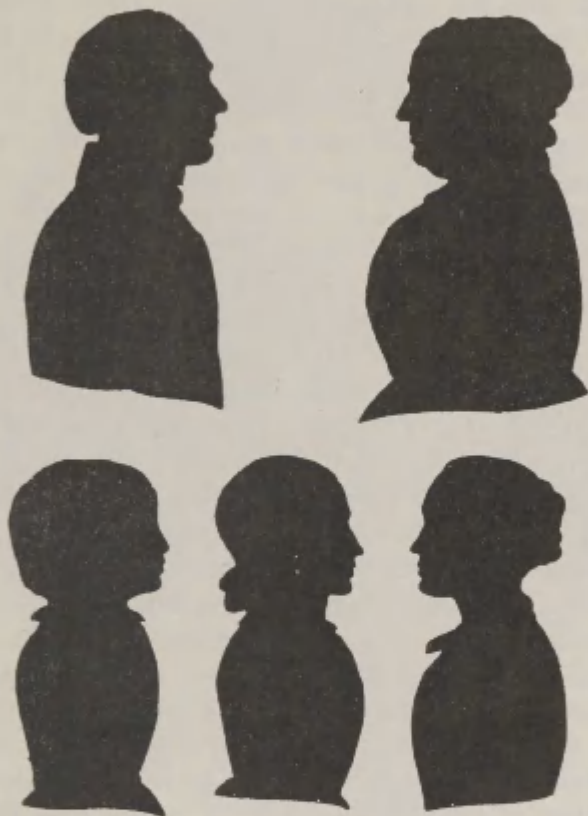
Aukartliku kirjandusloolase on siin ära petnud teose minavormis jutustamine, mida ta ei tihandki võtta muuna kui täie tõena. See oli seda kergem, et Kreutzwald on oma jutustisse tõesti põimind enesekohaseid episoode ja on ka muidu oma esitusviisis nii veenev ja kõiksuguste aja ja ruumiliste daatumitega opereeriv, jah, isegi otsekohe kinnitav, et „kõik on tõsi“.

Nii pole siis ka palju kriitilisemal V. Reiman'il selles jutustuse isikukohasuses mingit kahtlust ja Kreutzwaldi väiteid sõnasõnalt võttes kirjutab ta kategooriliselt: „Tütarlaps, kellest Kreutzwald siin ja mitmes muus laulus laulab, on tema vanaema poolt kauge sugulane, Suntsi talutütar Mari, kes 15 aastat vana 1821 suri. Temale ja Suntsi perele, kus Kreutzwald noores põlves tihti viibis, seadis tema 1853 kadumata mälestuse raamatukeses: „P. s.““ (Kivid ja killud, lk. 132).

Ka Kampmanni kirjandusloo I tr. ei leia põhjust neid enne teda avaldatud tõendusid revideerima hakata ja väidab ka, et „P. s.“ lauliku noorpõlve armu, Suntsi Mari varasest surmast „teatust annab“ (EKIPj II, lk. 42 j.).

Alles Fr. Tuglas ei alistu sellele Kreutzwaldi jutustusviisi suggestioonile. Samas „P. s.“ II trüki eessõnas, kus ta senistele kirjandusloolastele ette heidab selle Kr-i parima proosatöö unustuseljätmist ja omalt poolt sellele õige hinnangu annab, esitab ta ka kahtlused, kas võis legendaarne 15-aastane surnu veel 30 aastat

hiljemini Kreutzwaldi seevõrra inspireerida, et temast kõnelda tolles teoses ja veel mitmes lauluski. Palju tõenäolisemaks oletab ta, et see Mari siin vastab palju enam Kreutzwaldi 1851. a. 15-aastaselt surnud tütrele, Marie Ottiliele, kelle kaotuse mälestus isa luulegi nii tunderikkalt helisema paneb.

Joon. 1. Kreutzwaldi perekond a. 1851. (J. v. Panck'i varjulõige. Soengu järgi otsustades võiks Marie Ottilie omaks pidada alt keskmist siluetti.)

Kolmanda võimalusena, või kaasvõimalusena, esitab Tuglas aga juba arvamise, et „Paari sammokese“ sündi võis õhutada ka mõni puhtkirjanduslik eeskuju. Omalt poolt võrdleb ta Kr-i teost Karl Körber'i „Mällestuse ramat'ukesega“, ilma küll suuremaid ühtluskohti leidmata, kuid siiski võimalikuks pidades, et see Kr-le „tõuke on annud“ samasugust mälestusraamatut kirjutada.

Igatahes, näeb Tuglas, „vastab „P. s.“ mitmeti ajajärgu sentimentaalist vaimu ning sel on kokkupuutumispunkte tolleaegiste

kirjanduslikkude nähtustega“. Ka V. Ridala't olen kuulnud loenguil arvamist avaldavat, et mõne saksapärase kõnekäänu põhjal võivat siin oletada osalist saksakeelset algupära.

Nii on siin lugu olnud siis nagu tuntud Neptuni leidmisega, mille olemine kindlaks määrati enne tema nägemist. Jah, isegi selle „P. s.“ kirjandusliku eeskuju kohta oleks võind kriitilise uurimisega vist kaunis ligidalt ära määrata. Kui lugeda Kr-i muud, kindlasti algupärast proosat ja selle stiili võrrelda „P. s.“ alguse ja lõpu stiiliga, siis peab silma torkama, et viimane oma ääretuskuju- ja lillerikkuses peab olema mingit võõrast algupära ning seejuures igatahes mitte kaugel saksa romantikast. Ja nii ongi: „P. s.“ kirjandusliku eeskuju andja on olnud Jean Paul oma novelliga „Leben des vergnügten Schulmeisterlein Maria Wuz“, s. o. siis umbes „Lõbusa koolmeistriks Maria Wuzi elu“.

Nagu teada, elas Jean Paul, pärisnimelt Johann Paul Friedrich Richter, a. 1763—1825 ja kuulus oma kirjandusliku vaimu poolest õige mitmeti nn. romantilisse voolu, kuigi mitte just täiel määral. Pisut nooremate „päris“romantikutega, nagu Tieck jt., olid tal ühised ta luule universaalne laad (mida muide küllalt on ka klassikuil), ta kalduvus filosoferimisse ning ta pisut valgustusaeglik tendents: oma töödega õpetada, inimeshingi ilusaks kasvatada, eneses oleva ideaali järgi neid ümber kujundada. R. M. Meyer¹⁾ iseloomustab teda selle poolest kui teist Schillerit, kes aga oma kasvatamispüüdeis pole mitte kõrgelt-pateetiline, vaid intiimne ja humoristlik; mitte draamatik ega lüürik, vaid romaanist, mitte aristokraat, vaid demokraat — ja kõige selle juures nii sentimentaalne, et Schiller tema kõrval tundub otse naiiv-ratsionaalne. Eriti seob teda romantikutega aga ta kunstiline subjektivism, endairoonia jms. stiilijooned.

Saksa romaani arengus on J. Paulil õige tähtis koht; rahvalikust eepikast väljudes töötab ta selle ümber kirjanduslikuks, laenates selleks tehnikat paljudelt kirjanduslikelt eeskujudelt, enim aga humoristliku sentimentalismi isalt, inglase Lawrence Stern'ilt. Jean Pauli ongi nimetatud tihti „saksa humoristi meistriks“, ja tema stiili mõnedest omadustest on mõjustatud suurem jagu järgnevaid saksa humoriste: Hoffmann, Raabe, Reuter jne.

¹⁾ Geschichte der deutschen Literatur I, 2. Aufl., Berlin 1920, lk. 582 jj.

Saksa klassitsistlikke klassikuid on ta täiendand nende vastastüübina, tuues joonekunsti kõrvale värvikunsti (mida iseäranis ta uueaegsed, impressionistlikud austajad tema suuremaks teeneks loevad). Ta on samuti tundmustest ülevoolav armuke loodu-

Joon. 2. Jean Paul nooremana.

sele nagu oma Liane'dele ja Linda'dele — ja mõlemaist kõneldes tarvitab ta keelt, mis niisama lilleline, nagu ta objektidki, need lillelised hinged. Ja sääl seisabki ta päänõrkus moodsa inimese maitse seisukohalt: ta on liiga vaimustatud oma naistest, samuti nagu omal ajal naised temast; ta võtab oma kujusid liiga südamlilikult ja väljendab seda liiga pääletikkuvalt, liiga magusalt. Sääl-samas aga langeb ta jutustuses äkki teise äärmusse, külvates endale vastumeelse üle sarkasmide rahega ja üldse puistates jõhk-rusi ning veidrusi oma lilleluste vahele. Selles on ta täisverd ro-

mantik, püüdes tahtlikult oma jutustuse stiili igasuguste lüüriliste ditürambide, subjektiivsete kõrvalekaldumiste ja bisar-suste abil igapäevsuse eest hoida ja lugejat ebaharilikuga üllatada.

Joon. 3. Jean Paul vanemana.

Eepilises iseloomujoonistuses tarvitab ta n.-ö. „anekdootilist karakteristikat“, esitab oma kujule suure hulga igasuguseid kõrvaljooni, jutustades tegelasest igasuguseid juhtumusi, mis küll selle iseloomu palju ei süvenda, aga igatahes toonitavad. Ainult siingi satub ta tihti pahesse, et karakterijoonistus nende üksik- asjade ülikülluse all muutub murtuks, katkendlikuks, ebaselgeks.

Kuid osalt on ka siin see ebaselgus otse tahtlik, nagu üldse romantikuil.

Ka oma stiili välisemas pooles, oma keele tarvituses avaldub see üldine tunde- ja värvirikkus ning uueotsimise vaim, mis läheb vahel otse ekstravagantsuseni. Nii on Jean Paul, võiks öelda, otse geniaalne keeleteadlane, uute sõnade, sõnaühendite, lause konstruktsioonide ja metafooride leiutaja; need on tema stiili paljuga rikastand, kuid teevad oma haruldusega temast arusaamise lugejale tihti mitte kergeks. Stiil, mis vahel otse deklameerimiseks määratuna on rütmiline ja selge, muutub säälsamas mingisuguse romantilise pähepiste tõttu otse võimatult raskeks ning uduseks: täis igasuguste võõrsõnade, tsitaatide ja muude erudiitsustega toretsemisi, täis lõpmata uuduste, võrdluste, vihjete, mänglemiste, metafooride, idiotismide läbipääsematut rägastikku pooltosinains kõrvallauseis! Ses stiilis on metafooriline poetiseerimisprintsip läbi viidud otse barokliku vägivaldsusega, ja see on, mis ühenduses lõpmata filosofoeringutega ja eepilise joone udususega teeb Jean Pauli meieaegsele inimesele peagu talumatuks, vaatamata sellele ilule ja värvirikkusele, mida ta vahel pakub. Jean Paul, on öeldud, oleks kindlasti suur kirjanik, kui teda ainult lugeda jõuaks. Kuid tema lugemine — see on hobusetöö ¹⁾.

2. Tekstivõrdlus.

Jean Pauli novell „Leben des vergnügten Schulmeisterlein Maria Wuz in Auenthal. Eine Art Idylle“ on üks tema varasemaist töist, kirjutatud a. 1791 ²⁾; pärast liitis ta selle oma hilisema romaani „Die unsichtbare Loge“ lõppu ja kirjutas neile ühise lõppsõna. Selle „Wuz'i“ ja „Paari sammokese“ võrdlusele asumegi nüüd.

Nii kahju kui meil ka oleks kaotada „Paari sammokese“ ilusate lüüriliste alguslausete algupärasust, peame ometi konstateerima: need laused on peagu sõnasõnalised tõlked siit. Järgnegu üksikasjaline kõrvutisead mõlemate tekstide vahel.

„Kuis oli sinul elo ja sure- „Wie war dein Leben und
mine nii pehme ja mere vaik, Sterben so sanft und meerstille,

¹⁾ Eeltsiteeritud Meyeri teos lk. 594. J. P-i stiili võimatusi ja maitsetusi on paljastand ka E. Engel, Geschichte der deutschen Literatur d. XIX. Jahrhunderts und der Gegenwart, Wien u. Leipzig 1908, lk. 18—23. Vrd. ka M. Koffka, J. Pauls Bildersprache im Hesperus, Wittenberg 1910.

²⁾ Vt. eeltsit. J. Pauls sämtliche Werke, I. Abt., II. Bd., lk. XLVIII.

mino unustamata lapsoke! Vaik lahe kevadine taevas ei ripunud pilves, vaid öitseva lille puhkes sino kitsalt piiratud elo ümber; ja sino aastakesed olid kui kullerkupu kõikumised tuule õhus ja sino suremine ühe õispuu mahavariseva õilmete sarnane, mis kui valged lume-kibemed öitseva õdede rüppe langevad — ja juba väljaspool hauasängi magasid sa pehmeste.“ (Lk. 1.)

du vergnügtes Schulmeisterlein Wuz! Der stille laue Himmel eines Nachsommers ging nicht mit Gewölk, sondern mit Duft um dein Leben herum: deine Epochen waren die Schwankungen und dein Sterben war das Umlegen einer Lilie, deren Blätter auf stehende Blumen flattern — und schon ausser dem Grabe schliefest du sanft!“

(Lk. 408.)

Nagu siit näha, vastab eestikeelne tekst saksa omale peagu täpselt, isegi sama rütm on lauseis, kuigi eesti keelele vastavalt pisut raskem, nagu piibellikum. Arusaadavalt polnud Kreutzwaldil tarvitada nii arenend sõnavara kui J. Paulil, vist aga ka, et ta üldse sellest selgem tahtis olla, on ta tihti ühe sõna asemel tarvitanud tõlkes mitut, laiendand vahel kogu pilti. Nii tekib abstraktse ja raske „Deine Epochen waren die Schwankungen einer Lilie“ asemel plastiline „Sino aastakesed olid kui kullerkupu kõikumised tuule õhus“. Või taas: „Dein Sterben war das Umlegen einer Lilie, deren Blätter auf stehende Blumen flattern“, raske „Umlegen“ ja eestlastele tundmata „Lilie“ asemel lihtsustatud, aga ühtlasi iseseisvalt ja loovalt laiendatud „ühe õispuu mahavariseva õilmete sarnane, mis kui valged lumekibemed öitseva õdede rüppe langevad“.

Aga on ka sisulisi muutusi: „hilissuve vaikse sooja taeva“ asemel, mis koolmeistrikest Maria Wuz'i piirab, ripub „P. sammukese“ unustamata lapsukese „kitsalt piiratud elo ümber“ vaik, lahe, kevadine taevas. Siin juba esineb mõlema teose põhierivus: Kr. kohastab oma mälestussõnad noorele tütarlapsule Mariale, J. Pauli leinatav on — oma nimele, koolmeistrikest Maria Wuz, vaatamata — vana mehike, kes oma pika ea lõpul on puhkama läind. Siit olenevad kõik järgmised erivused, mis paljudele sarnasustele ja samasustele vaatamata lõpuks siiski Kreutzwaldi töö algupärasuse päästavad. Kuid jälgime mõlemaid tekste edasi.

„Aga nüüd, mino sõbrad, enne kui pikemalt jutustan, tõstke järjed ahjo ligemale tulejala üm-

„Jetzt aber, meine Freunde, müssen vor allen Dingen die Stühle um den Ofen, der Schenk-

ber, naisterahvas võtavad vokid ette ja sukavardad näpule; Tio tōstab söögilaua kaljakiboga mino ette, kust igamees keelekastet leiab, ja siis tahan teile rahosāngi lāinud lapsokese kena elokāiki vesta.“

(Ibid.)

tisch mit dem Trinkwasser an unsre Knie gerückt und die Vorhänge zugezogen und die Schlafmützen aufgesetzt werden, und an die grand monde über der Gasse drüben und ans palais royal muss keiner von uns denken, bloss weil ich die ruhige Geschichte des vergnügten Schulmeisterlein erzähle —“

Nāeme, üldine ekspositsioon on sama, aga Kreutzwald on kõik eesti talu oludele kohastand, „naisterahva“ pannud sukka kuduma, āra jātnud saksa unemütsid ning J. Pauli peenutsevad palais royal'id ja grand monde'id. Üldmulje sūnib nii eestiliselt ehtsam ja lihtsam.

Edasi on tahetud olla täpsem — kuid ebaõnnestudes.

„Sina, armas Mart! kellele Looja õrnamad hingamisetarblased põue valmistanud, mis neid ainokesi tulevastukestavaid elorõemusi, igapäivitsist majalikuist olemisest väljaauratud, oma kärjetesse oskab tõmmata, et hinge õhust sulanud mesi südant soendab; sina poeoke! istu minu põlvede ette pakukese otsa, ja toeta pead, kui silmi vesi laugusi raskendab, mino naale! — Meie oskame rääkimata teine teise mõted; sina ei või mind jutu jälgilt kõrvale eksitada, mis voki taga tukumine iga kord teeb!“

„— und du, mein lieber Christian, der du eine einatmende Brust für die einzigen feuerbeständigen Freuden des Lebens, für die häuslichen, hast, setze dich auf den Arm des Grossvaterstuhls, aus dem ich heraus erzähle, und lehne dich zuweilen ein wenig an mich!“

Du machst mich gar nicht irre.“

(Ibid.)

Nāeme, saksa romantiku kujurikast ning keerulist lauset pole Kr-l just mitte kerge olnud eesti keele üle tuua. „õrnamad hingamisetarblased, mis oma kärjetesse oskavad tõmmata igapäivitsist majalikuist olemisest väljaauratud elorõemusi“ — mis see peab tähendama, seda mõistame selgemini alles siis, kui oleme alg-

teksti: „einatmende Brust für die häuslichen Freuden des Lebens“ lugenud. Aga ei saa salata, et ka selles õigegi vägivaldses saksa keelest ümberkiskumises on Kr. siiski teatavat stiili osand alal hoida. Iseseisvast ümbertegemisest tunnistab taas lisandis „hinge õhust suland meest, mis südant peab soojendama“ (küll mitte just kohane, pigemini otse liialdades kaks metafoori sobimatult kokku visatud, osutab aga siiski Kreutzwaldigi kalduvust metafooridega ülekuhjatud stiili poole). Palju ilusam ning J. P-i pilti palju kodusemaks, tunderikkamaks ja ühtlasi ka eestilisemaks tegev on teine lisandis: pojukesest Mardist, kes istub jutustaja põlvede ette pakukese otsa ja tema najale oma pea toetab, „kui silmavesi laugusi raskendab“. Teatavasti vastav Christian algtekstis tähendab Jean Pauli noorussõpra Christian Otto't, kellest J. P. kõneleb mujalgi, romantikute viisi järgi nii oma kui ka oma ümbruse elu ja isikuid tihti ilma ümber töötamata oma teostesse tuues.

Järgneb jutustus mõlema sugukonna ajaloost, kusjuures eestikeelne tekst küll enam pole tõlge, aga oma jutustuskäigus siiski oma eeskujuga enam-vähem ühenduses.

„Juba kaua enne Rootsi aega, mõningad arvavad enne „vana katko“ elasivad E h a n u r m e külas Suntsi sugovõsa esivanemad, üks Hiost pärilte sohk, keda kui meie päivil, Ehanurme küla Suntsi pererahvaiks nimetati ja mis vanast üks priisugu oli olnud . . . Nii pikale kui rahva mälestus ulatab . . . , ei olnud keegi seda kuulnud ega näinud, et Suntsi-sugust üks nurja oleks läinud.“ (Lk. 2.)

„Seit der Schwedenzeit waren die Wuze Schulmeister in Auenthal, und ich glaube nicht, dass einer vom Pfarrer oder von seiner Gemeinde verklagt wurde.“

(Ibid.)

Siia juure aga liidab Kr. juba üsna algupärase ja väga kohaliku värviga kirjelduse Suntsi sugu Hiiu moodi rõivastest ja kõneleb paaril leheküljel, m i k s Suntsidest keegi „nurja ei läinud“. Loeme tendentslikku õpetust hoolsuse viljast, ebausü „kuntside“ tarbetusest, „kibeda märja“ (viina) kahjust ja mesilaste pidamise kasulikkusest, kuna raua- ja soolahinna tarviline „kopikas seläbi iga sügise majasse“ tuleks. Nagu näeme, ei hoidu Kr.

ka siin, isiklikus mälestuslehes oma rahvavalgustus-tööd tegemast, ka kunstilisuse arvel. Õpetlikkus seletab nii mõne teisegi muutuse ja lisandise ülesannet.

Edasi annab Kr. etnograafilise kirjeldise mõrsjarätikuist ja nende pärandamise kombeist (taas mitte unustades mainida hädä eeskuju „Olime küll vennad viekeste, siiski ei tulnud vanemate vara jagamise jures mingi tülitsemist meie keskel“). Jah, siin seob Kr-i „raamatukirjutaja“ ka oma suguvõsa Suntsi suguga: „minu vanaisa oli Suntsi talust nooriku kosinud“, ja annab koguni oma isa surma täpse daatumi, kaks nädalat enne 5. VI 1805 ja muud kindlad aja-andmed Suntsi Reinu pulmist, ta ema surmast jne. (Ega täidi taas kasustamata jätta ka neid arvusid kui „rehkendamise eksemplit“, mille järgi „võivad meie koolitud mehed hõlpsasti välja arvata“, mis number iga sündmuse ajal „kalendri palge peal seisnud“.)

See kindel enesekohane kõneviis ja kindlad daatumid ongi mõningaid kirjandusloolasi uskuma pannud, et Kr. kõneleb siin tõesti endast ja oma sugust, ühe sõnaga, et siin kirjeldatud lood on juhtund ka tegelikus elus. Isegi Fr. Tuglas arvab: „Omal käel sisu luues poleks Kreutzwald end nõnda kindlalt aastaarvude ja kuupäevadega sidunud.“ Nii võib ju ka olla, kuid igatahes pole midagi võimatut, et need daatumid siin on lisatud ainult jutustuse usaldatavuse tõstmiseks puht-ilukirjandusliku võttena. Nii teeb seda oma töis muide ka J. Paul. Kindlasti teame Kr-i tuntud eluloo daatumeist, et Kr-i isa igatahes veel mitte 1805 ei surnud, vaid 1815 „priikirja“ sai, koguni 1819 Hagerisse valitsejaks läks jne. Kui aga juba üht daatumit ei saa võtta tõena, pole meil põhjust hakata järeldama ka teiste olemasolust kindlat tõele vastavust. Küll ei ole sellega öeldud, nagu ei põhjenedki mõnedki joned „P. sammokeses“ tõesti Kr-i noorpõlve ümbruse juhtumusil (sellest pikemalt allpool). Ometi peame lõplikult loobuma arvamisest, nagu oleks „P. s.“ tõesti kõigepäält mingi mälestusraamat, memuaarid; ei, see on igatahes kõigepäält ilukirjanduslik teos, kus kõiki andmeid on käsitletud vabalt.

Ent jätkame oma võrdlevat vaatlust. Kr-l on vaja viia oma tegelast vähegi selle tasapinna lähedale, kus on tema eeskuju, koolmeistri sugu Wuz. Seepärast algab ta juba vanast ajast pääle, laseb ühel Rootsi kindralil Raudkurna kirikule oreli kinkida (1687!), et seega võimalik oleks Suntsi perest sinna abikõst-rit panna, kes laulab sel ajal, kui kõster ise mängib, ja et

üldse seega Suntsi perekonna kirjaoskamist ja suuremat haridust põhjendada. Taas lubab siin Kr. endale ühe kõrvalekaldumise, nimelt loo „varganokast kaarnast“, kes tema (autori) kotka pesast peotäie sulgi varastand ja Pärnu turule viind. Nagu M. J. Eisen on näidand¹⁾, on jutt siin mõnest Kr-i tõlgitud laulust, mis ka Pärnus muudetuna välja on antud. See kõrvalekaldumus on siis tõepoolest isiku-kohane, kuigi kahjuks mitte just maitsekas.

Köstri abilisena on nüüd Suntsi peremees peagu samas asendis kui J. P-i lõbus kangelane, ja jutt võib samas sihis edasi minna. Ning ta lähebki. Wuzil on nimelt teatav kirjutamismaania, ta on endale terve raamatukogu kokku kirjutand, Kant'i „Kriitikat“ Schiller'i „Röövliteni“ ja rohkel määral iseenese kroonikat. Ka Suntsi peres on juba kaua aega kestnud teatava perekonnakroonika kirjutamine, kust autor ka siin avaldatud andmed ütleb saand olevat. Wuzid võtavad oma poegi juba 7- — 8-aastaselt kirikusse abiks laulma. See katoliku mais tavaline laste kiriku-teenistusse kaasaviimine näib sobivat ka Eesti oludesse: „Suntsi köstriabitseil peremeestel oli viisiks võetud poega, kes kaheteistkümne aastaseks saanud, püha päeval koori peal kõrva võtta, kelle peenikene heäl kui violi kvintakeeleke isa sügavama passi kõrval vilistas, et lust oli kuulda.“ Taas leidub siin juhus anda omapäraseks lisaks moraalset „eksemplit“, nimelt seda, et see kõrge koht ei äratand suntsilastes iial „tühja kõrkust“ ja et neil oli kõigiti „vaga ja lapselik meel“. Ka noore Reinu iseloomustuses, millele autor nüüd siirdub, leidub mõnd vahest õpetussihilist ning mitte kunstipärast joont (ta õhtune pedantlik „Aeg on koeo minna!“ jne.). Kuid see vähemalt on algupärane.

Seda ei või mitte enam öelda järgmisest osast, kus toonitatakse Reinu iseloomu lapsikust. Siin on täitsa algupärane ainult sõna „lapsikas“ seletus poolel leheküljel, muu osa on samasugune ka J. Paulil, kes siin juba hakkab oma kangelast humoristlikkude joontega maalima.

„Juba lapsepõlves nähti tema
mitmes tükis natuke lapsi-
k a s [järgneb sõnaseletus].

„Der Charakter unseres Wuz
hatte, wie der Unterricht ande-
rer Schulleute, etwas Spielen-

¹⁾ Kreutzwaldi varguse lugu. Eesti Kultuura II. Tartu 1913, lk. 154—165.

Enamiste kõik mängid, mis lapsed isekeskis aeaviiteks ettevõttavad, võime kahte osasse jagada, millest üks lapsikas, teine jälle tõe sarnaline näitab. — Tõesarnalised mängid osatavad enamist täis inimeste talitust taga, kui lapsed perepidamist, pulme, kaubaajamist ehk muud nende väärilisi, mängiks võtavad; lapsikad mängid osatavad elajaid järele, kui kulli-mäng, ehk hunt ja lambad, jänes ja koerad j. m. n. s. Veike Suntsi Rein ei olnud mängides ial muud kui üks jänes, kanapoeg ehk vana kana ise, mõnikord ka karo, hunt, rebane ja hobune ehk vanker hobuse taga.“

des und Kindisches; aber nicht im Kummer, sondern in der Freude.

Schon in der Kindheit war er ein wenig kindisch. Denn es gibt zweierlei Kinderspiele, kindische und ernsthafte — die ernsthaften sind Nachahmungen der Erwachsenen, das Kaufmann-, Soldaten-, Handwerkerspielen — die kindischen sind Nachäffungen der Tiere. Wuz war beim Spielen nie etwas anders als ein Hase, eine Turteltaube oder das Junge derselben, ein Bär, ein Pferd oder gar der Wagen daran.“

Täiesti tõlgitud on ka sellele järgnev romantiline filosoofia:

„Uskuge mind! üks K e e r u b ei leiaks kaa meie kõigetargete tallitustes suuremat tegemist, kui mängimisi, ja kui ta siivu õige kõrgele sirutaks, neid ülemal nimetatud kahtesugu mängisi.“ (Lk. 9 j.)

„Glaubt mir! ein Seraph findet auch in unsern Kollegien und Hörsälen keine Geschäfte, sondern nur Spiele und, wenn ers hoch treibt, jene zweierlei Spiele.“ (Lk. 409.)

Edasi jutustatakse Reinust, et tal, nagu kõigil tarkadel, olnud „juba püksata päivil“ vahel ka „väga tõtelikud toimetused ja kõrgemad tunnid“; nimelt panevad mõlemad poisid ema sinise põlle papimantli kombel endile ümber ja tõusevad järi pääle tüdrukule jutlust ütlemas. Siin on peagu ainus koht, kus Kr. üle on toond juba J. P-i puhthumoristliku joone (kuigi ka siin lahjendades). Muidu ei järgi ta oma eeskujule ses suhtes palju: ta jääb tõsiseks ja jäljendab pigemini vaid J. P-i sentimentaalset külge. Näib ju üldse, nagu oleks Kr-l küll olnud tugev kalduvus sarkasmi, kuid puudund sügavam huumoritunne.

Nii ka siin tõttab ta peagi lisama, et ses Reinu jumalavalla-

tuses ei olnud mingit „pilkust“, ja hoiatab, et keegi seepärast ei arvaks temal „oidust puudu“ olevat.

Edasi lähevad mõlemad autorid oma kangelaste omapära ise-loomustama selle abil, kuidas nad olid nende „vanuse päivil“, sest mõlemad on oma „lapsikuse“ säilitand ka veel siis. Jõulukuul laseb Rein, nagu Wuzki, „iga õhtu tunni iljemine tule tuppa võta, kui pime tuli, sest et tema videviko pikendusel armastas tükikese lapse põlve mõtes läbi mängida“.

Järgnevad idüllilised ning õige värvirikkad mälestised ise paaril leheküljel on peagu sõnasõnaline tõlge:

„Senni kui tuisk õues akna ruutudele väljastpoolt katet ette seadis ja toa kotpimedaks tegi, ja senni kui mõned leeaugu tuhast valguse kibemeid tuppa hiilgavad süsininad pisut kuuma loimetasid: pigistas tema silma- laud kinni ja laskis külmetanud elo[1]uhadel peale tükikese am- mugi närtsinut kevadet maha unustada, mis kui soe vihmuke põldu, nõnda südant idule paisu- tas. Seal ehitas ta eneselle (kõik mõtes) veike õega heina kuhja alla toa, ehk sõitis kõrge heina- koorma määrajal koeo ja arvas kinnipigistatud silmadega, kus kohal nad praego võisid sõita. Õhto vilul, kus pääsukesed tema pea üle vilistasid ja värblased räästa al poegi kasvatasid, len- das ta püksata ja palja jalu, kui vilistav pääsoke õue peal ümber ja müüris endale pesa oma poeo- kese tarvis, mis üks puust niker- dud kuke kujukene, elusa kuke saba-sulgedega oli, kandis muda puust tehtud noka labida peal ja korjas õlekõrssi ja sulgi pe-

„Indem der Wind seine Fen- ster mit Schnee-Vorhängen ver- finsterte und indem ihn aus den Ofen-Fugen das Feuer anblink- te, drückte er die Augen zu und liess auf die gefrorenen Wiesen den längst vermoderten Früh- ling niedertauen;

da bauete er sich mit der Schwe- ster in den Heuschober ein und fuhr auf dem architektonisch gewölbten Heu-Gebirge des Wa- gens heim und riet droben mit geschlossenen Augen, wo sie wohl nun führen. In der Abend- kühle, unter dem Schwalben- Scharmunzieren über sich, schoss er, froh über die untere Entkleidung und das Deshabil- lé der Beine, als schreiende Schwalbe herum und mauerte sich für sein Junges — ein höl- zerner Weihnachtshahn mit an- gepichten Federn wars — eine Kot-Rotunda mit einem Schna-

sale sisikonnaks. — Ühe teise mäletseva talveõhto tunnile sai jälle üks ilorikas kolmainojumalapäha (ma sooviksin neid 365 aasta kohta) aluseks pandud, kus tema vara hommiko heliseval kevadel oma ümber ja oma sees võtme kimbuga kella helistates mööda küla tänavad koplisse uhkendas, kaste sees ennast jahutas ja oma palavad palged sõstrapõesasse peitis, ennast kõrgejalgse angervaksaga mõetis ja kahe nõdra sõrmega kaks õiekest orjavitsa põessa küllest murdis, mis kiriko minnes vana köstripapale rõemuks kaasa tahtis võtta. Seltsamal pühapääval — se oli tänase videviko teine roog — vaotas tema, päikese paiste sundijaks seljas, orelilõetsu mao peale, et tuul viledesse tooni viis ja nemad köstri sõrmeliikumist mööda: „Au kiitus olgo igavest!“ lauljate kõrva ja südamesse hüüdsid. Aga pikemalt ei jõudnud veike rammo; teised lauloviisid jäivad kiriko-meehe tallamise hooleks. — Tema saaks kui mina kõige imeikumad asjad koko solkima, kui tema neis mõlemates õhtotundides meeletuletas, mis ta lapsepõlve Jõulu kuul ettevõtnud; aga tema oli nii tark, et ta vast ühel kolmandamal õhtol selle peäle mõtles, kuidas ta muido ennast õhto akna-luukide kinnipanemise üle rõemustanud,

bel von Holz und trug hernach Bettstroh und Bettfedern zu Nest. Für eine andere palingenesierende Winter-Abendstunde wurde ein prächtiger Trinitatis (ich wollt, es gäbe 365 Trinitatis) aufgehoben, wo er am Morgen im tönenden Lenz um ihn und in ihm, mit läutendem Schlüsselbund durch das Dorf in den Garten stolzierte, sich im Tau abkühlte und das glühende Gesicht durch die tropfende Johannisbeer-Staude drängte, sich mit dem hochstämmigen Grasse mass und mit zwei schwachen Fingern die Rosen für den Herrn Senior und sein Kanzelpult abdrehte. An ebendiesem Trinitatis — das war die zweite Schüssel an dem nämlichen Dezember-Abend — quetschte er, mit dem Sonnenschein auf dem Rücken, den Orgeltasten den Choral: „Gott in der Höh' sei Ehr!“ ein oder ab (mehr kann er noch nicht) und streckte die kurzen Beine mit vergeblichen Näherungen zur Parterre-Tastatur hinunter, und der Vater riss für ihn die richtigen Register heraus. — Er würde die ungleichartigsten Dinge zusammenschütten, wenn er sich in den gedachten beiden Abendstunden erinnerte, was er im Kindheit-Dezember vornahm; aber er war so klug, dass er sich erst in einer dritten darauf besann, wie er sonst abends

mis läbi tema nüüd kartmata võerasilma vaatmise eest tule valgel toas istus ja lapsikasi mängisi õega seltsis sünnitas.“

(Lk. 13—14.)

sich aufs Zuketten der Fensterläden freute, weil er nun ganz gesichert vor allem in der lichten Stube hockte, daher er nicht gern lange in die von abspiegelnden Fensterscheiben über die Läden hinausgelagerte Stube hineinsah; ...“

(Lk. 409 j.)

Välja on jäetud ainult see, kuidas lapsed „die abendliche Kocherei der Mutter ausspionierten“, mis vist küllalt hää eeskujuna ei tundund. Selle asemel on lisatud, et noorel Reinul „kodukäijate kartust ei olnud“, „mõistliko juhutamise pärast“.

Siis hakkavad mõlemad autorid kartma, et nad neist mälestusist veel kauemini pajatades „oma jalga üsna juurte kammit-sasse“ kimbutaksid, ja tõttavad edasi. J. Paul hakkab pikalt ja laialt kirjeldama Wuzi kooliskäimist, sääljuures muidugi mitte kitsi olles igasuguste filosofoeringutega kooli ja elu üle. Kr-l on see muidugi ära jäänd, ainult üks lüüriline surmafilosofoering on siit tõlgitud hiljemini ja noore Wuzi oskusest rõõmus olla on üle võetud mõned jooned Suntsi Mari iseloomustuseks, nagu pärast näeme.

Nii asub siis Kr. otsekohe kirjeldama oma Reinu armulugu ja pulmi, selleks jällegi eeskuju leides J. Paulilt. Noor Wuz, sekundaõpilane, armub ühel vastla-tantsupeol köstri toas: tanzte sich in die Liebe und in ihre Garne hinein. Kr. teeb pikema sissejuhatause oma aja küla tantsupidudest ja ühel sarnasel, Lauga Mihkli vastlaõhtul „keeritades kukkus (Reinu) süda põuest Liiso käte“.

Armuasjadega on J. Paul muidugi omas elemendis ja viibib sääli 10 lehekülge, kuni ta lõpuks vanal Wuzil laseb surra, ja et mõisnikust-patroonil pole kohast järeletulijat oma kokale, tavalisele kooliõpetaja-kandidaadile, soostub ta sesse ametisse kinnitama noore Wuzi. 13. mail astub see ametisse ja 9. juulil seisab ta oma Johanna-Therese-Charlotte-Mariana-Klarissa-Heloise-Justeliga altari ees.

Kreutzwaldi Rein kui kõigiti kombelik noormees muidugi ei luba endast sarnaseid tühje armatsemisi kirjutada. Reinu isa ajab ise naitumiskauba kokku — ja nii „meie hüppame siin ühe sam-

muga Reino ootuse ja kosja nädalate üle ja kinnitame jalga tema pulma pääva laupääval“. Siin, tolle laupäeval, askeldab ka romantiline Wuz üsna praktiliste asjadega ja tapab määratul hulgal kanu kui ka muid linde ning J. Paul saab ainet filosoferimiseks, kuidas küll ühe rõõmupulm tähendab teistele Pariisi verepulma. Suntsi Rein on muidugi eestilistem ning talupoeglikum ja veristab palju tüsedamaid loomi, lambaid ja kesikuid, ning riputab need sooja aja pärast ööseks kaevu.

Alles kui õhtu käes, lubab Kr. oma kangelast pisut ilutseda, tarvitades siin taas sakslase eeskujuga, kuid andes siiski tervikus taas õige omapärase ja ilusa pildi.

Õhtul kõndis ta õues, „tõstis silmad taeva poole, kus ühtainust pilvekest näha ei olnud. Öö otsani jäi ehapuna taeva sõrva seisma, kuhu allaläinud päike oma palge punetuse oli külvanud. Ja kui puna koido vasto uue pääva ärkamiseks hakkas vaoma, seal kuulutasid lõukesed ja ööpikud loomuse õnnelugu; veel kenamast ilutses Reino süda. — Siiski puges ta enne koitu natuke puhkama. P ä i v i t a v unenägo raputas teda hellast, kui madala heäleaga emalapsokese unest ärkamise rüppe, ja tema astus joova rindadega loomuse kärina sisse, kus päike maad ueste loi ja kus mõlemad teine teise kaela ümbert kinni võttes rõemo-meresse voolasid. Iga puoksa peäl ja tuuleõhus laulivad sulgiskuubes laulikud Loojale lugusi. Sest elo ja rõemo hommiko ilust astus

„... Keine einzige Wolke zog hinter den Häusern herauf. Die ganze Nacht stand die rückende Abendröte unten am Himmel, an welchem die untergehende Sonne allemal wie eine Rose glühend abgeblühet hatte. Um ein Uhr schlugen schon die Lerchen, und die Natur spielte und phantasierte die ganze Nacht auf der Nachtigallen-Harmonika. In seine Träume tönten die äussern Melodien hinein. Der tagende Traum rückte ihn sanft, wie die lispelnde Mutter das Kind, aus dem Schlaf ins Erwachen über, und er trat mit trinkender Brust in den Lärm der Natur hinaus, wo die Sonne die Erde von neuem erschuf und wo beide sich zu einem brausenden Wollust-Weltmeer ineinander ergossen. Aus dieser Morgen-Flut des Lebens und Freuens kehrte er in sein

Siis on mõlemad peigmehed pulmarõivas ja kirikuteel, lauluraamat kaenas ja — säääl lõpetab Kr. oma jutustuse Reinust, sest et edasi ju „kõik tutaval korral sünnib, kui muidogi“. Siit edasi on Rein vaid Mari isa, kes jutlusraamatut loeb ning ei millegagi jutustamisväärt korralik talutaat on.

Sünnib suur ja imelik muutus. Juba peagu oma J. Pauli jälgiva töö keskpaika jõudes (19. leheküljel 47-st) jätab Kr. oma senise kangelase kõrvale ja läheb üle teisele, tema tütrele. Kogu senine jutustus on olnud ainult sissejuhatuseks, päätegelane, kellele kohastatud sissejuhatuse liigutavad algussõnad, ilmub esile alles nüüd. Senine lõbus koolmeistri lakkab äkki olemast Kr-i eeskuju, tükiks ajaks. Alles lõpuks saab ta seks uuesti — aga nüüd juba kortsusnäolise vanataadina ja siis olles juba eeskujuks 15-aastase tütarlapse suremise kujutusele. Nimelt surma kirjeldusele tõttabki J. P. varsti pärast pulmakirjeldust. Kr-l on aga enne vaja ta teine kangelane lasta sünnida ja kuni surmani viia.

Nii arenebki jutustav külg Kr-l siit edasi peagu täitsa iseseisvalt. Vabandatakse, et Mari elu mitte tervelt ja täielikult siia pole maalitud, sest et küllalt kaastundlikke lugejaid ei leidu. (Samas kaldutakse taas pisut õpetlikkusse, seletades, et lugejail-ostjail seepärast rahakopikat pole, et nad küllalt mesilasi ei pea!) Siis kõneldakse eitede ettekuulutustest, et Mari, kes oli „enam inglit kui inimeselooma“, kaua ei või elada. Ennustusest kui ebausukombest ei söanda Kr. taas mitte lihtsalt mööda minna, ja nii tekib paarilausealine subjektiivne lisandis, mis on pääjoonest pisut kaugele venind.

Kuid siis osatakse sest jälle hästi tagasi tulla Reinu ja autori leina kujutusele, kui nad eitede ennustusi hiljemini meelde tuletavat. Siin on õige ilusat metafoori ja värvirikast keelt tarvitatud, millele me J. P-s seekord mitte vastavusi ei või leida. Järgmise lehekülje lüüriline surmafilosofoering on aga küll tõlge J. P-i novelli algusest, kus ta kahetseb, et üldse ette võtnud kirjelduse, nagu selle siin, kus inimese elu kaduvus on nii silmanähtav:

„Ma sooviksin südamest, et selle mõtete tungi parem täitmata oleksin jätnud, mis mind eesseisva lehtede valmistamisele kihutas, kus pealt mina

„... Ich wollte, ich hätte dies Gleichnis nicht genommen. So oft ich in Lavaters Fragmenten oder in Comenii orbis pictus oder an einer Wand

ühte puhko kui vere- ja leina-
mäearjalt häda-orgo alla vaatan
ja kõik seitse elo-jaamavahed
ühel silmapilgul ülevaatan — ja
seda pean nägema, kuidas mulla-
põrmust kokosõtkutud loomo-
kene ennast pikendab ja välja-
sirutab, mööda sipelgapesa unni-
kut ülesse ronib, kolm minutid
pesa otsas ennast übersilmitab
ja siilikombel kerassetõmmatud
teisel pool allasõidab ja lühen-
tatud kukerpalli meie peadaluie
ümberseisva enne ilma riis-
mete peale langeb; — ja nii
sagedast kui mina ühe hingava
lillepalge ette, täis kevadet ja
täis jano — üht taevast tüh-
jaks jua, astun ja järelemõtlen,
et mite aasta tuhanded, vaid
aastakümned sedasinast silm-
nägo seeks kokovaonud kortso-
liseks näoks, täis üleelatud loo-
tusi, on väljakuivatanud, siis...
Aga seni kui ma siin teiste üle
ennast kurvastan, tõstavad ja
vaotavad mind ennast treppi-
astmed, ja rünka kohake jõuab
ika ligemale, sellepärast ei taha
meie siin üksteist nõnda tõsi-
meeleliseks teha, — lapsoke
magab kõige õnsamalt ema kai-
sus!“

(Lk. 21 j.)

das Blut und Trauergerüste der
sieben Lebensstationen besah —
so oft ich zuschauete, wie das
gemalte Geschöpf, sich verlän-
gernd und ausstreckend, die
Ameisen-Pyramide aufklettert,
drei Minuten droben sich um-
blickt und einkriechend auf der
andern Seite niederfährt und
abgekürzt umkugelt auf die um
diese Schädelstätte liegende
Vorwelt — und so oft ich vor
das atmende Rosengesicht voll
Frühlinge und voll Durst, einen
Himmel auszutrinken, trete und
bedenke, dass nicht Jahrtau-
sende, sondern Jahrzehende
dieses Gesicht in das zusammen-
geronnene zerknüllte Gesicht
voll überlebter Hoffnungen aus-
gedörret haben...

Aber indem ich über andre
mich betrübe, heben und senken
mich die Stufen selber, und wir
wollen einander nicht so ernst-
haft machen!“

(Lk. 411.)

Pärast selle lüürilise koha vaheleliitmist hakkab autor endale
etteheiteid tegema, et ta nii oma jutustusega edasi ei jõua (see-
võrd on temassegi nakkund romantikute endastkõnelemine), ja lä-
heb siis üle otse Märi sündimise ja lapsepõlve kujutamisele. Ise-
loomu joontest, millest kõige enam kõneldakse, on varaküpsus,
„imelik tarkus“, „mis mind ja Reino mitu korda nagu kokkuma

pani“. Näib, nagu ähvardaks „kasvav vaim keha tupe lõhken-dada“. Säärasest joonest ei kõnelda lõbusa Wuzi puhul midagi; nii tuleb siin tahtmata meelde Kr-i oma 15-aastaselt surnud tütar Marie Ottilie, kes Reimani teadet mööda (Kivid ja killud, lk 134; kui aga ka see iseloomustus pole võetud just „P. s-st“?) oli „isa silmatera“, „täiesti isa viisi, tark ja terane, rohkete vaimuannete-ga, ka luuleandi ei puudunud, selle juures kaunis ja õitsev, õrn ja südamlük“. Endise eeskuju, J. P-i Wuzi kõrval hakkab kõige tõenäolisemalt siis edasi Kr-i jutustamist inspireerima mälestus sellest oma lahkunud silmaterast.

Arusaadav, et leinajal tuleb see kuju välja pisut juba liiga idealiseerituna ja et ta inglioniaduste kirjeldamise taga peitub teinekord tahtliku õpetlikkuse siht. Aga et ka raamatus kõneldakse ju mälestades, siis ei pane seda liigset idealiseerimist suuremat tähelegi. Nii jutustatakse (muide J. P-le kaunis lähedas anekdootilises laadis, aga hoopis lihtsamast stiilis) Mari suurest tõsimeelsusest ja kaastundmusest kõige elusa, loomade ja taimedegi vastu, mis talle kõik ümbruse, eriti koerad, sõbraks teeb, jne.

Siin muidu üsna algupärasest kujutusest on Kr. liitnud ometi ühe joone noorest Wuzist, kuigi seda olukorda muutes. Nimelt „Mari rõõmustas kõik päeva hommikust õhtuni ikka mingi uue õnne peale“, samuti lõbus Wuz oma poisikesepõlves koolis: „Den ganzen Tag freuete er sich auf oder über etwas. „Vor dem Aufstehen,“ sagt' er, „freu' ich mich auf das Frühstück, den ganzen Vormittag aufs Mittagessen, zur Vesperzeit aufs Vesperbrod und abends aufs Nachtbrod — und so hat der Alumnus Wuz sich stets auf etwas zu spitzen.“ Trank er tief, so sagt' er: „das hat meinem Wuz geschmeckt“ und strich sich den Magen. Niesete er, so sagte er: „helf dir Gott, Wuz!““ (lk. 480). Muidugi mõista ei passi see mõnusa Wuzi humoristlik joon inglisiarnasele Marikesele mitte muutmatult. Aga ka Mari: „Üles ärkades, rõõmustas ta selle peale mõteldes, kuidas kutsikad õue minnes tema vasto pidid tulema. Ja pani ema tuld leeme vee paea alla, siis rõõmustas Mari, kui mõtles, et leem lõunaks temale ja kausi ja paea põhi lakkuvale koerale rõõmu teeb.“ Jne. Mari rõõmustamisobjektid on teised ja enam-vähem kohastatud, kuigi see võõrsilt võetud rõõmustamisjoon pole ehk Mari muidu tõsise iseloomuga just mitte ligidas ühenduses. Nii tundub meile vähemalt nüüd, kui oleme teadlikud selle joone päritolus.

Tulevad koerte ja kasside lood, vist taas üsna algupärased, Mari imevarane lugemaõppimine ja siis kõige pikem ning viimane Mari iseloomustusanekdoot: episood 1812. a. sõja ajast, kus Mari üksi oskab eraldada omad sõjamehed vaenlastest. Kui see väga ümmardatud, iseseisva jutu kujuline lugu ainult on algupärane, kujutab ta oma rohkete ja elavate detailidega vahest küll mingit tõsisündmust, olgu siis siinse imelapse prototüüp kes tahes.

Siis järgneb taas pool lehekülge õhkamisi elu kaduvusest jne., mis suuremalt jaolt on võetud J. P-i mõlgutustest Wuzi pulmades kirjelduse lõpul:

„Purjeta siis rõemsast, mo lapsoke, üle sino auuruks mineva aea piisakese edasi, sina võid seda, aga meie kõik ei või seda mite. Meie vaimo jured seisavad maapinnas kinni, sinul käänavad nemad ülespidi. Oh, oleksin mina kui Mari ühel kevade hommikul külavainul liblikaga koko sanud, ehk tema silmaga mesilase tööd lilleõie karikas näinud, tema kõrvaga lepikus ööpika laulo kuulnud, temaga vaikset taevast pea üle ja käratsevat alpidi tunnud, kes teab? ehk ma oleks temaga mötelnud: et mite siin tuule maruse kera peäl, kus tuuled meie pisokesed lillikesed ärasasivad, rahopaika ei või leida ega otsida olla? Kus on siin pool rüngast üks silm tolmuta, ehk üks silm vihma pisarata, mis tuulemarud meie peale puhuvad, leida? Ja oleks vaikne rõemo hallikas mino kui tema südame ligi seisnud, ma oleksin ehk temaga õhtupoole vaatanud, kus tuha hunnikukesed kui muti tuhnitused meie väljapõlenud elovarjusi

„Schiffe fröhlich über deinen verdunstenden Tropfen Zeit, du kannst es; aber wir könnens nicht alle: die eine Brautführerin kanns auch nicht. —

Ach, wär ich wie du an einem Hochzeitsmorgen dem ängstlichen den Blumen abgefangenen Schmetterling begegnet, wie du der Biene im Blütenkelch, wie du der um sieben Uhr abgelaufenen Turmuhr, wie du dem stummen Himmel oben und dem lauten unten: so hätt' ich ja daran denken müssen, dass nicht auf dieser stürmenden Kugel, wo die Winde sich in unsre kleinen Blumen wühlen, die Ruhestätte zu suchen sei, auf der uns ihre Düfte ruhig umfließen, oder ein Auge ohne Staub zu finden, ein Auge ohne Regentropfen, die jene Stürme an uns werfen — und wäre die blitzende Göttin der Freude so nahe an meinem Busen gestanden: so hätt' ich doch auf jene Aschenhäufchen hinübergesehen, zu denen sie mit ihrer Umarmung,

katavad. — Päikese ligidal sündinud valguse loomad kohmetavad elokülma ja takistavad kui Alpeni mägede kaljokitse-kütid oma verega jäetanud mäe külgi kinni; ja kui mind juba endine rõemopildi maalimine tagajärjel kurvastanud, siis peaksin ma, kui esiteks s i n a, mõetmata kõrgustest sügava maa sisse ulatav käsi! mulle ühe, ehk kuskil päikese peäl kasvanud lille, maaha tooksid, selle isa käe peale rõemopisarad laskma kukuda ja ennast nende nõdra silmadega inimestest ärapäörama. — — Rutame edasi!“

(Lk. 37 j.)

aus der Sonne gebürtig und nicht aus unseren Eiszonen, schon die armen Menschen verkalkte; — und o wenn mich schon die vorige Beschreibung eines grossen Vergnügens so traurig zurückliess: so müsst' ich, wenn erst du, aus ungemessenen Höhen in die tiefe Erde hereinreichende Hand! mir eines, wie eine Blume auf einer Sonne gewachsen, hernieder brächtest, auf diese Vaterhand die Tropfen der Freude fallen lassen und mich mit dem zu schwachen Auge von den Menschen wegwenden...“

(Lk. 438 j.)

Järgneb veel paar algupärast lehekülge Mari elust, ta esimesest haigusest ja ta tarkusest — siis pöörab Kr. taas oma kirjandusliku eeskuju juure tagasi ja viib oma jutustuse lõpuni sellele kõigiti vastavalt, algupärandist ainult mõndagi välja jättes, mitte aga enam palju omalt poolt juure pannes.

Pärast oma kangelase pulmapäeva kujutust ruttab „Wuzi“ autor kohe maalima tema surma 43 a. hiljem. Ühel päeval („am 12. Mai vorigen Jahrs“, Kr-l vastavalt: „1. Mail 1821“), kui ta Wuzi kohast mööda läheb, kutsutakse ta sinna sisse, sest vana Wuz ootavat oma viimast tundi ja tahaks, et üks raamatutegija (Buchmacher) tema raamatukogu inventeeriks ja korraldaks kui ka tema oma elulookirjeldusele tema viimsete tundide kirjelduse juure lisaks (lk. 439). Samuti viib nuttev vana Rein „Paari sammokese“ autori, kui see Suntsilt ühel õhtul mööda läheb, tuppä, kus väike Mari suremisel on, ja ütleb temale: „Villem! teie olete üks raamato kirjutaja, jääge täna ööseks meile kus heledam täht mino rõemc-taeva külles kustub ja mind pimedasse maaha jätab.“

Surev Wuz on enda ette lasknud laduda kõik oma noorpõlve mälestus- ja mänguasjad. Neid kirjeldab autor mitmel leheküljel. Samas seisavad ka kirsioied ja muud lilled. „Üks kirsipuu oks oietega, kimbukene kanavarvaid ja Jaanilillekesi“ on ka Mari sängil. Kuid kumbki haige ei tunne neist enam rõõmu. Mõlemad autorid

jäävad ööseks oma haigete juure, arvavad surmatunnikese juba kätte jõudnud, ja rõõmustavad, kui see mitte ei sünni. Wuz tahab surra selgel päeval, „auch in seinem letzten Traktätchen stehts“. Sama soov on olnud Maril, ja ka tema on sest „oma käega ühte pisukese raamato sisse kirjotanud, mis nalja pärast oma viimseks seäduseks nimetas“:

„midagi ei või kenam ja kergem olla, kui ühel selgel päeval surra, kus hing luku pandud silmade läbi veel kõrget päikest näeb ja seal astub tema külmaks jahtunud kehast laia sinise valguse-mere sisse välja; sellevastu on pimedal tormisel ööl soeast kehast välja pugemine palju raskem, kui aina üksi hauda peame varisema, kus kõik loomus otsegu katetud silmadega meie ümber istub — se oleks üks valjo surm.“

(Lk. 42.)

„nichts wäre schöner und leichter, als an einem heitern Tage zu sterben, die Seele sähe durch die geschlossenen Augen die hohe Sonne noch und sie flöge aus dem vertrockneten Leib in das weite blaue Lichtmeer draussen; hingegen in einer finstern, brüllenden Nacht aus dem warmen Leibe zu müssen, den langen Fall ins Grab so einsam zu tun, wenn die ganze Natur selber dasässe und die Augen sterbend zuhätte — das wäre ein zu harter Tod.“

(Lk. 444.)

Kesköö ajal tulevad mõlema surija juure nende lapsepõlvesõbrad, nimelt uni ja unenägu — ja siitpääle on kogu raamatu ilus lõpp peagu sõnasõnaline tõlge:

„Kesköö põuest astusivad veel Mari mõlemad lapsepõlvesõbrad üks kord tema sängi ette, uni ja unenägu, otse kui oleksid tahtnud temalt jumalaga jäta. Vai kas viibite teie kauemine ja kas olete kaks inimeste sõbrad, kes teie surmatud inimese surma verise kätest toote ja oma kiigutava käte peal külma maa-aluse koobaste läbi emalikult kannate valguse mäale, kus teda üks uus hommiko päike ja uued hommiko lilled

„Um eilf ein halb Uhr nachts kamen Wuzens zwei beste Jugendfreunde noch einmal vor sein Bette, der Schlaf und der Traum, um von ihm gleichsam Abschied zu nehmen. Oder bleibt ihr länger und seid ihr zwei Menschenfreunde es vielleicht, die ihr den ermordeten Menschen aus den blutigen Händen des Todes holet und auf eueren wiegenden Armen durch die kalten unterirdischen Höhlungen mütterlich traget ins

ärkavasse elusse hingavad? —

Meie istusime kolmekeste Mari sāngi ümber. Kõrv ei kuulnud muud kui haige hingetõmbamist ja mino tasko kella tiksomist, mis tema lühikest elo otsamõetis. Kollane täis kuu ripus sügav ja suur lõune pool taeva külles ja ärmatas oma surnovalgega sāngis magajat ja kanavarbaid ja lillekesi tema rindade peäl. — Akna alõitsev õunapuu maalis kuuvalge põhja peale oma varjo, mis kui teine õunapuu toa põrandal paistis. — Vaikse taeva küllest visati vahevahel üks hele täht maaha, mis rutust kadus kui üks inimene. — Mul tuli meele, et sesama nüüd surma koeaks muudetud tuba 15 aasta ja nelja nädala eest meie haiget vasto võtis, kui tema seie ilma astus. Eks olnud seesama õunapuu nimetatud pääval kuu valges kõikuva lehe varju kätki üle lahutanud, kus sesama Marike magas, kes ehk täna siit toast ja kätkest välja astub — mullakätkisse, kus veel üks lühikene magamine, siis igavene ärkamine meid saab ootma.“

(Lk. 42 j.)

helle Land hin, wo ihn eine neue Morgensonne und neue Morgenblumen in waches Leben hauchen? —

Ich war allein in der Stube. — Ich hörte nichts als den Atemzug des Kranken und den Schlag meiner Uhr, die sein kurzes Leben wegmass. — Der gelbe Vollmond hing tief und gross im Süden und bereifte mit seinem Totenlichte die Mai-blümchen des Mannes und die stockende Wanduhr und die grüne Haube des Kindes. — Der leise Kirschbaum vor dem Fenster malte auf dem Grund von Mondlicht aus Schatten einen bebenden Baumschlag in die Stube. — Am stillen Himmel wurde zuweilen eine fackelnde Sternschnuppe niedergeworfen, und sie verging wie ein Mensch. — Es fiel mir bei, die nämliche Stube, die jetzt der schwarz ausgeschlagene Vorsaal des Grabes war, wurde morgen vor 43 Jahren, am 13ten Mai, vom Kranken bezogen, an welchem Tage seine elysischen Achtwochen angegangen. — Ich sah, dass der, dem damals dieser Kirschbaum Wohlgeruch und Träume gab, dort im drückenden Traume geruchlos liege und vielleicht noch heute aus dieser Stube ausziehe und dass alles, alles vorüber sei und niemals wiederkomme...“ (Lk. 444.)

Näeme, kuidas Kr. kohe tõttab kirikliku ülestõusmiströöstiga, kuna Jean Pauli viimase lause kaduvusahastus kõlab juba üsna romantilis-pessimistlikult. Et seda traagilisuse- ja õudsusetundmust veel enam rõhutada, tarvitab ta muidki odava-võitu effekte: surev Wuz haarab oma terve käega millegi järgi, „als wollt' er einen entfallenden Himmel erfassen“, just samal pilgul, kus seier kellal libiseb üle kesköö ja algab 13. mai (õnnetusearv!), kust just 43 aastat täidub Wuzi siia ametisse saamisest. Kr-i mainitud aeg on palju loomulikumalt mitteümmargune: seda on 15 aastat ja 4 nädalat. Temal jääb ära ka ta eeskuju juba liiga jubetsev „usside romantika“, kus surm otse j ä r a b inimesi ja nende õnne ning aeg on nagu voolav kõdu („und die Zeit erschien in einem Strom von Moder sich in den Abgrund hinabzubröckeln!..“).

Edasi on tõlge jälle täpsem, ainult paiguti lihtsustatud:

„Sureja — tema ei saa enam kaua seda nime kandma — lõi kaks leekivad silmad laiali ja vaatas kui tunnistates mino peale. Tema oli unes näinud, kuidas ta kui laps ühe lillepeenra peal kiikunud, mis kiigelaua kombel tema jalgade alla paisunud, laud oli ülespidi tõustes roospilveks koko ojonud, mis siis temaga kuldaste hommikute koitudest läbi üle suitseva lilleväljade äraläinud — — päike oli valge tütarlapse palgega tema peäle naeratanud ja paistnud ja oli viimaks ühe valguse teradest ümberlennatud tüdruko kujul tema pilve vasto kukunud, aga temal oli hale meel olnud, et ta oma väsimusses alvatud kät tulijale ei jõudnud pakuda. — — Sellepeäle ärkas tema oma viimsest, ehk paremine oma eesviimsest unenäust ülesse; sest pika elo-unenäo peäle on

„Der Sterbende — er wird kaum diesen Namen mehr lange haben — schlug zwei lodernde Augen auf und sah mich lange an, um mich zu kennen. Ihm hatte geträumt, er schwenkte als ein Kind sich auf einem Lilienbeete, das unter ihm aufgewallet — dieses wäre zu einer emporgehobnen Rosen-Wolke zusammengeflossen, die mit ihm durch goldne Morgenröten und über rauchende Blumenfelder weggezogen — die Sonne hätte mit einem weissen Mädchen-Angesicht ihn angelächelt und angeleuchtet und wäre endlich in Gestalt eines von Strahlen umflognen Mädchens seiner Wolke zugesunken und er hätte sich geängstigt, dass er den linken, gelähmten Arm nicht um und an sie bringen können. — — Darüber wurd' er wach aus seinem letzten oder viel-

need veiked kirjud unenäod kui vaiba kirjad kootud.

Elojõgi tema peas läks ika kiiremaks ja laiemaks: tema arvas ennast mähkmes lapsekätkis olevad; kuu arvas ta päikeseks; tema meelest näitas kui oleksid temal liblika tiivad, misga ta lillekarikast lillekari-kasse lendis, mööda vikkerkaari ülesse ja alla ronis, ja päike tuli ika ligemale, et kápaga arvas valguse kerast kinni saama. — Kui lai hommiko aknast tupa vatas, ei võinud Mari seda enam näha — silmad olid tumedaks, keele paelad luku läinud; — silmnägu läks võeramaks, mõnekorra tõmmati mokad kui naeratamisele. Kas rõem vai valo neid tõmbamisi sünnitas: kes seda võiks tõt mööda ütelda?— Kevadise õnnejampsimised, mis se elo ial ei sa tundma, ega tulev maitsema, mängisivad alla-vaova hingega — viimaks puistas surma-ingel kahvatanud surmavõrgu tema näo peale kateks ja tõstis selle kate taga õitseva hinge juurtega tükis keha labast ja elusast mullakastist välja. — — Suremine on üks kõrge silmapilk; musta kate seinä taga teeb üksiainline surm seda vaik imet ja töötab teise ilmale ja surelikud seisavad seal märja, aga tumeda silmadega selle kõrgema toimetuse juures, ja ei oska sest midagi. —“

mehr vorletzten Traum; denn auf den langen Traum des Lebens sind die kleinen bunten Träume der Nacht wie Phantasieblumen gestickt und gezeichnet.

Der Lebensstrom nach seinem Kopfe wurde immer schneller und breiter: er glaubte immer wieder, verjüngt zu sein; den Mond hielt er für die bewölkte Sonne; es kam ihm vor, er sei ein fliegender Taufengel, unter einem Regenbogen an eine Dotterblumenkette aufgehangen, im unendlichen Bogen auf- und niederwogend, von der vierjährigen Ringgeberin über Abgründe zur Sonne aufgeschaukelt... Gegen 4 Uhr Morgens konnte er uns nicht mehr sehen, obgleich die Morgenröte schon in der Stube war — die Augen blickten versteinert vor sich hin — eine Gesichtzuckung kam auf die andre — den Mund zog eine Entzückung immer lächelnder auseinander — Frühlingsphantasien, die weder dieses Leben erfahren, noch jenes haben wird, spielten mit der sinkenden Seele — endlich stürzte der Todesengel den blassen Leichenschleier auf sein Angesicht und hob hinter ihm die blühende Seele mit ihren tiefsten Wurzeln aus dem körperlichen Treibkasten voll organisierter Erde... Das Sterben ist erhaben; hinter schwarzen

Vorhängen tut der einsame Tod
das stille Wunder und arbeitet
für die andre Welt und die
Sterblichen stehen da mit nas-
sen, aber stumpfen Augen
neben der überirdischen Sze-
ne...“

(Lk. 445 j.)

Nagu mujal nii siingi püüab Kr. vältida sõnu, mis kiriku-õpetusega kokku ei passiks (või ka lihtsalt maarahvale raskesti kujuteldavad); nii paneb ta „rõõmujumalanna“ asemele ainult palju ebamäärasema „rõõmuallika“, „Taufengel'i“ asemel laseb ta Marit ainult liblikana mööda vikerkaart ronida jne. — Juure on lisatud arstile omane lause surija näo tõblemisest ja lõppeks saamatu, aga siiski vanatestamentlikult mõjukas „ja ei oska sest midagi“. Edasi on tarbetuna välja jäänd Wuzi lese sõnad, siis järgneb taas ühine:

„Kui mina kell 11 koeo läksin, näitas maapind mulle otsego püha ja surnud kõndisivad kui mino kõrvas, ma tõstsin märjad silmad taeva poole ülesse, otsegu võiksin ma seal hingama läinud piigakese kuskil leida; ja tagasi vaadates ei näinud ma Ehanürme külast muud kui Suntsi leina-talo, mis teistest otsego kõrgem näitas.“

„Als ich um eilf Uhr fortging, war mir die Erde gleichsam heilig, und Tote schienen mir neben mir zu gehen; ich sah auf zum Himmel, als könnt ich im endlosen Äther nur in Einer Richtung den Gestorbenen suchen; und als ich oben auf dem Berge, wo man nach Auenthal hineinschauet, mich noch einmal nach dem Leidens-theater umseh, und als ich unter den rauchenden Häusern bloss das Trauerhaus dastehen und den Totengräber oben auf dem Gottesacker das Grab aushauen sah, und als ich das Leichenläuten seinetwegen hörte und daran dachte, wie die Witwe im stummen Kirchturm mit rinnenden Augen das Seil unten reisse: so fühlt'

ich unser aller Nichts und schwur, ein so bedeutendes Leben zu verachten, zu verdienen und zu geniessen. —“

Siingi on siis Kr. ära jätnud kõigi haledus-effektide korraga esitamise kui ka juba liiga raskelt filosoofilise ja pessimistlik-hedonistliku lõppotsustuse. Aga ta ei ole siiski loobund hauaromantikast edasi järgnevas tiraadis, kuigi seda lõpus olukohaselt natuke muutes:

„Raho sulle rünka al, armas vaga Mari! Kui mina Raudkurna matuse aial sino mätastanud rünka ülesse otsin ja ennast selle üle kurvastan, et sino hauda maetud ööliblika titeke tiivadega seält seest välja poeb, et sino haud vihmaussidele, röövukutele, maokestele ja sipelgatele lustihooneks saab, senni kui sina sügaval nende kõikide all paigast liigutamata peaga hõövli laastude peäl magad ja ükski armatsev päike sino kirsto laudade ja sino riidega kinni katetud silmade läbi ei murra — õn sulle, et mina siis võin ütelda: „Sino elo siin kaduvas ilmas oli juba üks tükike taevast, ja meie tuleme üürikese aea pärast kõik sino järgile!“

Sest on kül, mino sõbrad! Kel löi praego õhtul kaksteistküme, tunni näitaja pörkas uue päeva peäle ja tuletas meile kahekordset magamist meele, magamist lühikesel ja magamist pikal ööl. —“ (Lk. 45 j.)

„Wohl dir, lieber Wuz, dass ich — wenn ich nach Auenthal gehe und dein verrasetes Grab aussuche und mich darüber kümmern, dass die in dein Grab beerdigte Puppe des Nachschmetterlings mit Flügeln daraus kriecht, dass dein Grab ein Lustlager bohrender Regenwürmer, rückender Schnecken, wirbelnder Ameisen und nagernder Räupchen ist, indes du tief unter allen diesen mit unverrücktem Haupte auf deinen Hobelspänen liegst und keine liebkosende Sonne durch deine Bretter und deine mit Leinwand zugeleimten Augen bricht — wohl dir, dass ich dann sagen kann: „Als er noch das Leben hatte, genoss er's fröhlicher wie wir alle.“

Es ist genug, meine Freunde — es ist zwölf Uhr, der Monatszeiger sprang auf einen neuen Tag und erinnerte uns an den doppelten Schlaf, an den Schlaf der kurzen und an den Schlaf der langen Nacht.“ (Lk. 446.)

Sellega lõpeb J. Pauli novell. Kreutzwaldil järgnevad veel kolm lauselõiku mõtiskelusi. Need on tõlgitud „Die unsichtbare Loge. Eine Lebensbeschreibung“ ja „Wuzi“ ühistrükingu lõppu liidetud poolepognalisest filosofoeringust „Ausläuten oder sieben letzte Worte an die Leser der Lebensbeschreibung und der Idylle. Am 21sten Junius oder längsten Tage“. Säljuures on Kreutzwald kahe esimese lauselõigu kohad vahetand:

„Ja nõnda kes minoga üht tundi meeletuletab, kus temale rahoingel nähtavaks sai ja temalt kallid hinged aelikust kaisust ära viis; oh, kes seda meele tuletab, kus tema niipaljo ärakautas — se püüdko oma igatsemist võita ja vaadako minoga taeva poole ülesse ja ütelgo: puhake siis ika oma pilvete peäl, teie meie silmist kadunud armokesed! Teie ei arva neid aasta sadasi mite, mis teie õhto ja hommiko vahel voolavad, teie kinni katetud südame peäl ei seisa enam muud kivi, kui haa mälestuse kivi ja se ei vaota teid mite, ja teie raho ei sega mite ükskord üks mõte meie peäle.

Olgo siis! Aga täna toetab mino vaim ennast üles oma kaduva rammuga — mina tõstan oma silmad lõpemata ilma selle elo üle — mino puhtama isamaa külgi sõlmitud põrmune süda lööb sino tähtistaeva poole üles, lõpetamata Vaim, sino määratuma kujü tähtepildi poole, ja mina saan suureks ja igaveseks Sino heäle läbi, mis mino parema sisemise tundmi-

„Und so wer mit mir sich einer Stunde erinnert, wo ihm der Engel des Friedens erschien und ihm theuere Seelen aus der irdischen Umarmung zog; ach, wer sich einer erinnert, wo er zu viel verlor — der bezwinge das Sehnen und sehe mit mir fest zu den Wolken auf und sage: ruhet immerhin auf Eurem Gewölke aus, ihr entrückten Geliebten! Ihr zählt die Jahrhunderte nicht, die zwischen eurem Abend und eurem Morgen verfließen, kein Stein liegt mehr auf euren bedeckten Herzen als der Leichenstein und dieser drückt nicht und euer Ruhen störet nicht einmal ein Gedanke an uns...“

„Es sei! Aber heute richtet sich mein Geist auf mit seinen irdischen Kräften — ich erhebe meine Augen in die unendliche Welt über diesem Leben — mein an ein reineres Vaterland geknüpftes Erdenherz schlägt gegen deinen Sternenhimmel empor, Unendlicher, gegen das Sternensbild deiner grenzenlosen Gestalt, und ich werde gross und ewig durch deine

sele ütleb: Sina ei saa iial lõpema.

Se läbi elab sügavas inimese sees üks äravõitmata osa, mis valo kül uimastab, aga ial ei jõua äravõita. — Sellepärast kestab tema ühe elo otsani, kus sees paremadgi õilmete asemel üksnes lehti kandvad, sellepärast valvab tema peaaego selle elo ööd läbi, kus armastud inimesed tema armastava rindade üle ühte kaugel seisva elusse äralähävad ja selle praegusele aga mälestuse heäled päranduseks jätvavad, mis pimedal ööl kui lõunapoole rändavate lindude tiiva vuhin meie kõrva kostavad. — Sina, mino armas Mart! keda tännine mulle rõemuks seie põrmopõlve jääti, et ma vanal eal aino üksi ei oleks: jää mulle sõbraks otsani!“

(Lk. 46 j.)

Stimme in meinem edelsten Innern: Du wirst nie vergehen.“

„Tief im Menschen ruhet etwas Unbezwingliches, das der Schmerz nur betäubt, nicht besiegt. — Darum dauert er nur ein Leben aus, wo der beste nur Laub statt Früchte trägt, darum wacht er fest die Nächte dieser westlichen Kugel hinaus, wo geliebte Menschen über die liebende Brust in ein weit entlegenes Leben wegziehen und dem jetzigen bloss das Nachtönen der Erinnerung hinterlassen, wie durch Islands schwarze Nächte Schwanen als Zugvögel mit den Tönen von Violinen fliegen. — Du aber, den die zwei schlafenden Gestalten geliebt und in dem sie mir ihren und meinen Freund zurückgelassen, du mein mit ewiger Hochachtung geliebter Christian Otto, bleibe hienieden bei mir!“

(Lk. 453.)

3. Reaalivead ja saamiskäik.

Oleme „Paar sammokest“ uuesti äbi rännand ja rida-realt teda teise samasugusega võrrelnud. Millised oleksid lõpptulemused tema algupära ja iseloomu kohta?

On selge, et on olnud ekslikud arvamisid, nagu oleks „P. s.“ täitsa algupärane töö, põhjenedes ainult isiklikel mälestustel. Tervikuna ja oma olemuselt pole ta kaugeltki ka ainult tõlge. Ligi üks kolmandik teksti (3. tr. 27—28 leheküljest 9) on kas sõnasõnaline tõlge või võrdlemisi vähe muudetud. Pärast algupärast teksti on ehk umbes üks kolmandik. Ülejäänd kolmandikul lehekülgedel on tunnismärke tööst eeskuju järgi. Kuid

selline jagamine — ka väliselt väga üldjooneline — ei arvesta veel küllalt üksikute tekstiosade osatähtsust ja iseloomu. Kuidas on sündind teos tervikuna? Millised, küsiksime esmalt, on olnud „P. sammokese“ reaaluured Kr-i enda kogemuspiiris? Kuidas on lugu Suntsi Reinu ja Mari eesti vastetega?

Nagu öeldud, nii jutu aastaarvudest kui ka nimedest on vähemalt tähtsamad kindlasti fiktiivsed. Raudkurna nimelist kihelkonda otsiksime Eestist asjatult, samuti nähtavasti Ehanurme ja Koonlavere küla jts. Aga ka Suntsi talust ei kõnele vähemalt mitte Kreutzwaldi kodukoha, Kadrina ja Rakvere kihelkonna vanad dokumendid, kuigi nime praegu veel esineb perekonnanimena (näit. Tartu aadressbüroo andmeil Tartus). Ja Tartumaal Kodijärve vallas on terve Suntsi asundus. A. Treumann-Heraklidese (mitte küll alati usaldatava) mälu järgi pidavat ka Rakvere ümbruses Suntsi nimeline koht olema ¹⁾, aga kus, seda pole ta osutand.

Kas aga vahest otseselt Suntsi Reinu ja Mari kohta käivad andmed „P. sammokeses“ juhivad meid reaaleeskujudele? Need on väliselt kaunis üksikasjalised, just nagu tõesti kirjutatud sugukroonikast võetud. Kui Suntsi vanaperemees Peeter on olnud juba 7 a. lesk, kosib ta poeg Rein Kubja Peetri 19-aastase tütre Liiso, pulmad on 5. VI. 1805, väike Mari sünnib 3. IV. 1806 ja sureb 1. V. 1821. Kahjuks ei näita Jõepere 1811. a. revisjonileht ühtegi perekonda, kus vähemalt ristnimedki oleksid siinseile vastavad. Ei leidu isegi muid „P. s.“ mainitud talusid ega nimesid, nagu Lauga Mihkel, Karo Tõnis, Vaino Toomas, Otsa Tõnu, Nurga Siimu, Varekse Mihkel jt. Kõik on fiktiivne, kuigi väga eestipärane. Rakvere kihelkonna revisjonilehel 1811 leidub küll näit. nimi Laukase Toma Mihkel, aga puudub täiesti Suntsi või selletaoline talu nimi ja perekond Peetri Rein, tema naine Liso ja tütar Mari. Ei leidu selliseid abiellunuid ka Rakvere kirikuraamatus a. 1805. Ei ole siis võimatu, et Kr. ka Suntsi nime küll on kuskilt kuulnud, kuid seda oma jutus üsna vabalt kohastand, nagu muidki nimesid, etnograafilisi andmeid jms.

Aga, kõrvale jättes iseendast väheolulised nimed, kuidas on lugu Suntside soo kui sellisega? Ka sellest pole meil mingeid otse-

¹⁾ Eesti Kirj. 1932, lk. 491. J. Pert ühendab sealsamas Suntsi't ka Sutsi Aadama nimega Kreutzwaldi pealkirjatuse „Põllupapi“ jutus. Kahjuks ei aita see meid kaugemale.

seid andmeid, kuid tema ajaloo kujutus „P. s-es“ on nii elav ja kohaliku ilmega, et selles vähemalt osa jooni võib olla võetud mõne reaalperekonna elust. Jah, otsevaste puudusel jäävad meie pilgud seisatama kirjaniku enda isapoolisel suguvõsal. Suntsi perest ütleb ju „P. sammokese“ jutustaja oma „suurisa“ naise (siis kirjaniku vanaema) kosind ja muidu näikse raamatu ja reaalelu vahel siin olevat mõndagi ühist.

Hiiust tulnud Suntside esivanem tuletab meele Kreutzwaldide soo pool-legendaarset esiisa Mangot, keda perepärimus mäletab toodud Kadrinasse Laiuselt — kuigi mitte „kaua enne Rootsi aega“ ja mitte ka „priisugu“ põhjendajana. Kuid nagu Suntsid, nii näikse olnud õige silmapaistev, jõukas ja nõukas siiski ka kirjaniku enda vanaisa Rein ja tema arvurikas perekond.

„P. sammokese“ jutustaja ütleb (lk. 5) endid viis venda olnud isa pärandit jagamas. See meenutab hilisemate Kreutzwaldide peret, kuhu peale kirjaniku isa Juhani veel 1838. a. Kadrina kirikuraamatu järgi kuulusid neli teist: Kustav, Rein, Tõnis ja Joonas¹⁾.

Tegelikult on Kreutzwaldi vanaisa olnud veel palju viljakam nii poegadest kui tütardest. See Kadrina kiriku personaalraamatus (1787—98) nähtavasti isa järgi M a n g o R e i n u k s kutsutud patriarh on sünd. umb. 1739 (need sünnidaatumid, järeldatud 1782., 1795., 1811. ja 1816. a. revisjonilehtede andmeist, võivad olla ekslikud umb. ühe a. võrra). Ta on olnud abielus kaks korda ja tal on olnud 14 last: Esimese naise K a i e g a (sünd. umb. 1738) on neid olnud kaheksa: M a r i (sünd. umb. 1865?), J u h a n (kirjaniku isa, sünd. umb. 1766), J o o s e p (pärast isa surma tema talu peremees Arukülas, sünd. u. 1768), J a k o b (s. u. 1770), M a i (s. u. 1772), L e n o (s. u. 1777), J o o n a s (s. u. 1778, 1816 metsavaht), L i s o (s. u. 1781). Teise naise, M a l l e (s. u. 1753) lapsed on: K a i (s. 1787, surnud 1794), K u s t a v (s. 1789), T i n a (s. 1791), R e i n (s. 1792), E l s (s. 1795) ja T õ n i s (s. 1798). Sellest hoolimata on olnud pere nii varakas (või abivalmis), et on võind kasvatada ka (1787. a. kirikuraamatus 8-aastaseks märgitud) võõrastütart Juhani-Jüri Anne. Nähtavasti oli see Mango poeg Rein juba varakult heas vahekorras ka mõisaga. 1782. a. revisjonileht näitab teda Jõepere kupja ametis, samal ajal ka ta vanem poeg, küll veel alles 16-aastane Juhan on mõisa teenistuses, „auch Aufwärter“, samuti 1795 üks tütar. Ja ta hilisemate laste vadereiks on koolmeistri Pello Mihkli Juhani poegade jt. kõrval sageli ka mõisapreilid v. Vietinghoff'id ja rida teisi saksanimelisi „antwärke“ (Kadrina kirikuraamat 1787—1796). 1795. a. revisjonilehel on 56-aastane Rein juba ainult e n d i n e „Kletenkerl“, ja 1811. a. lehelt loeme, et ta (seekord „Jani Rhein'u“ nime all) on surnud a. 1804.

¹⁾ M. Kampmann, Lisandusi Fr. R. Kreutzwaldi eluloole, Olion 1932, lk. 5 j. Vrd. ka N. Loone, Fr. R. Kreutzwaldi isa vabastamine pärisorjusest, E. Kirj. 1934, lk. 160—163.

Kas on siis viimaks teda mõeldud selle „minu isaga“, kelle „P. s.“ jutustaja (siis Kr.-i isa Juhan?) ütleb surnud maikuul a. 1805? Meil ei ole selleks mingeid muid tõendeid. Samuti ei saa kirjaniku vanaema Kaie kaudu lähemale mingile Suntsi „sohile“: 18. saj. keskelt ei ole meil enam naisi ja naitumisi mainivaid revisjonilehti ega kirikuraamatuid, nii ei tea me ka, kust Kai kositi. Küll aga on kirjaniku enda vanaisa peres valitsend umb. samasugune vaim nagu „P. s.“ Suntsidel. Sealgi on juba osatud lugeda ja kirjutada ning isegi vennastekoguduses ettelugejaks olla. Mitte asjata ei mäleta vennastekoguduse tegelane Kulli Jüri veel kirjas Juhanilegi heldimusega tema isa¹⁾. On väga võimalik, et tema kohta käib „P. sammokese“ jutustaja „suurisast“ teatatud joon (lk. 3), et ta olnud „üks ümberkaudu kuulus rikas, sest et temal hõbepeeker rublatükkidega sõrvani täidetud, kersto põhjas kanga pakude al seisis“. Vastab muidugi ka, et raamatu kirjutaja isa tema 12-aastaselt „Raudkurna köstri juure kooli tallitas“; viimase all tuleks sel juhul mõista Rakvere köster Carl Gööck'i, kuhu 12-aastane Vidri Rein toodi a. 1815. Aga kas on midagi tõtt ka tarbetult vahele liidetud märkuses koolmeistrist, kes jutustajaga 3 a. koos samas köstrikoolis oli, hiljemini aga tema käest „kui ma Kundlas koolmeistri ametit pidasin, arvamis-kunsti õpis“? Või tuleb Kundlaga siin mõista Tallinnat?

Veel kahtlasemalt saab Mango Reino sooga ühendada köstriabiliseks käimise joont, mis Suntside jutus etendab nii suurt osa. Kuid see, nagu nägime, ongi sinna võetud juba Jean Pauli Wuzide eeskujul, õigupoolest oli see otse vajalik, kui taheti noore Wuzi abil üldse kujutada ka Reinu. Viimase „lapsikas“ hingeelu on niikuinii suuremalt jaolt üle võetud sealt ega tarvitse siis eeldada mingit täpsemat reaalvastet. Vahest üsna osaliselt on selle Reinu „lapsikustega“ mõeldud ka Friedrich Reinholdi enda luuletajale omast tujukust. Teisiti on lugu jutu väikese peategelase, Suntsi Mari endaga. Kui J. Pauli Wuz-veidrikust ja Kreutzwaldi enda pere-mälestuste nõukast talutaadist ühte kombineeritud (miks mitte ka teiste-kolmandate reaalvastete toetusel) Suntsi Reinu tervikkuju on siiski võrdlemisi literaarne, siis õhkub tema noore tütre kujust päris isiklikku tundetooni. Juba see, et väliseeskujuga mees-

¹⁾ Pikemalt tsiteeritud G. Suitsu artiklis „Kreutzwaldi eluloo algallikail“, Looming 1931, lk. 1073.

tegelane vahetatakse temaga, kuigi küll ka kunstiliselt põhjendatult, sunnib eeldama isikukohasemat inspiratsiooni. Kuid kas peab selle nii intensiivse leinatunde objektiks oletama veel mingit enam kui kolmekümne aasta eest surnud (pealegi 15-aastaselt!) peretütart Rakvere mailt, kui nii palju lähemal oli just surnud oma tütreke, pealegi samaealine, pealegi nimelt kui ka iseloomult nõnda Mari sarnane?! Kui maha võtta siit (ja Wuzist) põlvnevad jooned, mis jääb siis veel üle vähegi individuaalset, mis peaks olema laenatud autori noorpõlvest? Kasvumiljöö talupoeglik ilme? Endastmõistetav tagasiprojektseering nagu ka Mari nimi Marie Ottilie asemel. Anekdoot 1812. a. sõja ajast? Väga usutav, aga (muidugi eeldades, et ta on originaalne — ja mitte pärit mõnest teisest saksa allikast) võib olla väga hästi sündind ka mõnest teisest ärksast lapsest tegelasega. Mari nime tarvita mine ka Kr-i lauludes? Aga see ju ei tõenda muud, kui et see nimi talle meeldis — seepärast ta temaga ristas ka oma tütre.

Muidugi, kes võib öelda, et Kr. oma 50-aastase elu jooksul kindlasti ei olnud tunnud ühtegi teist liigutavat Marit või muud noorelt surnud tütarlast? Väidame ainult, et „P. sammokese“ saamisloo mõistmiseks praeguste andmete järgi pole erilist vajadust oletama hakata veel mingi reaalse Suntsi Mari surma 1. mail 1821. Piisab küllalt, kui peale Maria Ottilie veel ka vana Reinu nime saame tuletada Friedrich Reinholdist ja Liisu nime Maria Elisabethist¹⁾.

„P. sammokese“ saamiskäiku võiksime kujutella siis umbes järgmiselt. Olles veel valusas leinas oma surnud silmaterakese, Marie Ottilie pärast, luges Kreutzwald J. Pauli sentimentaalset raamatut (või oli seda enne lugend ja see tuli talle arusaadavail põhjusil nüüd uuesti meele). Selle lüürilised ja kaunisõnalised eeleilised kohad, juba esimene lause „Wie war dein Leben und Sterben so sanft und meerstille“, tundusid tulevat otsekui tema enese leinavast südamest. Võib-olla kriipsutas ta nad lugedes alla või kirjutas välja — ning säält polnud enam pikk tee otsuseni, ka oma kadunukesele mingit samasugust „mälestuse lehte“ valmistada ja ühtlasi maarahvale liigutavat ja õpetlikku juttu pakkuda. Pealegi andis Körberi raamat seejuures ka eesti keeles väliselt eeskuju. Ilukirjanduslik töö mõjustamas ja harimatu maitsega maarahvas lugejaiks, — nii pidi ka see olema kerge ilu-

1) Fr. Tuglas. „P. s.“ II tr. Eessõna, lk. VII.

kirjanduslik töö, pidi olema mitte ainult filosoofilis-lüüriline leinlemine, vaid mingi „jutt“, sündmustik, elulugu — ning selleks kasustas Kr. ära ka koolmeistriks Wuzi eluloo välisraame ja mõningaid anekdoote. Eesti olude kohaselt lõi ta kõik selle mitmeti ümber, sääljuures muidugi tarvitades mälestusi omast lapsepõlvest ja mujalt tuntud külaelust. Enam-vähem otseselt tõlgituna põimis ta sisse ainult mõned sobivad kohad Wuz-Reinu iseloomu kujutusest, ta noorpõlve mängude ja pulmapäeva meelolude kirjeldused ning mõned J. Pauli filosoofilised mõtlused, mis vastasid tema omadele. Nagu öeldud, ühtlasi aga tahtis ta oma rahvale määratud raamatule anda ka õpetlikku väärtust ja tegi rea sellekohaseid lisandeid, jah, ei jätnud selles vabas, kalendrijutulises kompositsioonis juhust tarvitamata, et isegi oma isiklikku „varganokka kaarnat“ hurjutada, Suve Jaani „Venne süda ja Venne hing'e“ arvustada jm. Alles tarvitades Wuzi kui mehe eluloost oma Reino puhul kõik selle vähese, mis siia sobivana näis, läheb Kr. edasi oma päristeemale — päämiselt oma tütre mälestustest loodud M a r i elu ja surma kujutusele. Siingi tarvitab ta ka oma lapsepõlvest meele jäänud küla-anekdoote ja ainult paari joont lõbusa Wuzi elukunstist. Alles M a r i surmapäeva üksikasjad võib ta võtta jällegi oma saksa eeskujust peagu sõna-sõnalt, sest need sobivad oma lüürikaga ka siia väga hästi.

Jean Pauli raamatukese tegelase Wuzi kuju on nii siis jagatud kaheks. Tema noorpõlv kuni pulmini ja üldse tema enam humoristlik külg on ära kasustatud S u n t s i R e i n u kuju loomiseks. Tema tõsine ja sentimentaalne külg aga ja tema surm on abiks olnud palju algupärasemalt loodud teise tegelase, S u n t s i M a r i tõsise lapseloomuse ja eriti tema surma kujutuseks. J u t u s t a v element (välja arvatud rida karakteriseerivaid anekdoote) on enam iseseisev, ka eeskujutav tarvitamise puhul on seda tehtud iseseisvamalt, juba meie külaoludele vastamise nõudel, kuna taas lüürilised ja filosoofilised osad on suuremalt jaolt ainult väikeste kohastuste ning lihtsustustega tõlge. Samuti on stiililiselt enam Kreutzwaldile omane jutustav stiil, mitte just väga raskeis lauseis ja rohkete kõnefiguuridega kaunistatud, üle võetud on peagu kõik lüürilise ja pateetilise stiiliga kohad, kus on eriti metafoori tarvitatud otse hüpertroofiliselt. Nii võib sageli juba lugedes, ilma vastava võrdlemiseta, enam-vähem öelda, milline osa on Kr.-i oma, milline mitte.

4. Kriitikat ja järeldusi.

Saamislugu ja väliselt kindlakstehtavad ühtluskohad selgitatud, jääb veel võrdlevalt vaadelda Jean Pauli ja Kr-i töö esteetilist ilmet ja väärtust.

Kui võtta lähtekohaks mõlema autori isik ja neid kandvad väljendus- ning idee jõud, siis võime näha esmalt mõningaid ühisjooni. Mõlema kirjandustegevuse sihiks on niihästi ratsionalistlik rahvaalgustus kui ka esiromantiline tundmusekultus, kuigi Kr-l harilikult on esimene palju enam juhtival kohal. Mõlemad on oma teosteks inspireerunud kalli inimese kaotuse läbi (J. Paul leinas oma äsjasurnud sõpru v. Oerthelit ja Hermanni), mõlemad projitseerivad seda tunnet ilukirjanduslikult loodud kujude kaudu. Mõlema kirjutusviisis on esikohal intellekt ja tundlev refleksioon, mitte otsene meeleline elunägemus. Mõlemate maailmavaates etendab suurt osa usk heasse kõikvägevasse Jumalasse, kelle armu ja ülestõusmise lootust ka leina kustutuseks ikka jälle toonitatakse. Jms.

Kuid suured on ka mõlema autori erinevused. Jean Pauli isiksuse kandjaks on nähtavasti tsüklotüümne temperament, äärmiselt avara vastuvõtete jõu ja sama kiire ärareageerimisega, kõigest innustatud ja kõikjale laiali valguv. Veidrik Wuz oma kirjutamismaaniaga ja väikerõõmude korjamisega on suurel määral autori endaprojektsioon: nii huvitus ta ka ise nooruses igasuguseist teoseist ja tõi juba ülikooli tulles kaasa 12 suurt kvartkõidet igasuguseid väljakirjutisi¹⁾. Hiljemini kasvas see hulk kolossaalselt. See kiire sisepõlemine ilma aine valikuta, see entusiasm ilma suurema kriitilise pidurita, see ajajärgu sentimentaalne moraali-paatos tegid tast vaimustatud maailmaparandaja ning moraali-apostli, kuid viisid kõiges selles sageli ka veidruse ni. „Wuz'igi“ põhilaad on ilmselt pateetiline, endastpeegeldatud idüllilise elukunstniku Wuzi kui Rousseau'-pärase „lapsiku“ loodusinimese imetlemine. Aga autor on juba teadlik, et ta oma entusiasmis paratamatult muutub koomiliseks, ja nii viljeleb ta seda koomikat ka juba teadlikult. Nii sünnib „Wuzi“ pateetiline ja „murtud“ huumor, ihalev-haletsev naer enda üle. Selles on koos nii „Wuzi“ suurim voores kui ka nõrkus. Nagu üldse oma töis, nii ka siin

¹⁾ J. Müller, Jean Paul und seine Bedeutung für die Gegenwart, 2. Aufl., Leipzig 1923, lk. 330.

on J. Paul seda parem, mida ligemal ta on koomikale, ja seda halvem, mida enam ta indleb ja moraalitseb tõsiselt ¹⁾. Et „Wuzis“ on koomika ülekaalus, et ta vormilt on kokkusurutum, et temas pole nii määratu palju ruumi lubatud igasuguseile kriitikata pähepisteile, see teeb ta üheks parimaks, jah, võib-olla ainsaks tänapäevalgi nii loetavaks J. Pauli tööks. Kuid selle paljude suurepäraste osade kõrval leidub siingi (eriti alguses) teisi, mille laialikiskuvad vaimurikatsemised praegu tunduvad ainult ülearuse lobisemisena. Ja koguni: just selle teadliku koomikataotluse tõttu on terve pääkuju ise muutunud nagu liiga iseäralikuks ja veidrikuks, et meid üldse veel suuremat huvitada. Igatahes tundub meie aja tervele elutundele liialdatud see imetlus ning tundeõrnus, millega autor ikkagi üsna tõsiselt ümbritseb oma väikekodanlikult borneeritud ja saksa-Michel'likult labasevõitu „kangelast“. Kuigi eriti Wuzi surmastseen sellisena on nii elavalt tunderikas, tundub selle taga ometi ühe haiglase aja maitset, kes loodusest ja ühiskondlikust tööst irdunult püüab — kas rokokoolise või sentimentaalse tunde paisutusega — asjatult idealiseerida ainult idüllilist pisiõnnetsemist.

Kui palju lihtsakoelisem ja naiivsem oma kujutuselt, aga ühtlasi kui palju tervem, tasakaalukam ja looduslähedasem oma tegelaste elutundelt on „P. sammokest“! Selle siht pole näidata filosoofiliselt kogu meie elu tühjust, mida võib ainult „põlata, ära teenida ja nautida“, ega püüa ta anda koomilist ideaaleksemplit mehest, kes, „kui ta veel elas, nautis („genoss“) ta seda elu rõõmsamalt kui meie kõik“ (lk. 446). Vaid ta kujutab lihtsalt eesti küla-inimeste elu ja saatusrasket, vaikselt alistuvat suremist. Jean Pauli novelli parim omadus *h u m o r*, Kreutzwaldi skisotüümsele temperamendile üldse võõras, mängib tõepärases ja ilma suuremate pretensioonideta „P. sammukeses“ üsna väikest osa. Reino „lapsikuste“ kujutustes tundub ta isegi nagu võõrkehana ja Mari lapselikkude mängude ja mõtete ümber lehvib ainult nukker, mälestav naeratus, mitte humoristlik muhelus. Ka „P. sammokese“ põhihoiak on tundelis-pateetiline, ka siin on autori suhe oma peategelasega ihalev ja teda tahtmatult idealiseeriv. Aga siin ongi selle objekt mitte vana koomiline meheveidrik, vaid armas väike tütarlaps, kelle erakordseid, imelapselisi omadusi me meelsasti usume. Nii juhtubki see imelik asi, et teisest teosest ja teisest ühendu-

¹⁾ Schlegeli vastav lausend eeltsit. J. Mülleri teoses lk. 328.

sest ülevõetud surmastseeni sõnastus sobib siia õigupoolest pareminigi kui algupärandisse! Muidugi on selle toon sentimentaalne, haledust taotlev, aga see haledus on oma kohal — kui üldse kuskil.

Küllap ei puudu selles leinahaletsuses ka veel teissuguseid kirjanduslikke mõjustusi saksa lihtsajoonelisemate sentimentalistide laagrist. Et seda tunda, tarvitseme „P. s.-st“ võrrelda ainult „Viru lauliku laulude“ mõne tõlkega Hölty'st. „Leinalaul ühe vagale tütarlapsele“ — kas see pole peagu sama teema (jutus puudub „jutukirjutajal“ ainult Villemi kui armastaja osa), aga ka sama idealiseeriv, „haledast ja kurtes“ toon, mis mõnel „P. s-e“ lüürilisel leheküljel? Et sellest hoolimata „P. s.“ on võrdlemisi kaugel sest juba literaarseks ja õhukeseks muutund haleduskirjandusest, tuleb panna osalt J. Pauli tasakaalustava huumori, osalt Kr-i enda realistlikuma mälestuselemendi arvele.

Just viimase abil on Kr-i jutu algupool kohati kaunis elulähedane, kujutades mitte ainult tegelasi üsna eestipäraselt, vaid andes ka meie kirjanduses mõnes suhtes esmakordse pildi kogu orjusaegsest perekonnamiljööst läänepoolsel Virumaal selle omapärase ja võrdlemisi kõrge külakultuuriga, vabasugudega, rikaste veimedega, hõbepeekritega jne.

Asendades meesveidriku kuju lihtsa tütarlapsega on Kr. mõnes suhtes oma eeskuju tundeliselt ühtlustand ja siis parandand (olguigi nii ühtlasi kaotsi lastes minna selle humoristlik-psühholoogilisi ja filosoofilisi väärtusi), samuti oma memuaarlike lisanditega teda teind tublisti elulähedasemaks ja eestilisemaks. Mis aga seetõttu muidugi on kannatand, see on kompositsioon. J. Pauli muidu küll laialivalguvat jutustust seob vähemalt ühe peategelase kuju, kelle ümber ritta liituvad kümned erisugused karakteriseerimisanekdoodid ja tundmusvalangud. Kr-i jutus aga on Wuzi omaduste pooleksjagamise, Suntsi soo ajaloo ja Reinu kuju nii pika väljamaalimise tagajärjel tervik langend nagu üldse kahte iseseisvasse ossa, mida üsna lõdvalt seovad Reinu ja Mari veresugulus ja Marile kohastatud lüürilised sõnad jutu sissejuhatuses. Marist endast kui peategelasest kuuleme nii lõppeks ikkagi liiga vähe, et teda teha natukegi konkreetsemaks eepiliseks kujuk: ta jääb peamiselt lüüriliselt elustatud siluetiks, kelle loomust küll kirjeldatakse ka mõne episoodi varal, kuid kes ometi end palju ise ei iseloomusta jätkuva eepilise tegevusega. See on aga muide ka Jean Pauli kujudejoonistuse peapuudusi.

Muidugi segavad „P. s-se“ kompositsiooni ka need mitmed puhtõpetlikud lisandid ja kõrvalekalded, millest juba paaril korral oleme kõnelnud (ülekohtuse „varga-noka“ mõnitus, otse kiriklik Napoleoni kui jumalavitsa tõlgendus jms.) — seda enam, et ka nende liiga rahvalik-lame sõnastus välja langeb jututuse üldisest intelligentsest stiilist. Õnneks on juba II trükis neist suurem osa võidud välja redigeerida.

Vähem segavad, jah, pigemini juhtmotiivina Mari varase surma teemat juba aegsasti süvendavad ikka ja jälle vaheleliidetud autoripoolsed lüürilised etteviited ja ohkamised (näit. Mari kassi matmise puhul, Reinu rõõmutsemise puhul, kui Mari on lugema õppind, jne., kõnelemata eespoolvaadeldud tõlkepärastest tiraadidest).

Imselt on siis ka „P. s-se“ kompositsioonis tunda J. Pauli katkendliku, siia-sinna hüpleva ja ikka subjektiivlisanditega ülekujutatud ehitusstiili mõju — mitte ainult tõlgitud osades, vaid ka algupäraste osade ja terviku komponeerimises. Pikemas teoses oleks selle tagajärjed võind olla saatuslikud, nii väikeses „mälestuslehes“ aga (vähemalt pärast kärpeid) ei mõju see veel kuigi eksitavalt. Eriti seetõttu, et valdav osa selle materjali mitmekesisusest siiski on üsna tugevasti seotud lüürilise tundeühtlusega.

Selleks aitab kaasa tugevasti ka „P. s-se“ sõnastus-stiil. Nagu kujud, miljöö ja ideesisu, nii on „Wuz'iga“ võrreldes seegi tublisti lihtsustatud, talupojastatud, selle lauseehitust, sõna- ja kujundivalikut püütud teha arusaadavamaks teo-aegsele lihtrahvale. Eespool, tõlgitud osade vaatlusel nägime seda ikka jälle, jah, paiguti, nagu esimese lauserühma lõpus, ka sest välja kasvavat iseseisvat ja ilusat pildilaiendust („mis kui valged lumekibemed...“ jne.). Nägime ka rohkete J. Pauli erudiitsete iseäratuste ja võõrsõnade väljajätmist või asendamist talupoegsete väljenditega. Aga paratamatult on J. Pauli erakordselt mõtte- ja kujundirikas sõnastus ka nii ümbertehtuna annud kohti, millele kunstiliselt tiheduselt vaevalt leidub võrdset kogu 19. sajandi eesti proosas. Pole ime, et seejuures eesti keelt, nagu nägime eespool, vahel on murtud otse Stahl'ilikult ja eriti J. Pauli pikad, katkendlikult üksteisesse sahtelduvad laused on vahel muutund vaevalt mõistetavaiks. Kuid J. Pauli igasuguseist uudisloominguist ja kujundikurioosumeist kubiseva stiili tõlkimine on annud ületamatuid

raskusi isegi vanadele kultuurkeeltele. Ja Kr-igi keele rohked uudisloomed, millest suurem jagu hiljemini jääb on ununenud, annavad ka eestikeelsele sõnastusele umb. J. Pauli taolise raske kõla (näit. „päivitav unenägu“ — „tagender Traum“, „valguse teradest ümber lennatud tüdruk“ — „von Strahlen umflognes Mädchen“ jne.). Abstraktmõistete puudumine või nende veel konkreetne kohmakus lisab sellele paiguti ainult enam piibellikku ilmet (näit. „astus joova rindadega loomuse kärina sisse“ (lk. 17) pro „trat mit trinkender Brust in den Lärm der Natur hinaus“; „Päikese ligidal sündinud valguse loomad“ pro „aus der Sonne gebürtig“, lk. 37).

Aga ka Kr-i algupäraseis osades tundub mõningaid mõjustusi J. Pauli sõnastusstiilist. Tõsi, puht-memuaarlik jutustus liigub, nagu öeldud, üldiselt võrdlemisi lihtsalt ja ta kujukeel rahvalikult, kuigi mõned laused on kaunis keeruliste kõrvallause-tega ja väga saksapärase verbiasetusega lause lõppu. Aga juba siingi esineb vahel kaunis julget ja väljamaalitud abstraktse mõiste metafoorlikku konkreedistust, näit. „Kui kadunud eide kortsu läinud endine kenadus põrmu kaisu puhkama rutas...“ — (lk. 5), „...kuidas vanuse lumi juba valged haa-lilled juustesse tuisanud...“ (11), „sinu volti läinud põuased palged saavad pisara vihmukesest kastet“ (16) — ja kogu see lauserühm Reinu ja autori ühisleinand. Hiljemini Marist kõneldes leidub selliseid pikki, mitme võrdjoone ja epiteediga laiendatud värskeid pilte üsna rohkesti (näit. „tema armastus oli üks sügav vaikse volamisega jõgi, mille ojamine midagi liiku muidu ei näita, kui üks leheke, mis vaikse laine rüppe sattus ja nüüd lainega ühes edasi läheb“ (19).

Kord näib, nagu oleks Kr. tahtnud järele aimata isegi J. Pauli kaugelt otsitumaid ja iseäratsevaid võrdpilte, nii nimelt eespoolsiteeritud tõlkeosas (lk. 37), kus algupärandi niikuinii ülikeerukat ja pildikat lauset on veel täiendatud omapoolse jubeda kujutlusega: kuidas eluõrnad „valguse loomad“ „kohmetavad elokülma ja takistavad kui Alpeni mägede kaljokitse-kütid oma verrega jäetanud mäe külge kinni...“

Näeme siis, et Kr. ka oma sõnastusstiilis J. Paulile võrdlemisi lähedal seisab — jah, et tema ammugi „lilleliseks“ iseloomustatud isiklik stiil ka muis tõis oma loomuselt sest kaugel

pole 1). Ainult sellega ongi seletatav, et üldse oli võimalik „Paaris sammoke“ kasustada nii rohkesti otsetõlkeid teisest tervikust, ilma et selle all uue teose sõnastuslik ühtlus kuigi palju oleks kannatand.

Ja sedasama peame ütlema ka kokkuvõttes terve Kr-i töö kohta. Kuigi mõlema autori temperamendist ja teose lugejaskonnast tingitud erinevused olid õige suured, ületavad seda ometi nende mitmed maailmavaatelised ning kirjandusvoolulised ühisjooned. Kahesuguse algupäraga ainete ühtesulatus oli võimalik, ilma et sellesse oleks jäänud kuigi eksitavat ebakõla.

Kõigepealt võis see uus kunstiline tervik sündida aga seetõttu, et Kr-l oli oma inspireeriv põhitunne ja peateema, mille ümber kõik laenatudki elemendid liidetakse peagu orgaaniliselt. Sellele toetudes on teoses kui tervikus läbi viidud omaenda stiil, mis on J. Pauli baroksest stiilist palju lihtsam, sirgjoonelisem, tasakaalukam, jah, võiks öelda, siis ka klassilisem. Kõik see kokku väärib, et „P. s-t“ tervikuna siiski võib nimetada Kr-i algupäraseks tööks, isiklikuks loominguks, mitte ainult plagiaadiks, kuigi seejuures on tugevasti tarvitatud J. Pauli abi.

Võõraid aineid on tarvitanud kõik kirjanikud, eriti varemalt ajal. „Rien n'appartient à rien, tout appartient à tous,“ laulis kaks aastakümnet enne „P. s-t“ sellest Alfred de Musset („Namouna's“), nimetades „lolliks kui koolmeister“ igauhte, kes arvab, et midagi võib öelda täitsa uut. Ja Musset' hilisem kaasmaalane A. France on sama mõtet mitu korda kinnitanud. Pääasi on isiklik ümberloomine, kunstiehtis vormimine, ja siin ei või me ka Kr-le just palju ette heita.

Seda töö kui terviku kohta. Tõlgitud lüürilis-filosoofilised osad jäävad muidugi ainult tõlkeiks. Praeguse mõõdupuu järgi on need tihti küll vägagi konarlikud ja mõtetki moonutavad, kuid siin tuleb taas arvestada Kreutzwaldi-aegset keelt üldse. Tol ajal tähendas palju juba see, et säärast kõrgeluulelist proosat üldse eestindati. Ja nii on ning jääb see raamat ka pärast siin tehtud „paljastusi“ siiski erakordseks oma ajale ja üheks huvitavamaks Kr-i teoste seas, kuigi mitte enam sel määral kui

1) Nii näit. leidub „Kalevipojaski“ mõningaid J. Paul'ilikke laiendatud või liidetud metafoore nagu:

„Aastad sõudsid eide armul

Poisikese paadikese

Nooremehe mere peale“ (II 738 jj.).

enne. Juba aine ning eeskuju valik oli midagi uut ja ühtlasi Kr-le isiklikku, ja igatahes on „P. s.“ ka sellisena „esimene uue aja inimese hääl meie kirjanduses ja jäi ka kauaks ajaks ainsaks“. Ta on meie esimesi kunstipäraseid külajutte, milles niihästi realistlik-miljöökujutuslikud kui ka tundelis-lüürilised elemendid on kokku suland omapäraseks tervikuks, mille sarnast meil on raske leida kogu meie varasemas proosas.

Temaga võrreldes on „Jutt on se koruke“ sajandi algul ju siiski ainult vähereaalne ja lühike idüll, Luce ja isegi Manteuffel'i külajutud tendentslikud ning kuivad rahvavalgustusteosed, Suve Jaani „Luige Laos“ naiiv-romantiliselt liialdav ja oma kroonupatriotismiga võõras. Jah, koguni ärkamisaastakümnete „romantiline realism“, Jannsen'i, Koidula, Pärna, Suburg'i jt. jutud on kunstiliselt vähenõudlikum ja ebaisiklikum, enam ainult rahvale määratud rakenduskirjandus, kuigi nende keel ja stiil on nii palju eestilistem ja ladusam. Alles Juhan Liivi „Varjus“ kuuleme umb. samahädilist tundmuslik-isiklikku tooni ja elu suuremategi küsimus- ja muudutamise julgust — kuid juba sootuks teissugusel kujul. Samuti temale järgnevais teoseis uutest vooludest.

Nii jääb Võru tohtri pooldi võõrapärane ja kohmakakeelne, aga siiski isiklikult mõtte- ja tunderaske „mälestuse leheke“ omas liigis ometi kõige esileküündivamaks proosasõnastiseks ühe pika ajajärgu vaimust, mis juba püüab ühendada „kõrget“ ideaali ja „jämedat“ tegelikkust ning senipõlatud talurahvaski oskab näidata tundlikku hinge.

REFERAT.

Die Entstehungsgeschichte von F. R. Kreutzwalds „Paar sammokest“.

Unter den Prosawerken von Fr. R. Kreutzwald nimmt die 1853 erschienene kleine Novelle „Paar sammokest rändamise teed“ (etwa „Einige Schrittlein des Wanderweges“) eine hervorragende Stellung ein. Früher hat man sie meist nur als autobiographische Skizze aus der Jugendzeit des Verfassers gewertet, erst Fr. Tuglas hat 1915 auch ihren grossen künstlerischen Wert hervorgehoben. Unter seiner Redaktion ist sie bereits in zwei neuen Auflagen erschienen. Jedenfalls hat man sie bisher für ein Originalwerk Kreutzwalds gehalten, in welchem er seiner Jugendgeliebten oder aber seiner frühverstorbenen Tochter Marie Ottilie ein Denkmal habe setzen wollen.

Diese Auffassung entspricht jedoch nicht ganz den Tatsachen. Sicherlich hat Kreutzwald bei seiner Novelle auch ein literarisches Vorbild gehabt, und zwar das bekannte „Leben des vergnügten Schulmeisterlein Maria Wuz in Auenthal“ von Jean Paul Richter. Beinahe ein Drittel von Kreutzwalds Erzählung, darunter die schönen lyrischen Anfangs- und Endpartien, stellt eine freie Übersetzung dieses Originals dar. Auch in einem weiteren Drittel kann man Spuren einer Nachahmung dieses Vorbildes erkennen, und nur etwas mehr als ein drittes Drittel vom Texte gehört gänzlich Kreutzwald selber an.

Doch geben auch diese zahlenmässigen Feststellungen keine richtige Vorstellung von dem Ursprung und der Beschaffenheit des „Paar sammokest“. Die frei übersetzten Partien sind bloss zur lyrisch-philosophischen „Staffage“ zumeist am Anfang und Ende des Werkes benutzt worden, das ganze Sujet selbst ist aber mehr oder weniger selbständig gestaltet. An die Stelle des sonderbaren alten Schulmeisters von Jean Paul hat Kreutzwald ein kleines estnisches Dorfmadchen als Heldin gesetzt. Nur zur Einführung bringt er auch einige Züge aus ihres Vaters, des alten Suntsi-Rein, Jugendzeit, die in der Hauptsache nach „Wuz“ gemodelt und estnischen Dorferhältnissen angepasst sind (so besonders in der Heiratsgeschichte des Rein).

Weiter aber entwickelt sich die Kreutzwaldsche Erzählung ganz selbständig, berichtet von der Geburt und Kindheit der kleinen Suntsi-Mari sowie von ihrer merkwürdigen Frühreife. Eine einzige Anekdote und einige lyrische Lamentationen dazu werden dabei aus der Jugendgeschichte des Wuz übernommen. Nur wenn man zu der gefühlsschweren Schilderung von Suntsi-Maris frühzeitigem Sterben gelangt, scheint es einem, dass Kreutzwald nicht mehr seinen eigenen Kräften vertraut habe und daher in beinahe wörtlicher Übersetzung die schöne Sterbeszene von Jean Paul verwerte. Zuletzt hat er noch ein paar philosophische Absätze hinzugefügt, die aus dem gemeinsamen Nachwort Jean Pauls zur „Unsichtbaren Loge“ und zum „Wuz“ stammen.

Wie Jean Paul, gibt auch Kreutzwald genaue Daten über Geburt, Heirat und Tod seiner Helden. Das hat gerade frühere Literarhistoriker zu der Ansicht geführt, alles sei hier autobiographisch begründet. Doch vermögen wir kein einziges Ereignis und keine einzige Persönlichkeit der „Paar sammokest“ direkt auf Vorgänge in Kreutzwalds Leben oder Ereignisse in seiner Umgebung zu beziehen. Nur „Suntsi“ ist ein bekannter Ortsname, dagegen sind alle Personennamen und Daten wahrscheinlich fiktiv. Wohl aber hat Kreutzwald viele Züge aus der Wirklichkeit seines Kindheitsmilieus in West-Virumaa in seine Erzählung verwebt, ja wahrscheinlich auch die Geschichte des Bauerngeschlechts Suntsi zum Teil nach seiner eigenen Familiengeschichte dargestellt. Vorbild für die Hauptheldin Suntsi-Mari scheint aber lediglich die jungverstorbene und dabei auffallend frühreife und anmutige Tochter des Verfassers gewesen zu sein (vgl.

auch die Namen: *Mari* aus *Marie* Ottilie, deren Vater *Rein* aus Friedrich *Reinhold*, ihre Mutter *Liiso* nach Kreutzwalds Gattin *Marie Elisabeth*).

Wahrscheinlich hat der Gedanke an seinen verstorbenen „Augenstern“ Kreutzwald zur Abfassung dieser Erzählung inspiriert („Ein Gedenkblatt“ — lautet auch deren Untertitel). Jean Pauls „Wuz“ hat vielleicht dazu nur die äussere Veranlassung und einige lyrische und philosophische Stellen geliefert. So ist auch den beiden Novellen nur der pathetisch-sentimentale Gefühlston gemeinsam, im übrigen ist Kreutzwalds Werk seinem psychologischen und epischen Inhalt nach fast völlig selbständig und in seiner Milieuschilderung sogar sehr innig im estnischen Boden verwurzelt. Sonderbarerweise scheinen auch die entlehnten sentimental-lyrischen Stellen mehr zu der lyrischen Mädchengeschichte zu passen, als zu der humoristischen Historie von dem alten Sonderlinge Wuz. Auch sonst ist Kreutzwalds Darstellungsweise viel schlichter und lebensnäher, obwohl dabei der eigenartige schrullenhafte Humor Jean Pauls fehlt. Sogar einige flache volksaufklärerische Notizen usw. hat er hinzugefügt, die aber bereits bei der Redaktion der zweiten Auflage leicht zu entfernen waren. Da auch Kreutzwalds eigenes Wortgefüge ziemlich „blumenhaft“ und bildreich war, ist die Stileinheit des „Paar sammokest“ durch die Pastiche nicht viel beeinträchtigt worden. Der allgemeine Aufbau der Erzählung ist zwar locker und anspruchslos, aber in einem so kurzen und stark lyrisch betonten „Gedenkblatt“ fällt das nicht ins Auge.

Jedenfalls haben wir es hier mit einem in der neueren Literaturgeschichte ziemlich seltenen Falle zu tun, wo trotz Entlehnung eines ganzen Textdrittels das neue Werk als Ganzes doch nicht zu einem blossen Plagiat, sondern zu einem ziemlich einheitlichen und originellen Kunstwerke geworden ist. In der estnischen Literatur entstand aber mit dieser Novelle eine ihrer ersten sentimental-novellistischen Dorfgeschichten von wirklichem Kunstwert, deren Gefühlsreichtum und stilistische Schönheiten wir noch heute bewundern können.

Sisukord.

Saateks	lk.	3
Sagedamini tsiteeritud teosed	„	4
1. Sissejuhatus	„	5
2. Tekstivõrdlus	„	11
3. Reaalvasted ja saamiskäik	„	35
4. Kriitikat ja järeldusi	„	41
Referat	„	47

JOHANN HEINRICH WILHELM WITSCHEL'I
„HOMMIKU- JA ÕHTUOHVRITE“ EESTINDISED

GUSTAV SAAR

MIT EINEM REFERAT:
DIE ESTNISCHEN ÜBERSETZUNGEN DER „MORGEN- UND
ABENDOPFER“ VON J. H. W. WITSCHEL

Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XL. 3.

Autori mälestuseks.

Viimaks jõuab siin avalikkusse noore varasurnud kirjandusteadlase Gustav Saare magistritöö. Et see on ainus suurem teos, mis kadunud jõudis trüki jaoks valmida enne lõplikku allajäämist hävitavale haigusele, tohiks olla omal kohal siia lisada ka lühike ülevaade tema ruttukatkend eluloost. Tarvitame selleks peamiselt G. Saare enda poolt E. Ü. S. „Veljesto“ liikmete elulugude raamatule antud vestetoonilist visandit a-st 1923.

„Mina, Jakopi ja Elisabeti poeg Gustav Saar olen sündinud Põltsamaa kihelkonnas, Lustivere valla Pudivere küla Saare talu tagakambris 13. juulil 1901, nagu kõneldakse. — — — Olin lapsena terviselt nõrk, nii et paljud ei uskunud mu ellujäämist. Mu mälestuskangas algab 1905. a. punaste päevadega, mis oma suursugususest olid nagu suur algtäht halli igapäevasuse reas. — — Paremini kui isa ja emaga sobisin poisiga, kes üheksa aastat ühtejärke meil teenis, ehk küll säältkki piitsaga tihti tutvustati.

Nii möödusid päevad kümnenda eluaastani, millega algas koolipõlv. Varem kodus selgeks õppinud Kampmanni lugemiku esimese osa, ei olnud mul esimesel talvel pääle rehkenduse palju midagi juure omandada.

Pääle vallakooli olin kolm aastat Põltsamaa kihelkonnakoolis. Siin elati kooli juures kindla valvuse all, kus valitses teatud määral vene vaim, saavutades haripunkti just tol ajal. Sest tõukeks oli kohalik Александровское Карельское Высше-Начальное Училище, millel polnud midagi ühist endise Aleksandri-kooliga, pääle nime ja viimaselt päritud varanduse.

Siit algab mu elu teadlikum järk, siia kuulub mu esimene „ärkamisaeg“. Tutvunesin peagu kõigi „Noor-Eesti“ ja „Siuru“ romantiliste teostega. — — Kihelkonnakoolis tegin ka esimesi katseid värssi alal.

Vahepeal asusid vanemad rentnikuna kodu lähedale Kaavere mõisa Arusaare. Küllast metsanurka. See oli suur karjamõisa taoline koht, laialiste heina- ja karjamaadega. — —

Lõpetanud kihelkonnakooli, olin paar talve eelmainitud kõrgemas algkoolis ja selle evakueerimisel astusin Põltsamaale asutatud reaalgümnaasiumi. Siin andusin suurema hoolega lugemisele ja õpinguile, lõpetades kahel korral kaks klassi ühe talvega.

Vaheldumisi tundsin huvi loodusteaduse, ajaloo ja kirjanduse vastu, kuni viimaseil gümnaasiumi aastail päris esimese koha kirjandus, mille tundmises olin teatud määral „autoriteet“ õpetaja ning kaasõpilaste silmis.

1919. a. suvel teenisin Viljandi Õpilaste Pataljonis. Olukorra väljakkannatamatus ja vaimusööv ühetaolisus muutsid selle aja kõige mustemaks leheküljeks mu elus; seda täiendasid veel kodused muudatused ja isa surm.

Gümnaasiumi viimases klassis olin õpilaste kunstiharrastajate ühingu „Ilmarise“ ajakirja toimetaja. Õpetajaist on jätnud mulle kõige sümpaatsema mulje ning vaimustand mind kirjanduse nautimisele — kuuekümnepäevaste hääsüdameline vene kindral N. Okulič-Kasarin!

Keskkooli gümnaasiaalharu 1922. a. kevadel lõpetajal oli tee enam-vähem kindel — ülikooli filosoofiateaduskond. Kuigi keelte vastu ma ei ole kunagi huvi tundnud. — —“

Juba selle oma curriculum vitae motoks tahaks 21-aastane G. Saar panna Keats'i fraasi: „Here is one whose name is written in the water.“ Ometi oli ta üks neist, kelle nimi pikema eluea puhul kindlasti poleks jäänd ainult vette kirjutatuks. Tema tagasihoidliku, esmalt ehk isegi talupoisilikult kohmakana paistva välisilme ja heasüdamelise loomuse taga peitus ometi küllalt innukas ja idealistlik vaim, enne kõike otse liigutav armastus kirjanduse vastu. Juba varakult peale ülikooli astumist on ta tihedas kontaktis tolleaegse kirjandushuvilise Tartu noorusega, juba varsti ilmub temaltki „Uudismaa“ 1924. a. kirjandusnumbris unistuslik novell „Luhas“. Peahuviks osutub siiski kirjanduslooline süvenemine, peaõppeaineiks inglise filoloogia, eesti ning üldine kirjandus, kunstiajalugu. Jätkub aega ka organisatsiooniliseks tegevuseks E. Ü. S. „Veljesto“ ja Akadeemilise Kirjandusühingu juhatuses (1926), Üliõpilaskonna Edustuses (1924), „Üliõpilastele“ toimetuses sekretärina (1924) jm.

Avaldatud väiksemaid uurimusi on mainitavad: Ülevaade Põltsamaa lossi kunstiesemeist (Odamees 1924); põhjalik analüüs „Kuningas Lear'i“ eestindusest (Looming 1927); samuti tihe „Kunstipärasest tõlkest“ (ibid. 1927). Doktoriväitekirjagi aine oli juba valitud; eesti drama areng. Ja ühe semestri (1928. a. sügisel) sai Saar ära olla ka õpetaja. Tapa ühisgümnaasiumis.

Kuid nähtavasti juba päriolikult nõrk tervis ei pea vastu sellele intensiivsele vaimupõlemisele. Juba 1925 rinda saadud tuberkuloosi rünnakud muutuvad järk-järgult ägedamaks, ei aita enam ka hilinevad sanatooriumiravi Selis. 5. VI. 1930 vaikib jäädavalt see meie noore kirjandusteaduse üks lootus.

Lühike nekroloog Saarele ilmus „Üliõpilastele“ nr. 10, 1930. Organisatsioonikaaslaste asetatud mälestustahvel märgib ta hauda Põltsamaa surnuaial.

Olgu kirjanduslooliste huviosaliste hulgas püsivamaks mälestusmärgiks kadunule ka käesolev väikeste silumistega avaldatud akadeemiline küpsustöö! Selle aine on ju küll võrdlemisi vähekuulus, selle metoodiline käsitlus aga tagab talle ometi küllalt tähelepandava koha meie kirjanduslooliste üksikuurimuste väikesearvulises peres.

A. Annist.

Valgustusajastu Lääne-Euroopas.

Olevik võrsub minevikust, kuid ta on ühtlasi paik, kus kohtuvad minevik, olevik ja tulevik. Me näeme asju või sündmusi tavaliselt läbi tänapäeva vaateklaasi — elustades ja üle kandes neid minevikust. Selle kaudu saab meile selgeks ajajärgu erinev ilme. „Kõik on moonduv ja kõik lähab mööda“ — paljukorratud, mitmevarjundiline mõttekaja seekordselt Kreutzwaldi teisenduses („Rahunurme lilled“ II, lk. 5). Ainult üldinimlik jääb puutumata aegade voolust. Luuletaja trotsi ja armastuse väljendised kostavad läbi sadade põlvede niisama võimsalt ja värskest kui ta sünnipäevil — nad on südamehääled.

On käesolevaski töös püüd leida kõne all oleva aja ja inimeste alateadvuslikke, kuid olemuslikke suhteid ja ühendeid. Algaksime seepärast ajajärgu üldkarakteristikaga, milles nagu uvertüüris peegelduksid ta päämotiivid.

Bergson'i ajaloolise arengu filosoofia seisukohalt on ratsionalistlik mõttesuund iidne. Ta on inimesloomu algomadusi, mis nõuab rahuldust, nii tundeile kui mõistusele. Sõnaseletuslikult tähendab see ürgsemalt religiooni toetamist mõistusele, tendentsi usutõdesid mõistusega harmoniseerida. Hiljemini tehtud laiendus usaldab mõistusele elukäsitluse ja maailma-vaate kujundluse kui ka sotsiaalsete suhete korraldamise ning arendamise. Kord on see mõttesuund olnud tugevam, kord nõrgem. Piirdudes ainult Euroopa mõttemaailmaga näeme mõistuse austust väga kontrastselt kreeka sofistikas. Oma õitsengu pälvib aga ratsionalism 18. sajandi vägevas vaimses protsessis, mida tunneme tavaliselt valgustusajastu all. Valgustusajastu — see on suuresti *raison'*ile põhjenev individuaalne ja subjektiivne elukäsitusaeg. Vaimuelu arengus osutab see otsemat võrsumisjoont renessansist — olles selle liikumise areng ja laiendus. Nii on renessansiajal neid mõtteid viljelnud Itaalia rahutu ja tormitsev filosoof Giordano Bruno ja Madalmaadel Erasmus, kellede mõttesuunad juurduvad humanistlikust vabamõtlemi-

sest (vt. W. Dilthey — „Weltanschauung und Analyse des Menschen seit Renaissance und Reformation“: Gesammelte Schriften II, 1914, lk. 74 jj.).

Prantslasele omase nobedusega arendab neid mõtteid René Descartes (1596—1650), kellele midagi pole kindlat pääle kahtluse. Ta mõistuskultus ja epikuurlik elufilosoofia, iroonilise *esprit gaulois* prisma lõhestatud, kutsusid esile materialismi ja uskumatus. Descartes'i „Traité des Passions“ on ratsionalismi ülemlaul. Tõelise moodsa ratsionalismi teaduslik põhjendaja on John Locke. Kui Descartes'i ratsionalism on empiiriline, on inglise ratsionalismifilosoofia, Bacon'i ja Locke'i mõjustatud, puhtamalt sensualistlik. Praktiline huvi käib inglastel ikka teoreetilise eel. Taip loomuliku, lihtsa ja ligidase vastu — see karakteriseerib inglise valgustusajastut. Neid huvitavad enam igapäevased elunähtused kui sügavaletungiv teoreetiline spekulatsioon. Enam kui Locke ise, on mõjustand mandri, eriti Saksamaa ratsionalistlikku mõtlemist ta õpilased ja kaaslased — deistid Shaftesbury, Toland, Collins ja Tindal.

Descartes'i harituna ja Locke'i ning Newton'i seemendatuna võrsus valgustusajastu filosoofia Prantsusmaal kõige ägedaloomulisemaks omal alal. Selle liikumise suurmees on Voltaire oma deistliku *religion naturelle*'iga. Ta on palju kaasa aidand kartesiaanliku empiirilise õpetuse langusele ja Newton'i sensualistliku ratsionalismi esildumisele Prantsusmaal, kus seda aega üldiselt nimetatakse *siècle anglais*. V. Klemperer püüab siiski näidata, et inglise mõju prantsuse klassikalisse kirjandusse on jäänd väga pinnaliseks ja et selle aja kirjandus on eminentelt prantsuspärane (vt. „Zur französischen Klassik“, koguteoses „Vom Geiste neuer Literaturforschung“, von J. Wahle und V. Klemperer, 1924).

Nagu prantsuse valgustusajastu hilisem mõttesuund on sündind prantsus- ja inglispäraste ideede paaritelust, nii on Saksa valgustusajastu filosoofia arenend nende kahe maa üksikute ratsionalistlikkude voolude otsesel kaasabil. Esimesed ratsionalistlikud voolud tungivad Saksamaale Hollandist ja Prantsusmaalt. Kartesianism leiab pinna Lääne-Saksa ülikoolides — seda edustavate õpetlaste hulgast on tähtsamad Johann Claudberg ja Johann Christoph Sturm. Gottfried Wilhelm Leibniz (1646—1716) püüab oma monaadiõpetuses esmakordselt siseemiselt lepitada Descartes'i ja Spinoza filosoofiat. Tema õpe-

tas, et inimene ei pea mitte maailmast põgenema, vaid ta täidab Jumala tahet, kui ta sääal oma mõistuse järgi elab. Leibnizi moraalimõiste on eudemonistlik ja kogu ta eluvaade ülevalt optimistlik. Leibnizi ideid laiendas ja süstematiseeris ta õpilane Christian Wolff. Ta uskus, et inimene oma terve mõistusega võib tõe saavutada, sellepärast nimetabki ta oma filosoofiat „utilis et certa — nützlich und gewiß“. Kuigi Wolffi filosoofias (oma õitsengu saavutas see 18. sajandi 20.—40. aastail) on suuresti veel dogmaatiline ratsionalism esikohal, pole ta täiesti puutumatu Locke'i mõjust. Sajandi keskpaigu annab end Locke'i sensualism ja Shaftesbury esteetiline humanism Saksamaal teravalt tunda. Päämiselt neile mõjudele põhjeneb saksa populaarfilosoofia. Kuid üldiselt on need aastad siiski otsingu ning ülemineku-aja tunnustega saksa mõttemaailmas. — Kuuendal ja seitsmendal aastakümnel tõusevad esikohale mehed, kes juhatavad saksa rahvuskultuurile uued teed ja sihid — need on Lessing, Winckelmann, Hamann ja Kant.

Kanti õpetus on kõigi maade filosoofilise rationalismi õis ja ühtlasi selle ületus. Tugevamad vaimud ei leppind religioonis ainuüksi mõistusele apelleerimisega, vaid nõudsid selle kõrval voli ka tunnete. Saksa filosoofias saavutas see uus tunde-pärane idealism Hegel'i, Schelling'i, Humboldt'i, Schleiermacher'i ja teiste abil oma õitsengu (vt. W. Dilthey, Schriften, Bd. IV, lk. 52 jj.).

Valgustusajastut iseloomustab igal maal eri-ilme: Inglismaal on esikohal psühholoogilis-sotsioloogilised, Prantsusmaal loodusteaduslikud ja Saksamaal moralistlik-teoloogilised motiivid. Üldiselt on aga valgustusajastu filosoofia ligidalt seotud selle ajastu kultuurliikumisega. Väga tugev on teaduse populariseerimise tendents. 18. sajandit on ju nimetatudki „moraalsete nädalalehtede, salooni, auhinnaööde ja üldkasulikkude biblioteekide aastasajaks“. Isegi väljendusvorm on kohandund sellele: teaduse levitamiseks on endiste valjult teaduslikkude asemel tarvitatud kõiki kirjanduslikke vahendeid. Loodusteaduse rahvalikustamisel oli kaugeleulatav mõju. Keemia, füüsika, geoloogia, botaanika, zooloogia ja astronoomia jõudsa levimisega tõugati troonilt geo- ja antropotsentrism. Kogu võitlus kristliku spiritualismiga lõppes sensualismi ja materialismi võiduga.

Kõikjal on jäänd valgustusajastu suurimaks ideaaliks ini-

mene ise — “the proper study of mankind is man” (Pope) on selle suur eesmärk, mis kaasa toob murrangu, mida on peetud vähemalt niisama tähtsaks kui üleminekut keskajast uude aega (vt. Fr. Brüggemann'i artikkel „Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte“ I, 1925). See on loond pinna uueaegse intelligentsi tekkimisele. Loomulikult on aga säärane laialdane kodanikuseisusest hulkade kirjan-
dusse tung kaasa toond ka selle esteetilise tasapinna languse. Wilhelm Dilthey'l on õigus öelda, et varasemale ratsionalistli-
kule liikumisele annab erilise tugevuse selle ligidane suhe kõrgema seltskonna elu avaldusvormega (vt. Wilh. Dilthey — „Erlebnis und Dichtung“: Gang der neueren europ. Lit.). Neis ringkonnis valitses vaimu peenenduse, vaimukuse, kõnekuse, intrigeerimise lust ja kalduvus — need kõik aga nõudsid äär-
miselt peenendatud intellekti.

Saksa kirjanduses sai valgustusajastu ideede kandjaks reli-
gioos-eetiline tüüp, inglise puritaanliku ringkonna mõjustatuna. Huvitav, et need kodanlikud ringkonnad, ise valgustusajastu ideede kaudu iseteadvusele äratatud, sellesse tüübisse tihti ometi vaenlikult on suhtund.

Saksamaal on ilmliku kirjanduse esildumise probleemi arvuliseit püüdnud selgitada Rudolf Jentzsch oma töös „Der deutsch-lateinische Büchermarkt nach den Leipziger Ostermeßkatalogen von 1740, 1770 und 1800 in seiner Gliederung und Wandlung“, Leipzig 1912. Ta näitab, et Saksamaal ilmus raa-
matuid:

vaimulikke (õpetus-, jutlus- ja palvusraamatuid)	ilukirjanduslikke (neist luuletisi)	
1740. a. 144	41	32
1770. a. 124	188	153
1800. a. 149	548	424

ehk protsentuaalselt:

	1740	1770	1800
vaimulikke	76,60 %	39,75 %	21,28 %
ilmlikke	23,40 %	60,25 %	78,72 %

Ilma kirjandusliku publikuta on säärane tõus võimatu. See publik on vaid valgustusajastu kaudu haridusele jõudnud kodani-
kuseisus, kes haaras kirjanduse järgi, mis vastas tema vaimule. Loomulikult ei sündind see murrang järsku, vaid üleminek

vaimulikult kirjanduselt ilukirjandusele sündis astmeti: esmalt konfessionaalselt moraalsele õpetuskirjandusele 1740. aastate ümber ja edasi alles moralistliku ilukirjanduse kaudu puht-ilukirjandusele.

Oleme seni vaadelnud valgustusajastut, ta ideid ja nende mõju, peamiselt Saksamaal; puudutame nüüd mõne joonega ka vastavat ilukirjanduse arengut.

Opitz'iga juba näib algavat ratsionalismiprintsiip saksa luules (vt. Fr. Gundolf — „Shakespeare und der deutsche Geist“, lk. 59 jj.); ta sai valitsevaks mitmesuguste varjundite all „Tormi ja tungi“ ajastuni. See algab renessansipoeetika mõjul; hiljemini saab tunduvamaks prantsuse klassitsismi teooria. Luuletada tähendas seesuguse ratsionalismi eeskujusid ja reegleid tunda. Iseseisev mõtlemine ei tunnistan mingisugust luulet elamuste väljendisena, sest et ta elamusi üldse ei tunnustanud. Hingeline olemus oli ainult mõtte funktsioon. Ei tohtind olla midagi ootamatut, uut, — selleks olid eeskujud, ei tohtind olla mitte midagi mõõtmatu, — selleks olid reeglid. „Süütuse puudumine hääs mõttes on ratsionalistliku kirjanduse päätunnus. Luuletamine oli kas vaimu õppe- või tantsutund,“ ütleb Gundolf eeltsiteeritud raamatus. Baroki ülipaisutatud paatos ja väljendusvahendid on veel esikohal Christian Weise koolidraamades, Christian Reuter'i satiirilistes naljades ja Johann Christian Günther'i lauludes. Barokkajastu luuletajale ei ole loodus väärtus omaette, vaid tähtis ainult jumalariigi seisukohalt. Nii ilus kui ongi loodus, on ta vaid eelmäng paradiisi suurematele iludele. Hiljemini hakati barokk-väljendisi hülgama. Vormipaisutus oli vaid „Schwulst“. Stiili ideaaliks saab selge ja arukas lihtsus, nagu seda nõudis enne muid Boileau, prantsuse klassika-ajastu kirjanduse seadusteandja, oma töös „Art poétique“ (1674. a.). Boileau on vastuolus renessansi ja baroki kunstinõuetega (marinismi, gongorismi ja Hôtel Rambouillet' stiiliga). Kõige luule mõõduks asetatakse siin „hää maitse“. Ülipaisutatud hilisbarokk annab koha valgustusajastu mõistuspäraselt puhastatud rokokooale. Võrdlusterikkuse asemele tuleb enese läbielatud argipäevatõelisuus.

Prantsuse kõrged õukondlikud rokokoo-allüürid muutuvad Saksamaal kitsapiirdeliseks ja madalaks väikekodaniku kultuuriks. Gottsched'i, tolle aja esindusliku kirjandusteoreetiku töis ei kajastu Boileau'le omane kriitiline ja hiilgav kartesianismi-

vaim, vaid pedantlik-koolmeisterlik Wolff'i skolastika. Gottsched on kirjanduses Wolff'i kooli dogmatismi viimane esindaja.

Wolffi ja Gottschedi dogmaatikat nõrgendavad enne kõike inglise ja prantsuse reaalne kogemusmaailm ja elu. Juba 18. sajandi algul tekib uus, enam psühholoogiale põhjendatud esteetika. Ka pietism, mis ilmneb samuti inglaste mõjul paljude kirjanikkude töödes (Geßner, Moser, Zachariae jt.), ja kodanlik kultuur sidusid kirjanduse enam ajavaimuga, religioos-filosoofilise ja isegi poliitilise eluga. Üldiselt oli see vastuolus akadeemilise formalismiga. Esikohale tõusevad poetikas inglased oma psühholoogilise ja esteetilise käsiteluga: Shaftesbury, Addison, hiljemini Hume, Burke jt.; nendega seltsivad prantslased Diderot, Rousseau ja Helvetius. Psühholoogia saab huviesemeks. Empiiriline, sensualistlik ja loodusteaduslik käsitlusviis tungib mitmelt küljelt esile ja nõuab Wolff'i filosoofia ümberkujundamist. Fantaasia- ja kujundlusvõime tõstavad esi kohale Bodmer ja Breitinger. Inglaste mõju kirjanduses osutub suureks. Umbes sajandi keskelt hakkab kirjanduse mõju laienema, püüdes elu ligemalt haarata. Ühe sõnaga: saksa kirjandus püüab kunstlikust virtuooslikkusest välja rahva vaimu-elu väljendusele. Seda uut vaimu kajastab 1759. aastal ilmuma hakkav Lessing'i kriitiline organ „Briefe die neuesten Literatur betreffend“. Kui Klopstock'is on palju nooruslikku, Wieland'is aga vanamehelikku maailmatarkust, siis on Lessing igal sammul täismehelik. „Valgustusajastu on temas saavutanud oma sisemise rahu“, väidab Emil Ermatinger („Aufriß der deutschen Literaturgeschichte“ — „Zeitschrift für Deutschkunde“ 1928, Heft 7/8).

Sellelt suurte meeste ja suurte ideede taustalt omandab oma tähtsuse ka üks vähem nimi, kes aitas selle aja vaimu-avarust levitada Eestissegi.

Witschel.

18. sajandi saksa kirjanduslikus elus omasid vaimulikud suure tähtsuse. Sotsiaalselt kui ka maailmavaateliselt on see enam-vähem homogeenne kiht: antiikkirjandusega tuttav haritlaskond keset talupoeglikku maad. See elu oli sootuks erinev aadli- ja kodanikuelust. 18. sajandi kirjanduslikus elus väärmatu tähtsusega looduse-, haua- ja ööluule saab oma alguse pooltalupoeglikust idüllirikkast vaimulikumajast. Kirikumõis

oli ainuke koht, kus kohtusid inimlikkus ja loodusetunne — modernne idüll.

17. sajandi kleeeruse kirjanduslikud huvid piirdusid peamiselt kirikulauluga. Kuivõrt see suhe valgustusajastul on muutunud, võime järeldada juba tolle aja kirjanduslike tege- laste päritolust: enamik neist on kas vaimulikud või nende pojad (vt. Schöffler — „Protestantismus und Literatur. Neue Wege zur englischen Literatur des 18. Jahrhunderts“, Leipzig 1922). Päämiselt on see nähtus omane protestantlikule Saksa- ja Inglismaale, mitte aga Prantsusmaale. Teoloogid uurisid ilmlikku kirjandust ja deismifilosoofiat ning loobusid selle mõjul tihti vaimulikust seisusest. Väga huvitava näite jutustab üks pastor, valgustusajastu vanema põlve esindajaid, kuidas Lafon- taine'i lugemine tal Piibli mitmeks nädalaks kõrvale tõrjund („Dinters Leben“, 1829, lk. 217). 1740. aastaist pääle on Saksa- maal vaimulikkude kirjandusse kaldumine otse massiline.

Üks sääraseid vaimuliku poegi ja ise ka vaimulik on Johann Heinrich Wilhelm Witschel.

Pole mingisuguseid andmeid ta isa Gustav Johann Jakob Witscheli meelsuse ja maailmavaate kohta, kuid vist ei eksi me palju, ristides teda ratsionalistikks. Vaevalt võis ta noores arenemiseas (sünd. 1730, surnud 1815), üle elades valgustus- ajastu teravaima ajajärgu, püsida vabana selle mõjust. Ta pojast, omal ajal laialt tuntud rahvakirjanikust, vaikivad ena- mikus ka ta kaas- ja järelaja suuremad kirjanduslood. Näiteks teab K. Goedeke ainult üheksal poolreal loendada ta tööde nimed (K. Goedeke, „Grundriß zur Geschichte der deutschen Dichtung“, II. Bd., Dresden 1862, lk. 1110). Praegune aeg võib ta elulooga tutvuda päämiselt „Allgemeine Deutsche Biographie“ mitte just rohkete andmete kaudu, kuna ta loomingut on püüdnud päälis- kaudselt hinnata professor O. Wetzstein oma vähelevind spe- tsiaaluurimuses „Die religiöse Lyrik der Deutschen im 19. Jahr- hundert“ (Neustrelitz 1891, lk. 145, 155 j.).

Siit näeme, et Johann Heinrich Wilhelm Witschel on sün- dind endise Nürnbergi maakonna Hersbruck'i ligidases Heufen- feld'i kirikumõisas 9. mail 1769. Heufenfeldis on möödund poisil esimesed viis eluaastat. Isa asus siit 1774. a. Gräfenbergi (Forchheimi lähedusse), kuhu jäigi oma elu lõpuni.

1783. aastal, pääle kodust ettevalmistust, pandi poeg Nürnbergi Lorenzi-kooli. Nürnbergis õiendas Witschel ka oma

abituuriumi. Õpinguil mõjund tasse elavalt Ossiani laulud. 1788.—93. aastani oli Johann Heinrich Wilhelm Altdorffis teoloogia üliõpilane ning pääle ülikooli lõpetamist ametis Nürnbergi toomkirikus vaestele jutlustaja abiõpetajana. Kaheksa aastat hiljemini (1801) abiellus Witschel ja valiti isa lähedusse Igensdorfi õpetajaks. Pääle isa surma (1815. a.) sai ta selle asemele Gräfenbergi linnakese õpetajaks ja ümbruskonna praostiks ja 1818 Weißenbergi (Sandi ääres) õpetajaks ning Kattenhochstatt'i praostiks. Siin ta surigi 24. aprillil 1847. Oma ametis olnud Witschel lugupeetud pastor, kolleegide poolt valitud usaldusameteisse ja kaasa töötand mitmesugustel usulistel nõupidamistel. Kui oma aja inimene olnud ta äge konfessionalismivastane.

Kui ratsionalisti karakteriseerib teda juba hiline kirjanduspõllule pöördumine: täies meheas, mil noorusekired kustuma löövad, sellevastu mõistus arengu tipule jõuab. Nii on ilmund 1796. a. ta esimesed moraliseeriva sisuga luuletised — luuletajainstinkti ning inspiratsioonita loodud vaimusünnitised, mis ei köida suuremat tähelepanu. Asjata võitleb ta pikas, Karl Suurele pühendatud luuletises „Die Wacht am Rhein“ (1797) värsijalgade ja riimidega: ta ei jõua ületada neid ega suuda tõusta üle keskpärasuse. Vähemalt elavama vastuvõtte on leidnud ta „Pantheon für Damen“ ja „Balsora, ein morgenländisches Schauspiel“ (mõlemad ilmusid 1799. a. Nürnbergis). Esimene neist kujutab dialooge mütoloogiast husarivormis õpetlase Narcisuse ja preili Amalie vahel. Kaasaeglased kiitnud selle töö joviaalsust ja vaimukust.

Sajandi vahetusel pöördus Witschel moraali-pedagoogilisele alale. Sellesisulise tulemusena võime märkida teose: „Moralische Blätter, Ein Andachtsbuch für Gebildete“ (1801. a.), mis erinevate päälkirjadega ilmus mitmes trükis. Raamatu saatesõnas tähendab autor, et siin võib haritlasile tõde usu üle otsekoheselt, ilma kartuseta avaldada. Ta väljub usu ja looduse ligindamise püüst, nagu seda viljelesid ta eelkäijadki kirjaniikud. Witscheli loosung on: loodus on Jumala tempel, ehk värsivormiliselt väljendatult:

„Meine Wünsche sind bescheiden,
Ruhe, Liebe und Natur,
Und ein Hingang ohne Leiden
Auf der Hoffnung Rosenspur“.

(Luuletisest „Mein Jahrhundert“, 1798.)

Viimaseid ridu võiks õigusega asetada hilisema töö „Morgen- und Abendopfer in Gesängen“ motoks, sest et ta selle teise trüki eessõnas kordab sama mõtet: „Kogu meie usukultus peaks enam loodusele lähendatama, sest loodus ja religioon on kaks raamatut, milledest ikka teine teist seletab.“ Sellisena on see puhtaimalt kristlik-valgustusaegne usutunnistus, mis lausub: tee õnnele on iga inimese südames, igaüks võib seda suurest looduseraamatust lugeda, tarvis ainult mõistus ja silm sellele juhtida. Palvus- ehk religioosete laulude kogud: „Morgen- und Abendopfer in Gesängen“ ilmusid esimene osa 1803. a. ja teine 1807. a. Pole vahest huvituset ja tähtsuset Witscheli enda kohta iseseisva päätükina raamatu ette asetatud väljavõtted oma aja liikuva ning vabameelse luuletaja Jacob Mnioch'i tööst „Ideen über Gebetsformeln“ (1794. a.), kus Rousseau ja Kanti mõtteosalisena püütakse lahendada mõistusreligiooni ja välise jumalateenistuse suhet. Ka Witschel ise on seda küsimust samuti püüdnud lahendada. „Homniku- ja õhtuohvrites“ avalduvale teoloogilisele ratsionalismile on mõningad panteismilõimed sekka kootud.

Witscheli religioossed laulud, nagu tänapäeva usulise luule enamik, on mõistuse ja tahte vili. Nad ei ole sündind religioosest elamusest, ekstaasist, müstilisest joobumusest, vaid ainult institutsionaalsest ja kanoniseeritud usust, jäädes seega ka luuleliselt pinnalisteks. Witschel on näindki oma ülesande ja eesmärgi hoopis teisal, nimelt peamiselt eetiliste usutõdede kuulutuses, mille kaudu ta püüdis lugejaid eetilis-moraalselt mõjustada; siin ühtivadki ta vaated Kanti omadega. Witscheli õpetliku laulu tagapõhja kujundavad ideed transtsendentaalsest paremast maailmast, teleoloogilisest maailmakorrast, seda väljendavast looduse ilust, inimese moraalsest teest oma lihtsale õnnele lihtsas elus. Värsikunstiliselt jagavad Witscheli „Homniku- ja õhtuohvrid“ Gottschedi pärandit: silpelugevat, riimuvat värsiehitust ühetoonilise jambide ja trohheuste tiktak'iga. Uusi ideid näikse olevat palju kergem omandada kui uut vormi; sisu mõttes on Witschel rohkem oma-aegne, kuna vorm on tal veel täiesti vana. Uus vool algab aga ka uue vormi ja mitte ainult uue sisu valdamisega. Stilistiliselt on neis tuntav Rousseau ja Pope'i pompoosete usuliste hümnide eeskuju, täis ülepingutatud paatost ja retoorikat. Ja sellele vastab ka ta laulumotiivide ahtrus ning ühetaolisus.

Kuid ehkki ta laulud käivad lausikmaa teed, ilma mägede ja orgude ohtude ning veetlusteta, on nad lihtrahva keskel siiski leidnud hääd vastuvõttu, nähtavasti nende vagadusele manitseva vaimu, enne kõike aga eluraskustes selge ning rõõmsa ellusuhtumise tõttu. Nii on „Morgen- und Abendopfer“ Zschokke „Stunden der Andacht“i kõrval Saksamaal laialdaselt tuntud rahvaraamat. 1848. aastani elasid „Homniku- ja õhtuohvrid“ üle üksteistkümmend trükki! Kaks laulu sest kogust: „Du bist mein Gott, Herr, wenn ich dich nur habe“ ja ülestõusmispüha-laul „Wir glauben an den heiligen Geist“ on võetud isegi Gotha lauluraamatusse (1827. a.). Alles Heinrich Puchta'l (1808—58) on õnnestunud oma „Morgen- und Abendandachten“ (1842. a.) kaudu välja tõrjuda Witscheli ratsionalistliku käsitöö. Praegu esineb „Morgen- und Abendopfer“ siiski veel Reclam'i universaalbiblioteegi seerias.

Suilam on Witschel oma pääliskaudse elukäsitusega lihtsas, ava- ja rõõmsameelses vähenõudlikkuse ülistuses, nagu see ilmneb näit. viiesalmilises laulus:

„Freund, ich bin zufrieden, geh es wie es will!
 Unter meinem Dache leb' ich froh und still.
 Mancher Mensch hat Alles, was sein Herz begehrt.
 Doch ich kann entbehren, das ist Goldes werth.“

Seda laulu on lauldud Reinimail veel 1880.—90. aastateni (vt. Fr. Magnus Böhme — „Volkstümliche Lieder der Deutschen im 18. und 19. Jh.“, Lpz. 1895). Sellisena seab ta end vastandiks Schilleri resignatsiooniluulele, millisest tagamõttest aetuna ongi mõistetav ta viimane luuletistekogu: „Etwas zur Aufheiterung in Versen“ (1809. a.).

Teeme kokkuvõtteid: Witschel on valgustusajastu kaas- ja järelkäijana ratsionalismi ning romantilise idealismi vahelise aja, seega päämiselt Kanti ideede levitaja tüüp. Ta pole suutnud küll peagu millegagi täiendada oma aja kirjanduse ja vaimu-elu tundetooni. Luules jäädava väärtuse loomiseks on puudunud tal mõistuse kõrval hingehaarav sügavus ja laius. Oma pinnalisuses ja ahtuses on ta kantud vähem sisemisest vastutus-tundest kui välisest tarviduse- ja moraalinõudest, neist väikekoodanlikest ja merkantilisist juhtmõttest. Kuid oma rõõmsa, elujaatava maailmavaatega aitas ta suuri heitluse aastakümneil vabaduse ning uute ideede pettekujude tulvas laias hul-

gas kõrgel hoida enesetunnet ja tuleviku-usku, ja — sellisena on tal teatav ajalooline tähtsus ka Saksas.

Peale selle aga on ta olnud tähtsaim valgustusvaimulise usundireformi luulevahendaja ka Eestis.

Valgustusajastu Läänemeremail.

Umbes 18. sajandi keskelt võime leida esimesi valgustusajastu ideede edustajaid ka Baltikumis. Enamikus on nende kandjad Saksamaalt või sääl hariduse omandand. Aga üksikud aadlimehed on oma valgustusajastu ideed pärand ka Vene hooviringkondadest, kus esikohal olid prantsuse ratsionalistid. Eriti tähelepandavat laiust ja sügavust omasid valgustusajastu ideed Riias — igatahes enam kui Tartus ja Tallinnas. Riias oli laialt tuntud eriti Berens'ite ring, kuhu kuulusid pääle Johann Christoph Berens'i, kes oli ülikoolihariduse saand Saksamaal ja pääle selle pikemat aega Pariisis veetnud, Montesquieu'ga isiklikult tuttav olles, ja keda on nimetatud „Wecker aller Talente in Ostpreußen“, tähtsamatena rektor Lindner, mõni aeg ka Herder, Hamann ja raamatukaupmees Hartknoch. Riia on jäändki valgustusajastu keskkohaks ning juhiks Baltikumis.

Maavaimulikkude hulgas esimeseks valgustusajastu tegelaseks on kahtlematult voltäärlane Daniel Merkel, kes 1741. aastal sai Lehdurgas'e (Loddiger'i) õpetajaks Liivimaal. Ta oli vähemalt teoorias ratsionalist, kuigi tegelikus elus ta vist ei eraldund paljut kaaslasist: talupojad põgenevad ta juurest. See joon on omane veel teistelegi valgustusajastu vaimulikkudele, näiteks Jannau'le Laiusel, kes on pääle valgustusvaimulise tegevuse tuttav ka orjade-müüjana.

Valgustusliikumine arenes aadlikkude ja vaimulikkude ringes laiemalt 70. aastaist pääle, kuid alles pääle üheksakümneandaid aastaid saab ta suurema hoo. Julius Eckardt väidab „Livland im achtzehnten Jahrhundert“, et juba 18. sajandi keskel olid paljud aadlikud teadlikud talupoegade viletsusest. Suurem osa pole siiski suutnud oma kodust, perekonnast ja lähemaist sugulasist väljapoole midagi näha. Kuigi valgustusajastu liikumine jätab peagu täiesti puutumata talupojaseisuse, on ta siiski selle majandusliku olukorra paranduse suhtes paljugi saavutand. Üldiselt oli talupoegade olukord Vene valit-

suse all mitmeti halvenend — isegi veel valgustusajastu ideedest kantud Katariina II ajal. Mõned Saksamaalt tulnud ja paremate oludega tuttavad pastorid leidsid siia asudes siinsed olud olevat võimatud. Kuigi need üksikud pole suutnud saavutada midagi suuremat, on nad siiski kriitiliselt suhtunud ümbrusse. Jõuti otsusele, et enne kõike tuleb talupoegadele abiks astuda just materiaalsest küljest. Toonitati, et antud tingimusil ja olukorras on kombeline ja intellektuaalne edu võimatu ilma majanduslikuta. Nii pöördusid need vaimulikud enne aadli poole ja kui see palju tagajärgi ei andnud, siis avalikkusele. Nende tegelaste hulgas puuduvad küll väljapaistvad inividid, kuid nad töötavad siiski suure energiaga.

Torma-Lohusuu pastor Georg Eisen v. Schwarzenberg on esimesi, kes valgustusajastu ideede seisukohalt nõuab avalikult pärisorjuse kaotamist (a. 1764 Mülleri „Sammlung Russischer Geschichte“ IX andes, p. 481—527). Eisen näitab, et just majanduslikult on pärisorjus sel kujul, nagu ta esineb Liivimaal, kahjulik nii aadlile kui riigile. Ka oma teoloogilisis töis („Das Christenthum nach der gesunden Vernunft und der Bibel“, Riga 1777, ja „Das thätige Christenthum in Betrachtungen für Jedermann“, Mitau 1777) on Eisen täieline valgustusajastulane.

Järgmisteks valgustusajastu ideede kirjanduslikeks arendajaiks on Liivimaal Aug. Wilh. Hupel (1737—1819), väga mitmekülgse tegevusega, ja H. Joh. v. Jannau (1753—1821), kelle töödest on tuttavam talupoegade iseloomu kirjeldus ja pärisorjuse ajalugu („Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauern in Lief- und Ehstland“ — 1786). Kuigi ta sihhib talupoegade olukordade parandamise poole, õigustab ta pärisorjust ja kasustab ise pärisorjade ostmist.

Kõigist eelmistest mõjukamalt on talurahva õiguste kaitsjana esinend teatavasti Rousseau ja Voltaire'i õpilane Garlieb Merkel („Die Letten“, 1796). Kuigi taga kiusatud, on tema mõju Liivimaal olnud suur, eriti noorsoos on ta teoseid hoolega loetud.

Haridus- ja kultuurtöös on valgustusajastu Läänemere mail mõndagi suutnud saavutada. Nende ideede mõjul on üksikud vaimulikud, nagu praost J. P. von Roth Kanepis, asutanud rahvale koole, on muretsend kirjandust jne. Vähemalt seaduse järgi pandi sel ajal rahvakoolile alus. Teine küsimus on nende elluviimine, mis on mitmel pool ägedat vastuseismist leidnud. Kui vaimulikkude õhutamist ning juhatajat talupoegade vabas-

tamises ja hariduse nõudmises tuleb nimetada Liivimaa kindral-superintendenti, ratsionalistlikku dr. Karl Gottlob Sonntag'i (1765—1827). Oma kaugeleulatuvate püüete, väsimatu ja hoolsa kirikliku korraldustöö ja inimesarmastusliku mõtteviisi poolest on ta silmapaistev. Oma maapäeva-jutlusis ja kirjutusis virgutab ta tukkujaid ja jagab erksamatele vaimustatud kiitust („Die Kannapähischen Schulen“ — Albanus, „Livl. Schulblätter“, 1813).

Ei tarvitse muidugi kõnelda teistest valgustusajastulastest Eestis, nagu J. H. Rosenplänter'ist ning ta „Beiträge“ ringist. Viimases on Frey ja Masing kuulsa saksa ratsionalisti Salomon Semler'i õpilased, kuna Rosenplänter ja K. J. Peterson on oma hariduse ammutand veel ratsionalistlikust Tartu ülikoolist. On üldtuntud nende ja teiste valgustusajastulaste (nagu Luce, Winckler'i ja Holtz'i) osa eesti ilmliku kirjanduse ja ajakirjanduse rajamisel.

Ainult ratsionalistlikule vaimule võlgneb tänu ka 1802. a. uuesti avatud Tartu ülikooli esialgne vabameelsus. Vähemalt selle esimeses rektoris Georg Friedrich Parrot'is, kes Aleksander I hää sõber ja ergutaja, leiame ka agara haridus- ja sotsiaolude korraldaja ning edendaja. Tema teene on, et ülikool jäi vabaks aadliseisuse keskel valitsevast tagurlusest ning reaktioonist ja et aadlikud ülikooli valitsusest eemale suruti. Tema kõrval töötasid Tartu ülikoolis mitmed silmapaistvad ratsionalistlikud õpetajad, nagu filosoofia professor G. B. Jäsche, kes oli jagusasti kantiaanlane, jt. Isegi teoloogiafakultedis valitses ratsionalistlik vaim kuni Lieven-Ewers'ini (19. sajandi kahekümnendate aastateni).

Kuigi valgustusajastu karakter siin on üldiselt teiseloomuline kui Lääne-Euroopas, kus ta kandjaks oli päämiselt kodanikuseisus, ja ta haripunkt siin palju hiljemalt esildub, on ta siis meilegi kultuurilooliselt võrratu tähtsusega. Kui hilisemal ajal pastoreid ja aadlikke ei olnud enam virgutamas valgustusajastuline inimesearmastus ja nad avalikust kultuuritööst tagasi tõmbusid, siis astusid meie kultuuri- ja kirjandusloos esikohale nende ratsionalistide õpetatud arstid, köstrid ja koolmeistrid ja nii on need pastoriteimporditud õpetused ometi tasapisi levind ka rahva laiaesse hulkadesse.

Sellel pastorlik-valgustuslikul taustal tuleb vaadelda ja — hinnata ka Witscheli eestindisi.

„Homniku- ja õhtuohvrite“ varasemad eestindised.

Õpetlik-moralistlikkude raamatute hulgas on Witscheli „Morgen- und Abendopfer in Gesängen“ meie valgustusaegsele pastorkonnale kaunis laialdaselt tuttav. Kahekümnendail aastail on seda tervelt neli korda tõlgitud. P. v. Frey on 1816. a. eestindand „Neäri Pühha hommikul ja õhtul, Jesuse palve, Pühhapäva hommikul ja õhtul“ Rosenplänter'i „Beiträge'des“ pealkirja all „Übersetzungen aus Witschel's Morgen- und Abendopfern in Gesängen“ (Beiträge V, lk. 144—152). Samal aastal on kellegi poolt anonüümselt tõlgitud „Ue aasta essimenne hommiko“ ja „Vanna aasta viimne Öhto“; 1819. aastal samuti anonüümselt „Lihhavette hommikul“ ja 1820. a. „Lihhavette Öhtul“ — kõik Minuth'i „Eesti-Ma-Rahva Kalendris ehk Täht-Ramatus“.

Kui eelmistele lisaks arvata Kreutzwaldi mitmekordsed ja mitmeaegsed „Homniku- ja õhtuohvrite“ tõlked, siis leidub siin hää juhus luulekeele arengu jälgimiseks selle algusaegadel: peagu ühed ja samad tööd nii mitu korda erinevail ajal ja mitmeilt autoreilt. Nende kaudu oleks meil võimalik, kuigi piiratud alal, jälgida, missugusel määral on tolleaegne eesti keel suutnud võimaldada mõistuspäraseid, ratsionalistlikke väljendisi. Küll ei saa me neis tõlkeis päämiselt vaadelda keelt kui loova isiku omapära või ajavaimu väljendit, vaid peame enamikus leppima praktiliste järjestuste ja konkreetse sõna uurin-guga, et siis ainult üksikjuhtudel vihjata keelele kui isiklikule loomingle.

Missugused olid alused, milledele tuginesid vanemad „Homniku- ja õhtuohvrite“ tõlked? Meie kirjanduslikud eeskujud ja traditsioonid olid õige kehvad. Suurimad saavutised olid vaid piiblitõlked — kõhmaka, kareda, kuid rahvalikult otsekohese sõnastusega; ja neile vastavad olid ka laulu- ja mõnede õpetlikkude raamatute väljendusvahendid. Puudusid igasugused võimalused anda kuju vähegi abstraktsemale mõttekangale. Nii ongi Witscheli „Homniku- ja õhtuohvrite“ tõlkeis näiteks riim ja meetrum enam-vähem ühevõrdselt originaali jälgivad, kuid sõnade vastavuses esineb palju konarusi. Loomulikult ei saa siin kõnelda eelmiste kõlarikkusest, ainega ühtekasvusest — seda pole originaalilgi —, vaid see on pigemini sisu päälis-nähtus. Vorm ja sisu on neile kaks vastamisi seisvat eri

asja. Värsivorm on siin ainult meetriline jaotus, külge sündind rütmita. Sundimatut, vaba voolu ei leidu üldse, vaid see keerleb takistuste ja karide ümber.

Peter v. Frey, baltlasena eesti keele üsna hea tundja ja peagu ainuke oma aja luulekunsti teoreetik, riimi- ja prosodiareeglite tähisteleja, on oma eestindistes siiski sunnitud kalduma ebatäpsele sõnalisele väljendusele. Kuivõrt see oleneb mingisugusest ajajärgu tõlkeprintsiiibist või meetodist, on küsitav. Saksa maal oli ammu läbi löönd täpse sõnalise tõlke mõiste ja nõue (vt. W. Fränzel — „Geschichte des Übersetzens im 18. Jahrhundert“, Leipzig 1913). Iseloomulik on Frey kalduvus asendada tõlkes abstraktne substantiivverb adjektiivivi, adverbi või kaudse kirjeldusega; nii tõlgib ta Schöpfung — ‚lodud‘ laulus „Neäri Pühha hommikul“, Ewigkeit — ‚ei ial otsa sa‘ — samas laulus; pühapäeva õhtulaulus Freundlicher, in deiner Herrlichkeit (Morgen- und Abendopfer, lk. 3) — ‚Ja so auu rigis armoga‘; Seligkeit — ‚vagast‘; Eigenthum — ‚palgaks‘; Natur — ‚lonud‘. Selle põhjuseks pole mitte soov teha asja konkreetsemaks, lihtsarahvale arusaadavamaks, vaid lihtsalt vastavate terminite puudus või nende mittetundmine. Mõnest motiivist pole muud järele jäänd kui mõtte sisu! Puuduvad vasted isegi säärasele sõnadele nagu Wesen, Zögling, Herrlichkeit, Andacht, Freundlicher, Vollendung jt. Kuidas selle läbi on paelutud sõnalisse kitsikusse, võime kujutella. Kindlasti on see üheks tõuketeguriks jälgida piibelliku sõnastuse traditsiooni. Toome näiteks mõned võrdlemisi õnnestund sellestiililised read pühapäevahommiku palvest, mida peab Kampmann oma kirjandusloos (I, lk. 249, 1912) Kreutzwaldi omadega väärseteks:

Unter Dank und unter Freuden-	Röömsast nuttes tännab sind
thränen	mo südda,
Sey mein Herz zum Opfer dir	Et ka minna sinno heldust
gebracht,	näind,
Voll Ergebung, wenn die Hand	Alla heitlik tahhan minna
vom Himmel	kanda,
Mir den dunklen Kelch der	Kui mo peäl so kassi raskeks
Leiden beut,	jääb,
Voll Vertrauen, daß am Ziel	Ikka lotes, kui mo teekond lõp-
der Reise	peb

Deine Sonne meine Nacht zer- Et mo ö so päevast selgeks
 streut. lääb.
 (Morgen- u. Abendopfer, lk. 169.) (Beiträge V, lk. 144.)

Ehk siis umbes samalaadne väga vabalt tõlgitud koht pühapäeva-õhtu palvusest:

Ach! das Leben eilt so schnell Oh kui nobbest lennabello ärra,
 von hinnen,
 Schnell und täuschend, wie ein Vägga nobbest! ni kui lin-
 Mondenblick, noke!
 Und die Jahre, die entschlaf- Aastad, terved ärrakaddund
 nen Jahre, aastad
 Bringt kein Wunsch aus ihrer Ei need ennam pöra meitele.
 Gruft zurück.
 (Morgen- u. Abendopfer, lk. 7.) (Beiträge V, lk. 152.)

Kõikjal pole suutnud Frey säärasest piibelliku sõnastusviisiga läbiimbund stiilist kinni hoida ning selle tõttu läheb värss astmekaupa edasi: puudub ühtlaselt kandev vool, ja nii võib niisama hästi päri kui vastu vett liikuda. Witscheli on ses suhtes ühtlasemalt arendatud pompoosne ning paatoslik mõttekangas.

Ehkki Frey on tuntud luulereeglite asetaja, ei pea ta ise küllaldase täpsusega neist kinni, vaid riimib „ussoga“ ja „lahuta“ (Jesuse palve) või lubab mõttesegasusi ja viljeleb liigselt partikleid ning interpunktsiooni.

Samal aastal (1816) ilmusid tundmatult tõlkijalt „Homniku- ja õhtuohvritest“ Minuth'i „Eesti-Ma-Rahva Kalendris“, „Ue aasta esimenne Hommiko“ ja „Vana aasta viimne Öhto“, mis on tehtud Witscheli „Morgen- und Abendopfer'i“ 1809. aasta väljaande järgi. Arvestades nende sõnastuse ja stiili ladusust, mis eelistavad hääd kirjanduslikku maitset, võib neid omistada kas Tallinna toomkooli ülemõpetaja R. Joh. Winckler'ile või Keila õp. O. R. v. Holtz'ile. Anonüümne tõlkija tarvitab Frey'ga ühis- tel põhjustel konkreetset väljendist, kuigi ta sõnavara on mõneski asjas avaram. Nii tunneb ta sõnu, milliseid Frey tõlkes ei esine, nagu: ollemine (Wesen); kaduvus (Vergänglichkeit); valvatab (schützt); ärrakummisend (ausgetönt), samuti mõningaid õnnestund sõnaühendeid: „Vode-täie aja jooksus“ (In dem fluthenvollen Strom der Zeit); unter Freudenthränen —

Või:

Wie einst Moses von dem To-	Mosest pandi omma surno mä
desberge	peält
In das Land der goldnen Frey-	Iisraeli raiad näggema (5. Mos.
heit sah,	14, 1—4)
So ersteigt der Mensch den	Nenda vaggad igga haua kün-
Grabeshügel,	kast
Und die Zukunft liegt ihm	Rahho sisse voivad vadata
freundlich nah.	(1. Kor. 15, 42—44).

Tõlkija on oma pastorlikus vagaduses täiendand tõlget märkustega vastava mõtte esinemisest Piiblis. Säärase kirikliku sõnastise, segava koormatise kõrvaleheite ja võrdlemisi korraliku keeletunde kaudu on saavutatud teatud mõtteselgus. Luuleväärtuselt on need tõlked aga alamad Frey omadest.

Üldiselt võime jälgida kõigi nende kolme autori poolt esitatud tõlkeis mõningaid ühiseid jooni. Kõigil on ühesugune kaldumus konkreetsemale sõnastusele, abstraktsemate väljendite puudusel, kuigi, paelutud sõnalisest kitsikusest, üks suuremal, teine vähemal määral on läbi viinud grammatilise järjekindluse; samuti on järjekindlalt jälgitud originaali värsimõõtu ja enamasti ka riimi. Enam-vähem üldine on kirikliku mõtte ja sõnastuse harrastus; kõige vabam sellest on 1816. aasta tõlke anonüümus, kelle keel on ladus, selge ja sõnarikas, — tarvitab sõnu isegi arstiteaduslikust leksikonist: „sinno aastad üllesleikamatta“ (Uue aasta hommikul); ühetasase sõnade vooluga omab ta lause kindla meheliiku karakteri, kuna Frey partiklite rohke lause annab vedela, painduva mulje. Sõna häälikukõlade isikupärasuse areng on kõigil algastmel.

Oma loomult on tõlge praktilise väärtusega, väljub majanduslikust jõu kokkuhoiu motiivist ning ta põhjuseks asetab Karl Vossler keele-ühiskonna enesehoiu tunde (vt. K. Vossler, „Geist und Kultur in der Sprache“, München 1925. Sprachgemeinschaft als Gesinnungsgemeinschaft). Hää kirjanduslik tõlge pole mitte absoluutne mõiste. Igal ajajärgul on tal oma ideaal, milles kajastub ta esteetika ja maailmavaade. Asja suures kaares jälgides võime igal pool eristada kahesugust tõlget. Kui jälgitakse tõlkes esijoonest originaali ilma igasuguse kavatsuseta enese loovat vaimu lisada, siis on täiesti ükskõik, mida tõlkida. Alles siis, kui tõlkijas ärkab kaastöö-tahe ning jõu-

takse tundmisele, et muutmata pole üldse võimalik edasi anda originaali kõiki väärtusi, vaid tuntakse, et iga kunstipärane väljendis on muljete esteetiline süntees ja nagu intuitsioongi puhtamalt isikupärane ning kordumatu. Alles siis, kui tõlkija, veendund tõlke võimatuses absoluutses mõttes, näeb tõlkes samuti kunsti ja sellest juhitud asetab esikohale püüde eneseväljendusele kaju anda, töö välisvorm täieliselt seostada sisemisega, teiste sõnadega — kui ta tõlgib kriitilis-lüüriliselt, — alles siis on saavutatud tõlkekunsti ideaal. Säärasel juhul ei astu üks töö teise asemele, vaid kõrvale. Kas see on praktiliselt teostatav või mitte, teoreetiliselt on ta seda siiski.

Kõik eelkäsiteldud tõlkijad on väljund esimesest printsii-
bist: nad on võtnud tõlget käsitööna, nagu seda soovitab Opitz („Deutsche Poeterey“ I, 4^b).

Kreutzwaldi „Rahunurme lillede“ saamiskäik.

Eelmised autorid on ainult mööda minnes peatund Witscheli juures. Kes sinna ikka jälle tagasi pöördub, on Friedrich Reinhold Kreutzwald. Ta katsetab Witscheli „Morgen- und Abendopfer'iga“ juba „Sippelga“ esimese ande päevil 1841, see katse kordub kakskümmend aastat hiljemini (1861. a.) „Sippelga“ II andes ja puhkeb täielikult „Rahunurme lillede“ kaudu 1870./74. a. Viimaste kaasnähtustena tuleb märkida „Kasulise kalendri“ kuusalmikuid 1870., 71., 73. ja 74. aastal.

Imestame esmalt, kuidas Kreutzwald, individualistlik-vabameelse vaate, isikulise suursugususe ja valgustusajastu läbi teritatud romantik, kellesse juba noorena juurdund vimme ning isekus oli teritand sarkasmi ja trotsi dogmade ja eelarvamuste vastu, nii kaua on suutnud kiinduda ühte pastorisse — Witschelis, kes oma optimismiga sarnaneb Pangloss'iga, kuna Kreutzwald jagab Candide'i kahtlust.

Nende olemus ja usutunnistus näivad meile kaugemalt vaadatuna sootuks erinevad: Witschel on sentimentaalne, valab suuri pisaraid 85-aastase isa surma puhul (vt. märkmed „Morgen- und Abendopfer'i“ 6. trüki eessõnas 1815. a.), kuna Kreutzwald palju vanemana täis revolutsioonilist paatost hüüab:

„Oh häda neil', kes vaimutuult ei märka,
Kui tema läbi ilma hakkab puhuma!

N'ad on kui puu, kes varemalt ei ärka,
 Kui muld ta juurtelt läinud laentega,
 Et võsukest sealt ülesse ei tärka,
 Kust juurtel kindlust võinud kasvada.
 Kui haljas mets, — on närtsind tema lehed:
 Nii närts'vad vaimu-tuule vastamehed“.

(Rahunurme lilled I, sissejuhatus.)

Veel raugana, täis klassitsistlikku luuletaja uhkust, on ta tihanud tunnistada: „Mu laul! Sa luige, kelle pehmed tiivad Meid üles kandvad pilve piirteni“ („Lembitu“).

Ometi on Kreutzwald oma olemuselt siiski ka kristlane, kuigi ratsionalistina mõningate dogmade vastasena, temagi rahvaraamatuis kajastub teodiike usk ja ta vanaduspäevade usualus oli kristlik-humanistlik vennaarmastus kõigi vastu, „olgu nende nahavärv kollane, must, tõmmu ehk vasekarv“ (Rahunurme lilled I, lk. 5). Nii ei võind olla ületatamatuid raskusi maailmavaate erinevuses. Eriti tähtsana aga peame siin arvestama tolle aja kirjanduslikku olukorda, mida iseloomustab Kreutzwald kirjas dr. Bertram'ile (aastal 1864): „Shakespeare ei sobi eestlastele — võib-olla saja aasta pärast. Minu arvamise järgi peab kirjanik lugejaid — nagu pääsukesed poegade teevad — lendamises niikaua harjutama, kuni õpivad lendama.“ Nii siis — parema ja väärtuslikuma jaoks puudus lugejaskond, ja kõigepealt pidi töö rahvast õpetama ning juhutama. Et seejuures tunti Witschelit kui ratsionalisti ja ortodokslikkude pappide ägedat vaenlast, oma vastaste silmis otsekui „paganat“ — nagu Kreutzwald mitmel korral tähendab —, kelle laulud on panteistlik-kristliku sisuga loodusekirjeldised, kallakuga idealismi ja pisut romantikasse, siis oli põhjusi tõlkimiseks küllaldaselt. Siinjuures ei tohi ka unustada, et Witschel'it tunti ja hinnati õige laialdaselt nähtavasti ka mujal balti haritlaskonnas.

Kreutzwald avaldas mõned palvused juba „Sippelga“ I andes. Millal asus ta aga täielikult Witscheli „Morgen- und Abendopfer'i“ eestindusele? Vahest täpsama vastuse annavad sellele küsimusele Kreutzwaldi kirjad Koidulale ja dr. Bertramile ning „Kasulise kalendri“ kuusalmikud.

Pärast Koidula Võrru-sõitu 1868. a. suvel ja selle skandaalset lõppu tunneb Kreutzwald end eriliselt masendatuna.

Toeta rusub ta õlul vanaduse- ja haigusekoorem, mille all ta on aastaga kümneid vananend; ta mõtted liiguvad surmaküsimuste ümber (vt. Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, lk. 315 ja 337). Ja seejuures tundub surm talle juba ainult rahu andjana: „Vanale eelarvamusteta inimesele ei ole surmas ega surnuaias midagi kohutavat; näen neis ainult õnnelikku rahu vintsutava elu järele.“ Samast meeleolust on kantud ka päälkiri „Rahunurme lilled“. Sääraste aegade ja meeleolude ristteel Kreutzwald nähtavasti leidiski tröösti ning karastust Witscheli optimismist. Et selline aeg isikliku loomingu soodustamiseks ei sobind, siis on ta selle kasutand tõlkimiseks. — Muidugi on see ainult oletus, mis ei luba tõlkimisaega ligemalt dateerida.

Pääle katkend kirjavahetuslõngade uuestisõlmingut Koidulaga teatab 1869. aasta oktoobris Kreutzwald, et tal „Homniku- ja õhtuohvrid“ on valmis ja et ta need Tallinna konsistooriumile saatnud. Aga sääl pole neid avaldada lubatud, sest raamatus esinevat kohti, mis pole kokkukõlas piibli ja luteri koguduse sümboolikaraamatutega (vt. kirjad 1. ja 20. oktoobrist 1869). Enne konsistooriumile saatmist on ta nad läbi vaadata lasknud dr. Bertramil, nagu näha samaaegsetest kirjadest viimasele. Konsistooriumi otsusega rahuldamatu Kreutzwald on saatnud käsikirja Peterburi ülemtsensorile, kust ta edasi rändas Riiga. Riias ongi siis ilmumisluba välja antud 14. nov. 1870. a. Prof. Eisen arvab, et tsensor Suigusaar loasaamist on soodustand, sest raamat ilmus ilmlikuna ja ilma vaimuliku tsensuurita. Enne selle ilmliku loa nõutamist on Kreutzwald muutnud ka raamatu nime, loobudes „Homniku- ja õhtuohvritest“ „Rahunurme lillede“ kasuks. „Rahunurme lillede“ esimene jagu ilmus 1871. a. H. Laakmann'i juures Tartus. Teine jagu on tsensori poolt lubatud 7. oktoobril 1874. a. Riias. Et esimesel jaol leidus vähe ostjaid, siis pole Laakmann teist jagu enam enese kirjastada võtnud, vaid see on trükitud W. Gläser'i juures 1875. a., ilmus teadmatuil põhjusil aga alles 1880. aastal Schnakenburgi kulul Tartus. Teise jao tõlkimisaja kohta ei saa me kirjavahetusest mingisuguseid teateid.

Lehitsedes ja võrreldes Kreutzwaldi „Kasulise kalendri“ kuusalmikuid on õnnestund leida 1870., 71., 73. ja 74. aasta salmikute enamikule algupära Witscheli „Homniku- ja õhtuohvreis“. Siit näeme, et aastail 1869—70, mil Kreutzwald tegeles „Rahunurme lillede“ esimese osaga, on ta ka oma vastava

kalendri kuusalmikud (uue aasta kalender ilmub vana aasta lõpul) säält ammutanud. Siis on Witschel kõrvale jäänud: 1872. a. „Kasulise Kalendri“ salmikud on täiesti eriainelised ja -stiililised. 1873. ja 74. aasta salmikesed laenatakse aga jälle Witschelilt ja seekord esinevad need ühtlasi „Rahunurme lilled“ teises jaos. Et nad ka viimaksmainitud kohas esinevad peagu endisel kujul (pääle mõne üksiku selgusepüüdest tingitud muutuse), siis võime ehk arvata, et ka kogu „Rahunurme lilled“ teine osa on eestindatud 1872. ja 73. aasta kestel.

Meile tundub vahest imelikuna, et Kreutzwald võõra töö on oma nime all avaldand. Arvestada tuleb aga siin ühest küljest meie selleaegseid kirjanduskultuurilisi olusid, mis olid niivõrt lapsekingis, et seesugune tegevus oli tavaline. Ja teiseks, otseselt algupäraneiks pole Kreutzwald neid nimetandki! Kirjades dr. Bertramile mainib Kreutzwald mitu korda õige autori nime. Samuti juhib ta esimese jao eessõnas tähelepanu sellele, et „Lilled“ on importkaup: „Et need laulud meie maal ei ole idanenud, vaid kui võõrsilt toodud taimed Eesti põllule istutati, ja nii pikalt kui võimalik pakule painutati; siiski ei võinud nad keele poolest nii siledaks saada, kui me soovisime; sellepärast palume lugejaid: hääd tahtmist nõdra töö asemele panna, aga annet ise nii lahkelt vastu võtta, kui seda talle pakutakse.“ Pääle mainitu näeme siit, et Kreutzwaldile endale laulude väljenduslik külg tuska on teind.

Esimene avalik „R. lilled“ õige algupära tähistlus leidub Johann Kunder'ilt 1883. aastal „Die Heimath'i“ üheksanda numbri (5. III 1883. a. lk. 71) artiklis „Estnische Lyriker“.

„Rahunurme lilled“ tõlke keel.

Võrreldes vanemate tõlkijate eestindisi Kreutzwaldi saavutistega leiame sääl suuri erinevusi. Kreutzwaldi keel osutab tugevaid individuaalseid jooni. Kui kellelgi meie vanemal kirjanikul on täiesti omapärane keelefüsiognoomia, siis on see kahtlematult Kreutzwaldil. Isegi ta sõnafoneetilised erinevused on suuremad, kui seda on harjutud märkama. Ka ta sõnajärjestus on palju mitmekesisem kui ta eel- ja kaasaegseil. Mis aga Kreutzwaldi sõnastusele erilise väärtuse annab, on ta keeleline kokkuhoid, sõnavara rikastus abstraktsete mõistete isikulise loomingu kaudu: sellest tema tolle aja kohta tihe ja

kompaktne stiil, kuigi see meie ajale tundub nii kohmakas ja isegi veider.

Võrdleme vaid sõnarikkuselt Witscheli varasemaid eestindajaid Kreutzwaldiga. Me saame ainult mõnede palvuste võrdluse kaudu järgmised tulemusread (esimesena Witscheli, teisesena varasemate autorite ja viimasena Kreutzwaldi sõnad): *Verwesung* — põrm — mädandus; *Schöpfung* — lodud — loomus; *Wesen* — ollemine — oledus ja ollus; *Ewigkeit* — ei ial otsa sa — igavdus; *Zögling*, —, kasvandik; *Natur* — lonud — loomus; *offenbaren* — andis tunda — ilmutanud; *Herrlichkeit*, —, härrandus; *Tugend* — õigus — voores; *Wahrheit* — tõde — tõsidus; *Geistesreich* — taeva sees — vaimu-riik; *umschlingen* — võrguks — paelutama; *Andacht*, —, palves; *Freundlicher*, —, lahkelik; *Wechsel* — mutub — moondus; *Seligkeit* — vagast — vagadus; *Eigenthum* — palgaks — omadus; *Vollendung*, —, valmistus; *Vergänglichkeit* — kaduvus¹⁾ — kaduvaja; *alten* — vanaks saab — vanandab.

Näeme nendeski näidetes küllalt kujukalt, missuguse edusammu on Kreutzwaldi keel teinud ja millel põhjeneb ta väljenduse sõnaline kokkuhoid. Kahjuks aga puudub Kreutzwaldil vastav keeleline eelharidus, ja see annab end tunda sõnaloomingu ühekülgsuses. Teiselt poolt on teda mõjustand saksa keel, nii et ta paljud neologismid on hilisemal ajal hüljatud.

Üldiselt võime märgata Kreutzwaldi sõnatarvituses (nagu ka Freyl ja anonüümustel) kahepoolset tungi: üks võitleb rahvaomase ja teine õpetatud inspiratsioonide eest. Ja nii näib ta sõnastuseski segunevat rahvaomane ja saksa õpetatud fraseoloogia. Tihtigi lõikab keeleline viletsus tiivad; sageli kuumalt tuntud motiiv on leidnud konarliku ja virila väljendise. See on Kreutzwaldi stiili üldine traagika. Puudus kindel alus loominguks, pidi algama rahvusliku hariduse ääremailt, harva jõudmata keskusse. See on sootuks erinev kultuurmaadest, kus revolutsionäärgi mitmeti tugines eelkäijate õlgadele.

Kreutzwald näib isegi tundvat seda oma keele rusuvat kaksiklust: ümber voogas meeleliste muljete küllane rahvakeel, tema töödes vajaliste vaimsemate mõistete jaoks oli tarvitada ainult algeline haritlaskeel. Suursugustatud impordi, isikliku

1) See on peagu ainuke abstraktne sõna vanemais tõlkeis; imelikul kombel ei esine see sõna „Rahunurme lilledes“.

hoolsuse ja karakteri kaudu kaldub see temal nominaalsesse sõnastusse. Ja nii kõnealuseski töös, substantiivstiili parimas näites, kõigub Kreutzwald kahevahel. Originaali täpsalt jälgides loob ta vastavaile mõistele uussõnu, vabamale väljendusele kaldudes taotleb aga verbaalsõnastust ning ligineb rahvakeelele. Tihtigi kannatab sõnastus selle all, sest tavaliselt mõjuvad verbaalsed väljendised konkreetsemaina kui abstrakt-substantiivid, samuti varem tuntud sõnad selgemaina kui uusmoodustised. Kreutzwald ise on sellest teadlik (vt. „Rahunurme lilled“ I, ees-sõna). Ladususe mõttes jääb Kreutzwald tihti varasemaist eestindajaist ja eestindistest maha. Rahvakeelest võrdumine ja nominaalstiili jälgimine on vanaski eas märgatav. Nii on Kreutzwald oma varasemad tõlked ümber töötanud kogus avaldamiseks ja vahed nendes on silmanähtavad. Arenenud on tõlke täpsuse ja ühtlasi abstraktsuse püüd, samuti grammatika mitmekülgsem tarvitamine ning sõnajärjestus, loobumisega väheütlevaist partikleist. Võrdleme näit. Frey, Kreutzwaldi „Sippelga“ I ande ja „Rahunurme lillede“ I jao tõlkeid (aastaist 1816, 1841 ja 1869), võttes mõned värssid kevadetsükli pühapäeva-hommiku palvusest: Witschelil on teine värss: „Den des Seraphs goldne Harfe preist“, Frey’l: „Kedda kidab taeva väe heäl“, Kreutzwaldil „Sippelgas“: „Keda ingli kannel auustab“, „Rahunurme lillede“: „Keerub tõstab kuldse kandliga“. 6. ja 7. värss Witschelil: „Den die Andacht Gott und Vater nennt, | Den die tiefste Weisheit nicht ergründet“, Frey’l: „Kedda usklik Issaks nimmetab | Kedda keigetargem veel ei tunne“, „Sippelgas“ I: „Keda palve kutsub Jummalaks | Keda ükski tarkus ei või ärramoista“, „Rahunurme lilled“ I: „Süda palves kutsub Jumalaks, | Keda sügav tarkus ei või mõista“. Ja viimaks 12. värss: „Freundlicher, in deiner Herrlichkeit“; Frey tõlgib selle: „Ja so auu rigis armoga!“, „Sippelgas“ I: „Elde Issa, taeva auu sees“, „Rahunurme lilled“ I: „Lahkelik, So herranduse väes“. Näeme: enamikus on kadund lausetäited ees ja tagasõnade näol, on paranend värsivormilised vead, sõnastus on täpsam ja nüansirikkam. Kas värssid on seejuures arusaadavamaks ja ladusamaks muutund, on kaheldav. Peab siiski meeles pidama: ainult tugevad iseloomud armastavad ja suudavad läbi viia uuendusi! Jälgides „Sippelga“ ja „Rahunurme lillede“ erinevusi näeme selgelt Kreutzwaldi sõnalise kujundusvõime tugevat tõusu abstraktsuste suunas veel vanas eas.

„Rahunurme lillede“ teised silmapaistvamad erinevused on võrreldes „Sippelga“ I andega:

„Sippelgas“ lk. 48.	„Rahunurme lilled“ I.
4. värss: „Meie õn on vagga tunnistus!“	Minul õnnis olgu vagadus (Rl. I, p. 11).

(Tarvitatud „Rahunurme lillede“ I jao originaalis esineva mitmuse asemel ainsust, mis mõjub näilisemalt.)

18. värss: Juhhata meid hea järjele	Taluta neid tõsiduse teel (Rl. I, lk. 12).
22. v.: Sinno tõsiduse-templisse.	Tõsiduse pühandusesse (lk. 12).
27. v.: ma on varjo kattes	— maa on varjatud.
29. v.: Kelle silmad jõudnud ärra nähha	Kes võib sügav kaugusest siin näha (Rl. I, lk. 13).

Alles viimaseil aastakümneil on hakatud laialdasemalt viljelema adjektiivest ja nimisõnust koosnevaid liitsõnu ja võrdlusi, nagu seda on näit. Kreutzwaldi „sügav-kaugusest“.

Kus So Lomus ja kõik täius lõppeb (31. v.)	Kusse loomusel ja ruumil lõpe (lk. 13).
---	--

„Sippelgas“ I, lk. 49:

Otsata on Sinno riik ja lomad	Otsata on Sinu loom'de riigid (Rl. I, lk. 13).
Vata! maa-pind kosutab kõik iddud,	Loomus' rüpe kosotab kõik idud
Valmiskombe temma järgil käib	Kunni valmistus ta järgil käib;

Eriti viimasest näitest märkame, et Kreutzwald ei püüa mitte üksi tõlketäpsale abstraktsusele, vaid ka selgusele. Imelikult esineb varasemas tõlkes „kosutab“, aga „Rahunurme lilledes“ samal kohal „kosotab“; samuti leiame „Sippelga“ I andes: „armastades“, „Rahunurme lillede“ vastavatel kohtadel aga „armastates“ —, asjaolu, mis osutab õigekeelsuse vankuvust. Samuti hääks stiiliarengu näiteks on järgmised värssid:

„Kes sa essim' loom siin ilma peäl“ (Sip., lk. 50),	„Kellel esimene loomus näib?“
--	-------------------------------

Vanem sõnastus on nagu Frey-aegne, kuid ka teine on küllalt segane.

On mõistetavad nii pika aja (28 aasta) vältel sündind erinevused, seda huvitavamad on aga lahkuminekul „Sippelga II“ ja „Rahunurme lillede“ vahel, mida ajaliselt lahutavad ainult üheksa aastat (1860—69). Sõnastusviis on viimases palju täienend, näitab ilmselt partiklite tarvitamise vähenemist, vähemtarvitatud kaasuste esildumist, ühtlasi tungi substantiivsemale sõnatarvitusele.

Ootab sind ju haud seal muru sees.	Näitab kohe siht ju hauale.
Tõstan silma üles, elu Issand (Sippelgas II, lk. 50, 20. ja 21. värss).	Tõstan silmi — elu, surma Isand. (Rahun. lilled I, lk. 18).
Kas ma olen eksimata teinud	Kas ma eksimata õigust nõudnud,
Kõik mis Sina mulle peale pand? (lk. 50).	Kõrvale ei oma kohtust läind (lk. 18).
Kas ma olen oma vaimul püüdnud	Kas mul vaim on rohkem kasu püüdnud
Kasu sest, mis sinu heldusand? (lk. 51).	Andega, mis Sinu heldus and? (lk. 19).
Juba leppik kostab laulu healest	Lepikutest ärk'vad linnu laulud
Noore pääva koit ju naeratab (lk. 51).	Idast noore pääva paistuses (20. lk.).
Sinna, kus saan hinge priuse (lk. 53).	Priusele paradiisisse (lk. 23).
Keela mind, et tühja armastaksin (lk. 54).	Keela mulle tühja armastama (lk. 23).

Näib, et Kreutzwaldi keeleline areng on saand suurema hoo ja õhulisuse just pääle kuuekümnendaid aastaid. Suuresti on selle kaasteguriks ligidane kokkupuude Joh. W. Witscheli nominaalselt sõnastatud „Homniku- ja õhtuohvritega“. Alles läbi „Kalevipoja“, „Viru lauliku laulude“ ja peamiselt just läbi „Rahunurme lillede“ võis tee pöörduda „Lembitule“. Stiililiselt on seega „Rahunurme lillede“ tõlge suure tähtsusega.

„Rahunurme lillede“ üldine tõlkeväärtus.

Määratud harimata hulkade igapäevalektüüriks, oli Joh. H. W. Witscheli „Homniku- ja õhtuohvritel“ saksa üldises kir-

janduselus ainult vähetähtis ja tähelepandamatu koht. Tasa-
pind oli sääal siiski mitmeti kõrgem Witscheli saavutiste pare-
mikust; eriti oli seda ületand religioosnes lüürikas Gellert ja
Klopstock. Nende töödega ei kestnud võistlust Witscheli pal-
vused, kuigi oma olemuselt mitte kõige alamad.

Milline oli kõlapind selle tõlkele meil? Otsustades edu
järgi, mida saavutasid Witscheli palvused Saksamaa vähehari-
tud kihtides kõige võistluse kiuste (autori eluajal ilmus raama-
tust juba 11. trükk!), võis loota Eestiski sellele hääd vastukaja.
Ületamist kellegi võistleja poolt siin ei tarvitsend karta, sest
„need südamlikud laulud on nagu pärlid meie vaimulikus kirja-
varas“, tunnistab Joh. Kunder 1886. a. oma kirjandusloos.
Söödis ja aher on olnud ju praeguseni kogu me usulise lüü-
rika põld, kuigi pole kunagi võidud kurta soise põllupinna või
välistõkestuste pärast. Muld nende juurte ümber aga on too-
dud kirikumõisa põllult, ja seepärast on nagu kõige välisoo-
dustuste kiuste umbahtrus, veretus ja kiretus nende üldised
tunnused: nad „ripuvad kantslisõime küljes“, mis on läbi imbund
klerikaalsest pietismist ja väikekoodanlikust mõtteviisist. Sää-
rane protestantlik usk on üldse soodustand pigemini kõike muud
kui kunstiliselt ja esteetiliselt suurt ning ülevat. Sellepärast
pidid tulema meie religioosse luule paremad loojad teisalt, teiste
dispositsioonide ja eeldustega; need on olnud n.-õ. lahkusulised
— ja siia kuulub ka meie panteistlike sugemetega deismi edus-
taja Fr. R. Kreuzwald.

Missugused on ta ihade ja olukordade paaritlusest kas-
vand tõlke üldised väärtused või vääratused? Oleme neist
mõnda juba vaadelnud ta tõlkekeele alal. Järgnegu siin paar
näidet ta tõlgitud terviklauludest, mis on võrdluseks kõrvuta-
tud originaaliga:

Sommer. Sonntag. Morgen.	Suvi. Pühapääv. Homniku.
Du bist es, der die Morgen- sonne rufet	Sa oled, kesse koidu päikest kutsub,
Und schweigend tritt sie aus dem Zelt der Luft;	Ja vaikselt astub õhu telgist ta,
Du bist, der die entschlafne Menschheit wecket	Sa oled surnud rahva ärataja,
Und feiernd steigt sie aus der finstern Gruft.	Et lauldes hauast peavad tõu- sema.

Doch herrlicher und größer ist die Quelle	Veel herrandlikum, suurem on se allik
Des Lichts, die dich, o Sonne, einst gebar,	Sel valgusel, kes päikest sünni- tand,
Erhabner ist der Meister in der Höhe,	Jah ülem veel on meister ise kõrgel,
Den Licht umfloß, da keine Sonne war.	Kes valguses, kui päikest veel ei oln'd.
O wohl mir, daß ich diesen Glauben habe:	Õn mull', et olen seda usku saanud:
Es ist ein Gott, er ist, ich bin sein Kind,	Üks Jumal on; ma olen tema laps.
Er ist um mich, er höret meine Worte	Ta on mo ümber, kuuleb minu sõnad,
Und wird nicht zürnen, wenn sie menschlich sind.	Mis inimlikult teda kiidavad.
O Gnädiger, dich liebet meine Seele,	Oh heldlane, sind armastan ma hingest,
Und Liebe ist mein Dank und mein Gebet.	Mul armastus on tänuks, pal- veks ka.
Dir schlägt mein Herz voll kind- lich süßen Friedens,	Sull' tuikab süda magus lapse rahul,
Bis es im stillen Grabe einst vergeht.	Kunn' vaikne hauda läheb puh- kama.
Die Arbeit ruht, der Friede Gottes herrschet;	Nüüd puhkab töö, vaik taeva rahu kõigub;
Die Andacht schließet ihre Tempel auf.	Ja lahti palve koja ukсед kõik.
Die Sonne schwebt im zarten Morgenrothe	Ja päike läigib õrnal koidu punal,
Und winkt herab: vollendet euern Lauf!	Meid hüüdes: lõpetagem oma käik'!
Hilf mir, o Gott, den schönen Preis erringen,	Mind aita, Issand, kaunist palka võita,
Der dieses Lebens dunklen Traum erhellt.	Mis elu unenäu seal valgustab.
Die Zukunft grünt; das Leben mag verblühen,	Nii lõpku elu; tuleviku õitsel [mistab.
Denn unsre Krone liegt in je- ner Welt.	On teine ilm, kes krooni val- (Rahunurme lilled I, lk. 43—44.)

Neujahr. Morgen.	Uuel aastal. Homnikul.
Herr, vor dem im großen Him- melsraume	Issand, kelle suures taeva ruu- mis
Tausend Sonnen auf und nieder gehn,	Tuhat päikest tõus'- ja lange- vad,
Und um dessen Thron aus Licht gebauet	Kelle valgustatud trooni ümber
Welten sich im stillen Kreise drehn,	Ilmakerad vaikselt keerlevad,
Du der ewig lebend aus den Wolken	Sa, kes igaveste pilvest vaatad
Hin auf Millionen Gräber schaut,	Haudasi, mis elu meile toob,
Und sich aus dem Staube der Verwesung	Kuda mädanduse seest ja pör- must
Täglich eine neue Schöpfung baut —	Loomus ennast ika uueks loob —
Deine Jahre sind nicht aufge- schrieben,	Sinu aasta arv ei seisa kirjas,
Deinem Wesen drohet keine Zeit,	Muutmata on Sinu oledus,
Nur die Weltenuhr schlägt deine Stunden	Ilmade-kell löönud Sinu tun- nid,
Und dein Tag ist eine Ewig- keit —	Sinu päeva mööt on igav- dus. — —
Ach, was ist der Mensch, vom Staub geboren,	Mis on põrmus sündind ini- mene,
Dieser Zögling der Vergäng- lichkeit,	Selle kaduv-aja kasvandik,
Daß du sein gedenkest und ihn schüttest	Et sa teda meeles pead ja kait- sed,
In dem fluchtenvollen Strom der Zeit?	Olgo aeg t'al lühike ehk pik?
Daß sein Schiffelein unter tau- send Klippen	Et t'al laevakest ei kalju rah- nul
Nicht zertrümmert, eh' der Morgen flieht;	Aja jõgi pole lõhkunud,
Daß er sicher nach dem Hafен steuert,	Et ta julgest sadamasse sõuab,

rikast lauset nagu Witschelil. Ühtlasi selgub siit nende kahe autori erinevus: Kreutzwald on enam sünteetiline loomus, kes püüab luua laulus siduvust, kuna Witschelil elab iga lause omaette ning moodustab terviku. Kreutzwaldi tõlkes näeme tungi suursugusemale, klassilisemale väljendusele, ühtlasi võitlust labasuse ja viletsuse vastu, kuid ka selle traagikat võitluses keele puisuse ja harimatusega, mis tihti lõikab avaldisel jalad.

Kas mitte „Rahunurme lillede“ keele kultuurilooline väärtus ei olegi just täpsas sõnasõnalises tõlkeväärtuses? Selle kaudu üksi on meie keel tublisti rikastunud: on juurde tulnud palju uusi mõisteid, on sündind neile vastavad väljendised, on arenend ja täiendund mitmeti keelelise avalduse võimalused, nimelt mitmekesisema, tihedama ja rikkama sõnajärjestuse kaudu. Kõige selle tulemus on töö rikastumine valgustusajastule omase, kuid meil õieti vähe esineva mõttetöö ja tundeviisiga.

Isiku arengulooliselt ja ka poeetiliselt väärtuselt oleks ehk olnud suurema tähtsusega vabam eestindus. Sellelt seisukohalt huvitavamad on „Rahunurme lillede“ teise ande lõpul, peamiselt kahes laulus, esinevad kavatsuslikud erinevused. Need on näited Kreutzwaldi sarkasmist, taltsutamata vihas kiriku ametlike esindajate vastu, keda ta oma kirjus üleolevalt nimetab „rohusööjateks“, nagu nimetab Voltaire gangardiididema parimaiks jutlustajaiks papagoisid. Sõnastuski on siin rahvaomasem ja vähem kokku surutud.

Esimesed paar erinevust on arusaadavad puht tõlkevõimalusest olenevaina:

	Sureme, siis kattab meid üks haud,
Von der Wahrheit Feuergeist erfüllt.	Tõsiduse tulevaimus käime
Auf der Trift, die zur Vollen- dung führet,	Karjamaal, mis täienduse viib,
Muß ein Hirt und eine Heerde seyn.	Kus üks karjane on ja üks kari,
	Seal meid varjab vist üks armu tiib.

Menschen, die durch Wahrheit
 frey geworden,
 Schließe auch ein freyer Tem-
 pel ein!

Rahval, keda tõsi vabastanud,
 Peab üks vaba tempel olema!

(Rahunurme lilled II, lk. 74.)

Arusaadav samuti on muudatus 75. leheküljel, „Kristlas-
 tele“ — teise epistli alguses:

Allen Brüdern, die für Wahr- heit leben, Von dem Rheine bis zum Donau- fluß, Von dem Dänen bis zum freyen Schweizer, Meinen Segen, meinen Bruder- gruß!	Vennad, kellel tõsiduse elu Kinkind armastuse kihutust, Ehk ma teid kül palgenäust ei tunne, Võtke minu lahket teretust!
--	--

Järgnevat õpetlasliku sõnastuse näidet pole Kreutzwald vist
 arvand kohaseks eestindada otsekoheselt, vaid on selle kokku
 võtnud lühemalt ja otsekoheemalt:

Ward es heller, als die Väter stritten Ueber Logos Homousios? Ach! Nicäa sah die Nacht der Christen! Denn ein Fluch war des Ver- irrten Loos. Ists entschieden, was Konstan- tinopel Schon im vierten Säkulum ent- schied? Oder giebt es keinen Freund der Wahrheit, Der den Machtspruch noch in Zweifel zieht? Glaubt die Welt, was einst Cy- rillus lehrte, Der den Kaiser und das Reich belog,	Läks ilm valgemaks, kui sõnast riidu Muiste päevil tihti sigines? —
---	---

Und zu Ephesus durch List
 und Ränke
 Alle Christen um ihr Recht
 betrog?
 Ward es Licht in Jesu zwey
 Naturen
 Durch das Reichsmandat zu
 Chalcedon?
 Palästina und Ägypten blutet,
 Und der Jammer spricht dem
 Vorwitz Hohn!

Sünde ists, dem freyen Geist
 gebieten,
 Wo der Glaube uns nicht besser
 macht.

Meie elu tunnistago rahu,
 Armastus meil seisko südames.
 Koore pärast tehti sagest tüli:
 Magusat ei tunntud tuume sees.
 Rahvas ohkas pikas vere vaenus,
 Rahupõlve ootes silma vees.
 Patt on vaba vaimu vangistada,
 Kui ei usk teind meelega paran-
 dust.

(Rahunurme lilled II, lk. 77,
 10.—19. värss ülalt.)

Samad on põhjused ka järgnevale vahelejätule:

Und vielleicht in Stambuls
 Mauern findet
 Sich noch ein Ur-Evangelium.
 Aber was seit achtzehnhundert
 Jahren,
 Liebe Brüder, noch im Dunkeln
 liegt,
 Darob laßt uns jetzt nicht mehr
 entzweyen,
 Oder traun, die alte Thorheit
 siegt.

Aeg võib ükskord rohkem val-
 gustada,
 Et ei kuskil tule eksitust.
 Armsad vennad, lõpetagem
 riidu,
 Muidu saab ehk võitumalus.

(Rahunurme lilled II, lk. 78, 3.—
 7. värss ülalt.)

Originaaliga võrreldes näeme tõlkes kavatsuslikke muudatusi järgnevals kõrvutuis:

Ach! der Friede wäre bald geschlossen,
Christen, laßt uns nur wahrhaftig seyn!

Nicht bestimmen, was wir nicht umfassen;
Nicht behaupten, was wir nicht verstehn.
Alles Große ist durch Einfalt herrlich,

Jeder Glaube wird durch Tugend schön.
Eintracht wollte Jesus Christus stiften,
Gottesliebe ist Religion;

Aber eure blinden Zionswächter
Sprechen Gott und ihren Tempeln Hohn.

Blut und Leben gaben die Apostel
Freudig für die große Sache hin,

Kristlased, vist tuleks meile rahu,
Kui me elaks tõsiduse sees

Kui ei aetaks ala ise tuju:
Leplikumalt elaks iga mees;
Kui ei keski rohkem tahaks mõista
Üle selle, kust ta aru saab,

Aga ühte puhku meeles kanda:
Voorus on, mis usku avaldab.

Ühendust neil tahtis Jeesus tuua,
Andes ülem käsuks armastust.

Näitkem seda käsku Jumalale,
Täitkem selles venna teenistust.
Aga Jumalal' ja templil sõimu

Teevad teie vahid Siionis,

Ehitavad lahutuse müüri,
Et ei välja peaseks venna viis;
Ehitavad uusi vaheseinu,
Kelle juures äravannuvad
Igameest, kesküünemusta võrra
Eemal' nende arvust lähavad.
Verd ja elu oli Meister annud

Ohvri hinnaks vabaduse eest;

Ärgem saagem inimeste teenriks!

Hüütaks' meile püha kirja seest.

Doch, was fragt der Miethling
nach der Heerde,
Bleibt ihm nur der baare Gold-
gewinn!

Priester, schämt euch! aller
Zwist der Kirche
Kommt von euch — und Dul-
dung von dem Thron!

Für den mußten euer zum
Frieden zwingen,

Edle Fürsten, Gott ist euer
Lohn.

Wachet ihr für unsern stillen
Frieden,
Für die Freyheit, die uns Jesus
gab.

Laßt uns denken, daß wir
weiser werden,
Jeder Irrthum sinkt von selbst
zu Grab!

Christen, wollt ihr Eines Glau-
bens leben?

Mis on karjast muret palgalisel,
Kellel rahapung on kuningas!

Häbenegem, preestrid, teie
vaidlus

On, mis usul rahu lõpetas.

Vürstid pidivau teia vägevau-
sel

Tundma õpetama kannatust!

Pidivad teil sõda vaigistama,
Tülil' tooma rahu lepitust.

Eks t'e tunne vabadust ja rahu,

Mis teil Jeesus Kristus kinki-
nud.

Mõtelgem, et targemaks m'e
saame,

Siis on eksitused mattetud.

Maailm 'pole valgemaks sest
läinud

Et nii palju juba riieldi;
Õõ ja pime varjas laialt ilma
Veel, kui rahvast usus piinati:
Mõek ja tuli pidid hävitama
Neid, kes preestri tahtelt kõr-
vale

Usu tunnistuses sammu läi-
nud, ---

Seda tehti auks kõik taevale
Kusse kõrgem armu-Isa
elab. — —

Kristlased, eks teil ei ole taht-
mist

Rahulikult usus elada?

Die Zeit der Katechismen ist Vaid selle peal, mis vaim on
vorbey. sundinud.
(Rahunurme lilled II, lk. 83.)

Erandlikult näib siin, et Kreutzwald pole tahtnud (või tohtind?) olla nii otsekohene ja järsk kui Witschel, kes siin selged piirjooned tõmbab, kuigi õige prosaistlikult.

Wer reißt die magische Gewalt Kes lõhub lahutuse müürid
darnieder? maha,
Kes tugev, peastab meile lahti
tee?

Ihr Priester, nur die Tempel Jah, preestrid, kirikud on üksi
sind sich fremd, võerad,
Wie ihr einander! Kui teie isekeskis.

Ist es Aberglaube, Mis on viga,
Ists Selbstsucht, Geiz, ists blöde Kas argus, ebausik ehk isendus,
Furchtsamkeit,
Was euch zurück vom großen Mis keelavad teid rahu sünni-
Frieden treibt? tada?

(Rahunurme lilled II, lk. 83, 3.—
9. r. ülalt.)

Hört, Christen! Hört es, un- Oh kuulgem, kristlased! oh
versöhnte Brüder, kuulgem, vennad,
Auf welchem Weg der Friede Kus kõige ligem rahutec teil
zu euch kommt. ees.

Der Katholik, der stille Refor-
mirte,
Der Protestant, das ganze Chri-
stentum

Kõik, keda ristitati Kristusele
Neil'p ole kuskil vaheseinasi; —
Kõik usaldagem alustaja peale

Vertraue sich aufs neu' dem Und huldige — dem Evange-
großen Stifter, lium!
Ja heitkem tema alla surmani!

Mis pühas kirjas tema sõna
räägib,

On kustumata, vältab igavest!
(Rahunurme lilled II, lk. 84.)

Peagu kõigist neist kõrvalekaldumisist käib punase joonena läbi kas papivaenulisus, jumalaotsimis-, tõe- või rahupüüd. Just Kreutzwaldi jumalaotsimistung teeb teda lähemaks tänapäevale. Ta pole rahul oleva, tardund vormiga, vaid kriitiliselt püüab ta väliste vormide taga leida asja õiget sisu. Kui ta siis, pettunud välisvormist, pappidest ja pastoritest, jumalariigi asemikkudest maailmas, teritab trotsi- ja sarkasminooli, siis on see juhitud samast igatsusest, nagu üle mere naabermaa suure kahtleja tunnistus: „Oma lapsepõlvest pääle olen ma jumalat otsind ja — ma olen kuradi leidnud“ (August Strindberg, Inferno).

Vähemate kavatsuslike erinevuste hulka tuleb arvata järjekindlalt esinevaid eestikohastusi. Nii originaalis esineva sõna „mägi“ on Kreutzwald asendand Eesti maastikule enam vastava „metsa'ga“, mille poole piksepilv ruttab:

Im schnellen Flug den fernen Ju kiirel lennul kauge metsale.
Bergen zu. (R. l. II, 57, 11. r. ülalt.)

Sügavama ning mõjuvama ilme taotlemisest luuletises johutub tihtine ainsuse tarvitamine tõlkes, originaali abstraktse mitmuse asemel. Mittekavatsuslikud muudatused, milliseid esineb õige tihti, on tingitud vaid toleaege keele arenematuses, väljendisele kindla vormi andmise tarbest, kuid mainimata ei või jätta ka isikupärasuse-nooti. Järgnegu siin neist mõningad näited:

Ihr Gesang sey Harmonie der Seele	Nende laulud olgu hinge ohv- rid (I, 12, 6. r. alt).
Und mein Herz fühlt in der Sabbathstille	Ja mul tunneb süda pühal tun- nil
Deine Freuden, o Religion.	Rõõmsast taevakutsumise healt (I, 14, 3.—4. r. alt).
Laß mich freudig meine Pflicht erfüllen,	Las' mind rõõmsast minu ko- hut täita,
Nicht zur Rechten, noch zur Linken sehn.	Ikka seista seal kus õiglased (I, 21, 1.—2. r. ülalt).
Laß mich jedem Sterblichen verzeihen,	Las' mind süüdlasele andeks anda,

- Jedem Sünder — nur mir selber nicht. Enesele olla kohtumees
(I, 21, 2.—1. r. alt).
- Gieb mir stille Demuth und Anna mulle alandliku meele,
vor allem
- Einen Sinn für jenes Vaterland! Et ma puhta hinge hoian Sull!
(I, 23, 6.—5. r. alt).
- Wirst sie alle einst zum Lichte führen. Saab meid ükskord valgusele
viima,
- Dort im großen, schönen Vaterland — Jootma isamaalneid armulätt'—
(I, 33, 4.—5. r. ülalt).
- Und ich fand, ich fand sie noch nicht hier. Mis ei mina leidnud silmavees
(I, 36, 1. r. alt).
- Die Menschen schlafen — Kõik rahvas magab,
Und stärken sich zur neuen Thätigkeit. Et jõud neil jälle läheks kosuma
(I, 54, 3.—4. r. ülalt).
- Bald ruht das Herz, das treu für ihn geschlagen. Pea puhkab süda, kes last armastanud
(I, 57, 11. r. ülalt).
- Wer kennt das Herz, das jetzt im Kampfe bricht? Kes teab, kus süda praegu vaagutil?
(I, 57, 9. r. alt).
- Sie wirkt im Stillen, hauchet Lebenskräfte Teeb vaikselt head ja puhub
elu väge,
- Und stärkt den Wandrer, der vorüber geht. Kui rändajat ta teekond väsitab
(I, 61, 2.—1. r. alt).
- Und eure Hülle deckt der Aschenkrug. Ja põrm teil kujusi nüüd varjutanud.
(I, 65, 8. r. ülalt).
- Sein Plan ist ewig; wer umfasset ihn? Kes tema nõu on saanud märkama?
(I, 67, 9. r. alt).
- Und deiner großen Güte würdig seyn. Ja sinu heldust mõistma põhjani
(I, 70, 8. r. ülalt).
- Sey gesegnet, ernster Stunden-schlag! Sinu kell meid hüüdku õnnistes!
(I, 75, 2. r. ülalt).
- Nicht ist schlecht, was dein Verstand erschuf. Looja tarkus ei tee vahetist.
(I, 75, 7. r. alt).
- Dir im Himmel will ich ähnlich seyn. Küllap Sa mind taeva juhataad
(I, 78, 2. r. ülalt).

- Ohne Sorge, ohne Traum und
Sinn.
Peyernd steht der große Ehren-
tempel
Und die Schöpfung und der
Wesen Chor.
Seine Freude — ein entlaubter
Baum.
Sein Genuß ist ein verwirrter
Traum.
Das einst dort im Morgenlande
floß.
Der den Dank der Menschheit
sich erwirbt!
Heiliger, gieb uns zum Guten
Kraft!
Wo seine Hand mit ihrer heil'-
gen Waage
Den Klaggesang der ganzen
Menschheit stillt.
So fließt die warme Quelle
unterm Froste
Aus ihrem grünen Moose sanft
und rein.
Und weiße Blumen starren auf
dem See.
Auf der Wahrheit in der Ewig-
keit!
Und alle Engelchöre nah und
fern.
Nein, ferne sey dies träge Un-
tergehen.
Das soll mein Ruhm und meine
Ehre seyn.
- Kus ei mured puutu nendesse
(I, 79, 9. r. alt).
Pidu kombel seisab loomus'
tempel,
Loomad ärkand uuest elama.
(I, 85, 7.—8. r. ülalt).
Tema rõõm, kui leht, mis ku-
kund puust.
(I, 92, 4. r. ülalt).
Temal pole kuskil püsidust
(I, 92, 2. r. ülalt).
Mis seal ükskord vooland mu-
rule
(I, 93, 4. r. ülalt).
Kelle tänu kannab rahva nurm!
(I, 93, 5. r. alt).
Te, et hääduš'vägi ala keeb!
(I, 94, 1. r. alt).
Kus tema käsi kõrgel pühäl
kaalul
Saab õigust andma igäuhele.
(I, 114, 3.—4. r. ülalt).
Nii jookseb soe allik lume põh-
jast,
Mis talve külm ei jõua van-
gist'da.
(I, 121, 6.—5. r. alt).
Ja valged lilled järve põrandal
(I, 128, 9. r. alt).
Rändamise teel ja taevas seal
(II, 5, 4. r. alt).
Sa ingliskoiril oled laululeht
(II, 18, 6. r. alt).
Meist jäägo kaugel vedel ole-
mine
(II, 19, 12. r. alt).
Se olgu ükskord auuks mull'
lahkudes
(II, 19, 5. r. alt).

Und in stiller Ahnung deiner Liebe	Sinu armastuse salavägi
Ist die junge Seele dir geweiht.	Annab paisu noortel hingedel (II, 20, 11.—10. r. alt).
Ach! dann bist du mir so freund- lich nahe	Oh siis oled Sa mull' lahkelt ligi,
In dem ungeheuren Weltchor.	Annad troosti oma lapsele (II, 21, 10.—9. r. alt).
Und wir sehen der Vollendung Ziel.	Kui meid sülle võtab viimne säng (II, 27, 9. r. ülalt).
Sinken wir ins alte Nichts zu- rück!	Siis me lähme põrmu kaisu,
Nun es war ein großer, schö- ner Traum.	Päris kodupaika tagasi (II, 49, 11.—10. r. alt).
Einst kehrt er wieder, aber wehe, wehe!	Ta auustab siis ära kanntud vaeva
Wer vor dem Richter nicht be- stehen mag.	Ja tuleb jälle ükskord kohtu teel (II, 67, 15.—16. r. ülalt).
Ich finde sie nicht in der Wirk- lichkeit.	On ärksast silmast minul ka- dunud (II, 82, 1. r. alt).
Und welch Konzil vermag den Geist zu dämpfen	Kestohib Vaimu teguära keelda,
Da wo die Wahrheit ihren Kranz erstritt?	Kui valgustamas tõsidus on ööd? (II, 83, 11. r. alt).
Die Menschheit und die Mensch- lichkeit ist groß!	Sest ülem käsuks neil on ar- mastus (II, 84, 9. r. ülalt).

Meil on esijoones nähtud Kreutzwaldi keelelisi konarusi, grammatilise reeglipärasuse astla vastu üleslõõmisi. On ju nii ilmne tihti vägistatud sõnastusviis, komistused abstraktsuste kammitsas ning esineb lauseid, milledest parima tahtmisega midagi ei taipa, nagu näeme mõningas järgnevas näites:

Kui sul tiivad ilmast lahkuvad (I, 25, 4. r. ülalt).	Wenn du nicht mehr unter Menschen bist.
Meil ülestõusmiseks on elu sisse (I, 61, 8. r. alt).	Das ist die Auferstehung zu dem Leben.

Ta läheb täiema (I, 68, 2. r. ülalt).	Vollendung ist sein Ziel.
Inimese poeg seal ingeldab (II, 55, 1. r. alt).	Und zum Engel wird der Menschensohn.
Valg'sest sündind raugeb lah- kelt surma (I, 32, 1. r. alt).	Heiter neigt sein Haupt der Lichtgeborne.
Oh kõik, kõik voolab täielikuma (I, 45, 1. r. alt).	Ach alles ströhm't zu der Voll- endung Ziel.
Ehk kulla saagib [vist trüki- viga pro „saagil“?] meid on rõõsamad (I, 59, 3. r. alt).	Bey ihrem Golde fröhlicher als wir?
Nii lendabelu alamuudendustel (I, 57, 5. r. ülalt).	So fliegt das Leben hin in Wechselreichen.

Alles originaaliga kõrvutades aimame öeldut. Aimame sellega kaasuvaid pingutusi, ja vabanduseks võime vaid mugandada Schlegeli sõnu: kreeka keel on painduv nii ühte kui teise vormi, eesti keel on vaid tammepuu, mis võib murduda, kunagi aga mitte painduda, kui põhjatuul (geenius) säääl puhub. Ei tohi aga selle juures unustada, et Kreutzwald oli oma väljendusilt teatud määral aristokraat, kõigi selle vooruste ja pahe-dega. Ta ei püüagi iga hinna eest laiadele hulkadele meeldivat ladusust; ta on põlgusega sellest eemaldunud: „Ma ei jäta enne, kui must mitte muud ei saa, kui lusikat või kulpi, millega iga mees oma pudru pada võib segada.“ Säärane intellekti karastatud mõtte- ja tunde viis teeb ta fraseoloogia kunstlikuks, ühtlasi suursuguseks ja ülevaks. Kui siia juurde arvata kõik need uussõnad ja esmakordselt esinevad sõnaühendid, mida Kreutzwald on tarvitand, siis kaaluvad need kaugelt üles kõik need konarused ja puudused. Selle suuruse kohta pole meil seni täpsat ülevaadet, sest et pole veel teatud ajajärgkude tarvitatud sõnadest ülevaateid ja kokkuvõtteid. Kreutzwaldi isiklik looming sel alal osutub viljakaks: nii esinevad tal sõnad ja sõnaühendid: ajajõgi II, 81; aimus (aimdus) I, 26; alustaja (Stifter) II, 83; andekstama (andestama) I, 122; asundus I, 124; argus (Furchtsamkeit) II, 83; aval (avatud) I, 115; ilundus (Lieblichkeit, Herrlichkeit) II, 18; ingeldab (wird zum Engel) II, 15; igavdus (Ewigkeit) II, 23, 36, 39, 42, 46, 47, 49; isendus (Selbst-

sucht) II, 83; jumpsus (Wahn) II, 32, 68; kaitsus (Obhut) passim; kaisuti II, 50; kahvalt (kahvatult) I, 82; kasvandik (Zögling) II, 6; kokkelt (schaudernd) I, 92, II, 64, 67 jj; kohtlane (redlich) II, 47; kristudus (Christenthum) II, 70; külvik I, 94; loomus (Natur) I, 13, II, 12, 18, 20, 29; laugutama (laugusid kinni panema) II, 11; lahkudus (lahkumine) II, 36; leinatus (leinama) I, 79; leppil (leplikult) II, 73; liileõhud II, 23; loomamata (unerschaffen) II, 22; lonkur (Lahmer) II, 76; liivastama (versanden) II, 81; lõbudus (Heiterkeit) II, 43; lõpe I, 13; härrandus (Herrlichkeit) I, 79, II, 69; heldlane I, 141; heldlikum (güti-ger) I, 81; hingetundmus I, 91; hiilgendama (schimmern) II, 50; häbendus (amfibool riimi nõudel) I, 86; hüüendus II, 127; hüvameel (Wohlgefallen) II, 23; meelegahtlus (Zwietracht) II, 71; mädandus (Verwesung) II, 8; muudendus (Wechsel) I, 75; muretus (pro muretsus) I, 107; nimeaher (nimetu) II, 53; närtsitus II, 82; ollus II, 67; oledus (Wesen) II, 6; orjandus II, 36; osanik I, 23; otsatama (otsa saama) II, 70; osadus I, 70; patnik I, 127; patlane II, 34; paljustama II, 37; paelutama (umschlingen) II, 70; pilkus (Hohn) II, 61; pide II, 64; patupide II, 66; praegunik (Gegenwart) I, 49; pühandus (Heiligthum) I, 12, 114, 123; II, 23, 63; püsidus I, 92; pöörandus (Unsinn) I, 73; pöörus (Unvernunft) II, 9; põldnik (Landmann) I, 93; põhjendama (gründen) I, 46; ristitatud (ristitud) II, 83; rändus (rändamine) I, 118; sinisügavus II, 50; soovdus II, 37; soovimiste vilk I, 15; suretus (Sterblichkeit) I, 79; surematadus (Unsterblichkeit) II, 29, 49; sündus (sündimine ja sündmus) II, 37, 47; suurdus (suurus) II, 24; sügav kaugusest I, 13; sõnakuulmus (Gehorsamkeit) II, 61; tagastulek II, 45; tahtus (tahtmine) II, 49; tahtlik II, 66; taevakaugel (Himmelsferne) II, 59; truuvus (Treue) II, 64; tungistus (Streben, Drängen) II, 27; täielus (Vollendung) I, 14; II, 50; täidus (Vollendung) II, 14; tähtetempel II, 40; tänudus (Dankbarkeit) I, 68; tõsidus II, 10, 13, 31, 49, 74; vaik (vaikne) I, 13; vahetus I, 75; valguskujuline (Lichtgestalt) II 50; vanandama (altern) II, 7; varjutama I, 13; volidus I, 73; volikangus (Tyrannei) II, 29, 31; verevaen (Zwietracht) II, 71; välgutuli II, 22; vältama (walten) II, 8, 83; väiksus II, 24; värvimäng I, 82; äim (Ahnung) I, 13, II, 32; ämarus (Dämmerung) II, 83; õnsus I, 81; õigudus II, 23.

Õigekeelsust võib omandada igaüks; individuaalset ja sõnarikast väljendist, millega kaasub mõistetierikkus, seda omavad

ainult üksikud. Seesugused tõelised, loomingust olenevad uuen-
dused ei tule mitte ainult reaktsioonist vana vastu, kui tihti
nad ka selliseina näivad, vaid algupärasest ja tundeheitsast
jõust ning tugevusest. Seepärast siis on ka igal suurel ja võim-
sal kirjanikul oma individuaalne sõnastik. Et näiteks Shake-
speare'i õieti mõista, peab tarvitama vastavat spetsiaalset sõna-
raamatut. Meie vanemaist kirjanikest on Kreutzwald ainuke,
kelle tööde mõistmine vajab üsna rohkesti sõnalist seletust.
„Rahunurme lilledega“ on Kreutzwald näidand, et austustvääri-
vat pingutust võib olla ka väikese asja juures.

Kreutzwaldi sõnatuletuses on märgatav suur ühekülgsus,
mis oleneb peamiselt küll vähesest keelelisest eelharidusest.
Produktiivsemaiks suffikseiks osutuvad -dus, -mus, -us ja -ik,
kuid esineb ka vähemtarvitatud sufikseid, nagu -ti (kaisuti),
-elle- (lõpetelles) jm.

Originaali ja tõlke kaunimad kohad on loodusekirjeldised
ja lüürilised tundepakitsused. Nii omab teatavat jõulisust laul
„Kõu müristamisel“; muide on need laialipillatud kogu töösse.
Mõned laused saavad tõlkes elavaks oma isikupärasusega ning
helisevad kaua kõrvus. Otse goethe'likult on väljendatud:
„Kõik on moonduv ja kõik lähab mööda!“ (II, 5), või siis: „iga
päev, mis suur on, sünnib uuest“, samuti kui „Virus lauliku
laulude“ järelpõiminguga liidetud väike pärl, mida algupäran-
diks pidades võib lugeda palavamate loominguliste siseheitluste
mälestiseks:

„Loomustöö ei sünni ühel korral,
Esiteks on väike hämarik,
Siis vast tõuseb hele koidupuna,
Viimaks kõrge valge kuninglik!“

See „Õhtusööma pühitsuse“ laulust (R. I. II, 38) võetud
pala kõlab originaalis järgmiselt:

Die Natur schafft nicht mit einem Male;
Erst erscheint die sanfte Dämmerung,
Dann beginnt der Glanz der Morgenröthe,
Endlich folgt die große Huldigung.

(Morgen- und Abendopfer, lk. 209.)

Looduskirjeldistes on loond Kreutzwald oma tõlke pare-
miku; järgnegu siin paar näidet:

Hier stehe ich in deiner Welt voll Freude,	Ma seisan sinu rõõmurohkes ilmas,
Die Morgenluft weht heilig durch die Flur,	Kui koidu õhku nurmelt leh- vitab,
Das Leben wacht auf Blumen und auf Zweigen	Ja elu ärkab lilledel ja põõsil,
Und deine Sonne flammt in der Natur.	Kui sinu päike loomust valgus- tab.

(Rahunurme lilled I, lk. 43.)

Sie gleicht dem Blumenflor vom Thau gebadet.	Ja maa kui lillenuurm on kaste narmas (I, 68).
Stille herrscht, und dunkle Schatten schweben	Vaikus valvab, mustad varjud lendvad
Einsam über die bethaute Flur Und der kalte Abendhauch ver- mindert	Kurvalt piki kastes murusi, Vilu õhtu lehk on kahandanud
Traurig die Geschenke der Natur.	Loomusriigi rikkaid andesi (I, 83).

„Rahunurme lilled“ eestindistega üheaegsed on „Kasulise kalendri“ kuusalmikud. Sõnastusviis on mõlemail ühtiv, välja arvatud juhud, mis tingitud suuremast selgusepüüdest üksikvärssis; pole seepärast kahtlust, et nad „Rahunurme lilled“ vastavate tsüklitega pole üheaegsed. Ka on neid juba mujal ligemalt käsitletud (vt. G. Saar, Kreutzwaldi mõnede mõttesalmikute algupärast — Eesti Kirjandus nr. 1, 1927. a.). Märgitagu siin ainult, missugused neist kuskilt on ammutatud: 1870. aasta salmikud, pääle jaanuari- ja detsembrikuu oma, on võetud „Rahunurme lilled“ I osa kevadetsükli kolmapäeva õhtu ja neljapäeva hommiku palvustest (R. I. I, lk. 27, 28, 29), detsembrikuu salmik on sama tsükli reede õhtu palvusest (R. I. I, lk. 35, 1.—4. v.). Jaanuarikuu salmiku esimene värss tuletab meelde neljapäeva hommikupalve esimest rida, kuna teised kolm värssi on nähtavasti Kreutzwaldilt endalt. 1871. aasta kuusalmikud: veebruar — laupäeva hommiku laulu viimased värssid (R. I. I, 37); märts — esmaspäeva õhtu palvusest (R. I. I, 18, v. 4—8); aprilli salmikule on võetud „Rahunurme lilledest“ ainult esimene värss (lk. 20, 7. rida ülalt); maikuu salmik — „Rahunurme lilledest“ (I, lk. 20, värssid 1—4 ülalt); juuni-, augusti-

ja septembrikuu salmikud „Rahunurme lilledest“ (I, lk. 24); juulikuu salmik tuletab meelde sama tsükli kesknädala õhtu palvuse algridu ümbertehtud kujul (R. I. I, lk. 25); selle aasta teiste salmikute sõnastusviis ja aine vastavad Witschelile, kuigi otsekoheseid vasteid senni pole suudetud leida. 1873. a. märtsikuu salmiku paar esimest rida on „Rahunurme lillede“ II ande uusaasta hommiku palvusest (R. I. II, 6); samast laulust on ka aprillisalmik (R. I. II, 7); maikuu salmik pärineb suure reede hommiku palvusest (R. I. II, lk. 11); juuni ja juuli — taevaminemis-püha hommiku laulust (R. I. II, lk. 16, 17); septembri ja oktoobri salmikud — sama laulu õhtupalvusest (R. I. II, lk. 18). 1874. aasta märtsikuu salmik — suure reede hommiku palvest (R. I. II, lk. 9); aprilli-, mai- ja juunikuu salmikud on võetud samast laulust (R. I. II, lk. 10); juulikuusalmik — lihavõtte hommiku palvest (R. I. II, 13); augusti- ja septembrikuu salmikud on kristlaste teise epistli algupära (R. I. II, 76); oktoobri ja novembri salmikud — esimesest epistlist kristlastele (R. I. II, 73, 75) ja lõpuks detsembrikuu salmik on võetud jõulu hommiku laulust (R. I. II, 31).

Sõna- ja lause-erinevusi „Rahunurme lillede“ esimese ja teise ande vahel ei ole märgata. Nii originaalis kui ka tõlkes on püütud enam-vähem järjekindlalt läbi viia murtud riimi vorm Ra Ra Rb Rb . . . Viiejalgne trohheilne ja jambiline värsimõõt on riimitus värsis akatalektiline, riimuvus — katalektiline. Samuti kui originaalis, puuduvad tõlkes naisriimid.

Pole vahest huvitusega ligemalt fikseerida, missugust trükki originaalist on Kreutzwald kasutand tõlkimiseks. Järeletulijate käes säilind Kreutzwaldi raamatute hulgas pole õnnestund leida Witscheli „Morgen- und Abendopfer“.

Teadupärast on Witschel ise redigeerind veel „Morgen- und Abendopfer'i“ üheteiskümnendat trükki, mis nägi maailmavalgust a. 1847. Põhjus, mis ei luba oletada, et Kreutzwald oleks tarvitanud mõnd „Morgen- und Abendopfer'i“ väljaannet kuuest esimesest trükist, on järgmine: hilisemad trükid sisaldavad koos mõlemaid osi. Seda on täiendand Witschel seitsmendas trükis (1815. a.) kolmanda osaga, milles leiduvad laulud Advent, Te deum laudamus, Litaney, kümme käsku ja kristliku usu päätükid, mis aga on esitatud „Rahunurme lillede“ teises osas. Ka pole põhjusi oletamiseks, et Kreutzwald oleks tarvitand väga hiliseid trükke. Juba 1841. aastast on dateeri-

tud ta esimesed Witscheli tõlked „Sippelga“ 1. andes. Loomulikult pidi algtekst olema varasemast ajast. Järelikult: Kreutzwald on tarvitand seitsmenda ja kümnenda vahepäälset trükki.

Palvuste järjekord ühtib originaali omaga, ainult teises osas esineb Jeesuse palve originaalis esimesena, Kreutzwaldil aga on lõpu poole paigutatud. Samuti pole tõlgete kogu mitte täielik. Esimesest osast puuduvad täiesti viienda nädala palved ja „Über einige Stellen aus der Bergpredigt und aus den letzten Reden Jesu im Johannes“; teisest osast: „Gebet der Eltern für ihre Kinder“ ja „Am Jahrtage der Konstitution“; kolmandast osast: „Litaney für die christliche Kirche“, „Litaney für das Vaterland“ ja „Hallelujah“.

* *
* *

Kokkuvõttes jääb meil ainult korrata juba siin-sääl varemaltki tehtud järeldust: Witscheli vaimulik-filosoofilised laulud, mis pole iseendast mitte küll kuigi suure luulelise väärtusega, on eestindatult meile ometi küllalt tähelepandavad katsed meie XIX sajandi vaimuliku kirjanduse nii sumbund taustal. Juba sisuliselt tähendavad need, kõigest oma abstraktsusest jne. hoolimata, kõige silmapaistvamat üritust meie fraaslik-ortodokslikku kirikumõisa-kristlust ka luule abil vähegi reformeerida, seda lähendada ratsionaalsemale maailmakäsitusele ja kõigepäält tegelikule armastuseetikale. Oma terava opositsiooniga vastu ametlikku kirikut aitasid nad arvatavasti mõnevõrra selgitada ka meie sotsiaalset ja usundlikku kriitikameelt ning oma filosoofilise küljega, olles oma aja kohta meie lugeja seisukohalt küllaltki mõtterikkad, arendada ka tema iseseisvat elumõtte-otsingut. Sellele lisaks, nagu nägime eespool, tuleb arvata ka see positiivne mõju, mis neil, eriti Kreutzwaldi tõlkeil, on olnud meie abstraktsema mõistekeele ja „filosoofilisema“ stiili arenduses.

Kreutzwaldi enda elutöös tuleb aga Witscheli tõlkeid lugeda üheks tähtsamaks ettevalmistusteeks, mille kaudu edenedes ta oma elu lõpul veel julges asuda isegi nii uueaegse ja luulerikka usundifilosoofilise poemi eestikohandamisele, nagu seda oli Widmann'i „Buddha“. Kui oma tõlkepärasusele vaatamata „Lembitu“ ikkagi on meie XIX sajandi kirjanduse üks sügavamõtte-

lisemaid ja individuaalsemaid saavutisi, jah, üldse esimene ja ainulaadne eestikeelne filosoofiline poeem, siis on selles ilmselt kaasa aidanud ka „Rahunurme lilled“.

Õieti on neis teostes, kõigile aja ning sisu erinevustele vaatamata, siiski ka vaimu poolest rohkesti ühist. Vana ilmutususe kokkuvarisemise traagikat ja uue, elulähedasema armastusundi leidmist kujutavad nii üks kui teine. Ja kas isegi stiililt ei tule meile meelde Lembitu ahastuslik hüüd vaikivate jumalate poole, kui loeme — „Rahunurme lillede“ II ande palvuste esimesel leheküljel:

Saatke, oh üht ainust healt mull' pilvest,
 Ühte vastust vaimu-riigi seest!
 Aga külmal templil ukсед lukkus,
 Haud on tumm ja vaikne tulev ilm.
 Ees meil külvab elu kirjuid lilli,
 Taga niidab surma vikat, külm.

Rahvas, kelle keeles juba nii intensiivselt ise küsida ja oodata osati, ei võind ka muidu enam kaua jääda obskuraantlikkude härraspappide talutada.

Kirjandusest :

- F. Baldensperger: Littérature comparée (Revue de la Littérature Comparée 1921).
- W. Dilthey: Gesammelte Schriften II, IV (Lpz. u. Berlin 1914).
- „ Erlebnis und Dichtung (8. Aufl., Lpz. u. Berlin 1922).
- Fr. Gundolf: Shakespeare und der deutsche Geist (6. Aufl., Berlin 1922).
- J. Wahle u. V. Klemperer: Vom Geiste neuer Literaturforschung (1924).
- R. Unger: Hamann und die Aufklärung (2. Aufl. 1925).
- E. Ermatinger: Aufriß der deutschen Literaturgeschichte (Zeitschrift für Deutschkunde 1928).
- H. Hettner: Gesch. d. deutschen Literatur im 18. Jahrh. (1872).
- Fr. Ueberweg: Grundriß der Geschichte der Philosophie der Neuzeit (11. Auflage, Berlin 1914).
- J. Eckardt: Livland im achtzehnten Jahrhundert (Lpz. 1876).
- „ Die baltischen Provinzen Rußlands (2. Aufl. 1869).
- Е. П ѣ т у х о в ъ : Императ. Юрьевскій, бывш. Дерптскій Университетъ за сто лѣтъ его существованія I (1902).
- H. Semel: Die Universität Dorpat (1918).
- M. Lipp: Kolumaa kiriku ja hariduse lugu II (Tartu 1898).
- H. Krus: Eesti ajalugu kõige uuemal ajal I (Tartu 1927).
- O. Wetzstein: Die religiöse Lyrik der Deutschen im 19. Jh. (Neustrelitz 1891).
- J. H. Witschel: Morgen- und Abendopfer in Gesängen. Tsitseritud on 8. trükk, Seidel'i väljaandes Sulzbachis 1824.
- Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I ja II (Tartu 1910 j.).
- M. Kampmann: Eesti kirjandusloo peajooned II (Tartu 1913).

REFERAT.

Die estnischen Übersetzungen der „Morgen- und Abendopfer“ von J. H. W. Witschel.

Zunächst wird ein kurzer Überblick über die Literatur der Aufklärungszeit in Westeuropa gegeben und insbesondere die seichte rationalistische Art der damaligen Erbauungsliteratur hervorgehoben. Auch die unter obengenanntem Titel erschienene Gedichtsammlung (1803—1807) von Witschel ist in vollem Maße ein Kind ihrer Zeit, jetzt wohl in Deutschland völlig vergessen, seinerzeit aber sehr beliebt (1848 erschien von ihr bereits die elfte Auflage). Obwohl die in ihr zum Ausdruck kommende Frömmigkeit ziemlich flach war, gefiel sie dank ihrem oberflächlichen, doch allgemeinverständlichen Rationalismus, ihrem schlichten, „merkantilistischen“ Moralismus und Optimismus auch solchen Intellektuellen, die sich mit der orthodoxen und pietistischen Theologie nicht zu vertragen vermochten. Auch in Estland wurden die „Morgen- und Abendopfer“ verhältnismäßig früh bekannt, und zwar zuerst in den Kreisen der rationalistischen Pastoren. Schon im zweiten Jahrzehnt des 19. Jhdts wurde eine Anzahl der in der Sammlung enthaltenen Lieder ins Estnische übersetzt, zuerst von P. v. Frey in Rosenplänters „Beiträgen“ 1816, dann von anonymen Übersetzern in Minuth's estnischem Kalender 1816, 1819 u. 1820. Diese Übertragungen sind aber eher als freie und recht ungelenke Nachdichtungen zu werten, denn als genaue Übersetzungen, was wohl dem Umstande zuzuschreiben sein dürfte, daß die ungenügende Beherrschung der estnischen Sprache den Übersetzern unüberwindliche Schwierigkeiten geboten hat. Besonders fällt der Mangel an abstrakten und philosophischen Ausdrücken ins Auge, die übrigens in der damaligen estnischen Sprache ja nur in sehr kleiner Anzahl vorlagen. Das eben Gesagte betrifft aber nur die ersten Übertragungen. Ihren besten und eifrigsten Übersetzer fanden Witschels rationalistische Gebete in unserem größten Rationalisten Fr. R. Kreuzwald, dem Sohne eines estnischen Schusters und besten Kenner des estnischen Landvolkes. Vielleicht war Kreuzwald sich des geringen poetischen Wertes dieser Gedichte bewußt, aber den damaligen Bauern konnte man „keinen Shakespeare“ bieten; für sie waren Witschels fromme Lieder doch immerhin weit besser als die gewöhnlichen Gebetlein hiesiger Pastoren und Küster. Schon 1841 erschienen Kreuzwalds erste Übersetzungen im kleinen Sammelwerk „Sipelgas I“, danach 1861 im „Sipelgas II“ und zuletzt die ganze Sammlung in zwei Teilen unter dem Titel „Rahunurme lilled“ (etwa „Blumen der Friedensau“) I 1870, II 1874. Unter dem anfangs genau übersetzten

Titel gestattete das damalige Konsistorium das Werk nicht zu drucken, da in ihm einige Stellen mit der kirchlichen Lehre nicht übereinstimmen sollten! Unter einem veränderten Titel schickte Kreutzwald daher das Buch dem weltlichen Zensor in Riga, und von diesem kam alsbald die Erlaubnis zum Druck.

Was den Stil der Übersetzung als solcher betrifft, so ist er viel individueller und besser als bei Frey u. a. Besonders charakteristisch für ihn sind der reichere Wortschatz, viele abstrakte Neubildungen und das Bestreben nach einer kurzen, kompakten und genauen Wiedergabe des Originals. An vielen Stellen, wo die früheren Übersetzer die abstrakten Begriffe irgendwie durch Verben zu umschreiben versucht hatten, hat Kreutzwald als deren Ausdruck ganz neue estnische Nomina, meistens mit der Endung -us, gebildet. Viele von diesen Neubildungen sind in die spätere estnische Sprache übernommen worden, andere aber auch vergessen, da sie zu stark das deutsche Vorbild verrieten, fremdartig oder sonst ungelenkt waren. Besonders in den in Kreutzwalds späteren Jahren angefertigten Übersetzungen wird der Stil machmal zu „nominal“, damit auch zu abstrakt und schwer verständlich. Dadurch ist es auch wohl zu erklären, daß Kreutzwalds Sammlung (besonders deren II. Teil) sich wenig unter dem Volk verbreitete und noch vierzig bis fünfzig Jahre später in den Buchhandlungen vorrätig war. Jedenfalls ist die Kreutzwald'sche Übersetzung als ein interessanter Versuch zu werten, einen abstrakteren estnischen Stil herauszubilden, der auch philosophische und theologische Gedankengänge genauer wiederzugeben vermöchte. So wurde seine Übersetzung der „Morgen- und Abendopfer“ zugleich eine Vorstudie für die freie Umarbeitung des umfangreichen „Buddha“ von Widman, mit der Kreutzwald der estnischen Literatur ihr erstes großes philosophisches Gedicht (unter dem Namen „Lembitu“) geschenkt hat.

Aber auch so wie sie waren bildeten die „Rahunurme lilled“ in jener Zeit der absoluten Herrschaft pietistisch-orthodoxer Geistlichkeit geradezu ein Ereignis in unserer religiösen Literatur. Anstatt einer passiv-beschränkten Unterwerfung unter die Allmacht des patriarchalischen Himmelsvaters propagierten sie selbständige Geistesarbeit auch auf dem Gebiete der Religion und ein größeres Vertrauen zu dem „natürlichen Licht“ der eigenen Vernunft. So halfen auch sie ihrerseits dem estnischen Volk sich von der jahrhundertelangen geistigen Knechtschaft der feudal gesinnten deutschen Pastoren zu befreien, denen die Kirche in erster Linie als Mittel zum Niederhalten des Volkes diente. Der feurige Protest Witschels gegen die orthodoxen Dunkelmänner stimmte auch mit dem Proteste Kreutzwalds, des „estnischen Voltaire“, überein. Wurde sein Versuch einer geistigen Aufklärung des estnischen Bauernvolkes auch verhältnismäßig spät unternommen, so doch immerhin nicht zu spät, um dieses Volk aus seinem jahrhundertelangen Schlaf zu geistigem, sozialem und nationalem Erwachen zu bringen.

AKADEEMILISE KIRJANDUSÜHINGU TOIMETISED

Publikationen der Akademischen Literarischen Vereinigung zu Dorpat

- I. Lisandusi K. J. Petersoni tundmaõppimiseks. Toimetanud Gustav Suits. Tartu 1927. Hind 50 senti.
- II. Kunstiajaloo oskussõnastik. Tartu 1927. Hind 50 senti.
- III. Dr. W. B. PETERS, M. A., Sprechmelodische Motive nachgewiesen in experimentalphonetischen Aufnahmen estnischer Versrezitation. Tartu 1927. Hind 1 kr. 50 senti.
- IV. Eesti kirjandusajalugu tekstides I. Toimetanud G. Suits ja M. Lepik. Tartu 1932. Hind 3 kr. 50 senti.
- V. V. VAGA, Tartu ülikooli arhitektid. Avec un résumé en français: Les architectes de l'Université de Tartu. Tartu 1928. Hind 1 kr. 25 senti.
- VI. D. PALGI, Eduard Wilde „Mäeküla piimamehe“ stiil. The Style of Eduard Wilde's Novel „The Milkman of Mäeküla“. (With a Summary in English). Tartu 1929. Hind 2 krooni.
- VII. J. SEMPER, André Gide'i stiili struktuur. Avec un résumé en français: Le Style d'André Gide. Tartu 1929. Hind 1 kr. 50 senti.
- VIII. L. TOHVER, Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist. Mit einem deutschen Referat: Kreutzwalds Belesenheit in den fremden Literaturen. Tartu 1932. Hind 3 kr. 50 senti.
- IX. Pr. PUKSOV, Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda. Referat: Die Universitätsbuchdruckerei in Dorpat und Pernau zur schwedischen Zeit. Tartu 1932. Hind 2 krooni.
- X. S. HOLBERG, Kreutzwaldi usundlik maailmavaade. Referat: Kreutzwalds religiöse Weltanschauung. Tartu 1933. Hind 2 krooni.
- XI. A. ANNIST, G. SAAR: Kreutzwald, Jean Paul ja Witschel. Referate: A. Annist, Die Entstehungsgeschichte von F. R. Kreutzwalds „Paar sammokest“. G. Saar, Die estnischen Übersetzungen der „Morgen- und Abendopfer“ von Witschel. Tartu 1936. Hind 2 krooni.

Pealadu: AKADEEMILINE KOOPERATIIV,
Tartu, Ülikooli tn. 15.

Hind 2 kr.